

Jozef Horeháj

Základy ekonómie

Pre spoločenskovedné odbory

fftu

Vysokoškolská učebnica
Trnava 2014

OBSAH

Úvod	7
1 Hospodársky vývoj	8
1.1 Vývoj v najstaršom období	8
1.2 Civilizácia a vznik trhového systému	9
1.3 Vznik štátu	9
1.4 Deľba práce a súkromné vlastníctvo	10
1.5 Staroveké Grécko a Rím	10
1.6 Feudálny systém	12
1.7 Merkantilizmus	14
1.8 Fyziokratizmus	15
2 Klasická a neoklasická ekonómia. Predmet ekonómie	17
2.1 Klasická ekonómia	17
2.2 Vývoj v 19. storočí a sociálno-ekonomické teórie	18
2.3 Neoklasická ekonómia	21
2.4 Ekonómia, jej predmet a metódy	22
3 Základné problémy organizácie ekonomiky	24
3.1 Potreby, statky a základné otázky hospodárskej činnosti	24
3.2 Ekonomické zákonitosti a typy ekonomík	25
4 Trh a trhový mechanizmus	27
4.1 Charakteristika trhu	27
4.2 Trhový mechanizmus	28
4.3 Konkurencia	31
4.4 Trh a jeho spoločenský význam a vplyv	34
5 Trh výrobných faktorov	37
5.1 Trh práce	37
5.2 Trh pôdy	39
5.3 Trh kapitálu	40

6 Hospodárske subjekty, ich dôchodky a fungovanie podniku	41		
6.1 Dôchodky a ich nerovnosti	41		
6.2 Podnik a podnikanie	44		
6.2.1 Podnik	44		
6.2.2 Podnikanie	45		
6.2.3 Funkcie a členenie podnikov	46		
7 Makroekonómia – základné pojmy	48		
7.1 Vznik a vývoj makroekonómie	48		
7.2 Trhové zlyhania a úloha štátu v ekonomike	50		
7.3 Hlavné makroekonomické ciele a pojmy	52		
7.4 Spotreba, úspory, investície	56		
8 Peniaze	58		
8.1 Vznik, podstata a formy peňazí	58		
8.2 Funkcie peňazí a kvantitatívna teória peňazí	59		
8.3 Banky a bankový systém	61		
9 Hospodárska politika	64		
9.1 Charakteristika, základné formy a ciele hospodárskej politiky	64		
9.2 Nástroje hospodárskej politiky	67		
9.2.1 Monetárna politika	67		
9.2.2 Fiškálna politika a štátny rozpočet	68		
9.3 Zlyhania štátu	71		
10 Ekonomický rast a ekonomický cyklus	74		
10.1 Zdroje ekonomického rastu	75		
10.2 Teórie ekonomického rastu a jeho meranie	76		
10.3 Hranice ekonomického rastu	77		
10.4 Ekonomický cyklus	78		
10.5 Príčiny cyklického vývoja	80		
11 Inflácia a nezamestnanosť	82		
11.1 Inflácia, jej podstata a príčiny	82		
11.2 Dôsledky inflácie	83		
11.3 Nezamestnanosť, jej miera a príčiny	84		
11.4 Formy nezamestnanosti	86		
		11.5 Dôsledky a riešenia nezamestnanosti	87
		12 Vonkajšie ekonomické vzťahy	90
		12.1 Štruktúra svetového hospodárstva a jeho globalizácia	90
		12.2 Medzinárodné obchodné a menové vzťahy	92
		12.3 Integrácia	94
		12.3.1 Vznik a rozširovanie integrácie	95
		12.3.2 Prehlbovanie foriem integrácie	96
		12.3.3 Problémy ďalšieho rozvoja európskej integrácie	98
		12.4 Transformačné procesy vo svetovom hospodárstve	99
		Literatúra	102

ÚVOD

S ekonomickou problematikou sa stretávame každodenne, rovnako ako s rôznymi ekonomickými pojmami odrážajúcimi obsah a charakter ekonomických kategórií, vzťahov či procesov. Obsahom publikácie Základy ekonómie je ich objasnenie v štandardnej podobe ekonomickej teórie a jej dvoch súčasti – mikroekonómie a makroekonómie – zaradených do dvanástich kapitol.

Prvé dve kapitoly obsahujú stručný hospodársky vývoj a základné myšlienky spojené v histórii s ekonomickou činnosťou až po formovanie ekonómie ako vednej disciplíny a jej mikroekonomickej časti v podobe klasickej a neoklasickej ekonómie. Mikroekonomickú časť tvoria tretia až šiesta kapitola, v ktorých sa popri pojmoch súvisiacich s organizáciou ekonomiky predstavuje predovšetkým fungovanie trhovej ekonomiky vrátane predpokladov jej vzniku, typov trhov, základných hospodárskych subjektov, ich rozhodovania a konania.

Makroekonomickú časť predstavujú siedma až dvanásta kapitola. Popri základných makroekonomických pojmoch a problematike peňažného systému sa zaoberá úlohou štátu v ekonomike, základnými cieľmi a nástrojmi hospodárskej politiky. Posledná dvanásta kapitola obsahuje niektoré vybrané časti medzinárodných ekonomických vzťahov, ktoré patria sčasti do makroekonomickej problematiky, ale ktoré dnes v dobe globalizácie najčastejšie reprezentujú samostatné ekonomické oblasti v teórii i praxi.

Obsah publikácie zahŕňa štandardné základné témy mikroekonómie a makroekonómie v rozsahu zodpovedajúcejmu jednosemestrálnemu štúdiu predmetu. Pre prehĺbenie poznatkov v jednotlivých oblastiach môžu slúžiť učebnice a monografie uvedené v literatúre, ako aj množstvo ďalších tu neuvedených publikácií a elektronických zdrojov. Publikácia je určená najmä študentom spoločenskovedných disciplín neekonomického zamerania, ale aj ďalším záujemcom o ekonomickú problematiku.

1. HOSPODÁRSKY VÝVOJ

1.1 Vývoj v najstaršom období

Hospodárska činnosť je vo všeobecnosti chápaná ako činnosť, pomocou ktorej ľudia zabezpečujú svoju materiálnu (biologickú) existenciu. Takéto chápanie vedie ku konštatovaniu, že ľudia museli vždy vykonávať nejakú hospodársku činnosť, hoci dlhé obdobie sa nezaoberali jej hlbším skúmaním. Naši predkovia desaťtisíce, možno státisíce rokov zabezpečovali svoje základné biologické potreby najmä zberom plodín a lovom zvierat. Len pomaly a postupne pritom rozširovali paletu *nástrojov a zbraní* a rozvíjali svoje *schopnosti a zručnosti*, ktoré im uľahčovali ich konanie a pomáhali zabezpečovať viac obživy, čo im zrejme zaberalo väčšinu času.

Toto najdlhšie obdobie vývoja ľudskej spoločnosti známe v histórii ako *spoločnosť lovcov a zberačov*, bolo charakteristické nízkou úrovňou rozvoja materiálnych podmienok s medzigeneračne nepozorovateľným vývojom. Rovnako ľudské schopnosti a zručnosti boli na nízkej úrovni a suma existujúcich poznatkov sa v takmer nezmenenej podobe predávala z generácie na generáciu. Život v prvotných ľudských skupinách s niekoľkými desiatkami členov bol krátky a fyzicky i psychicky náročný. Uspokojovanie potrieb bolo nepravidelné a obdobia hladu a strádania zrejme neboli zriedkavosťou.

Podľa súčasných poznatkov historikov, archeológov, antropológov, biológov a iných kompetentných vedcov, k urýchleniu vývoja ľudskej spoločnosti došlo asi pred 60 až 70 tisíc rokmi, kedy sa geneticky vystopoval prvý predok všetkých dnešných ľudí. Rozširovala sa paleta nástrojov a zbraní a zdokonaľovali sa ľudské zručnosti. Postupne sa objavili prvky spoločenského života – náboženstvo, umelecké predmety, kresby začali sa formovať prvky rodinných vzťahov v podobe párovej rodiny.

1.2 Civilizácia a vznik trhového systému

K ďalšiemu urýchleniu vývoja došlo po ústupe ľadovcov a skončení ostatnej doby ľadovej asi pred 10 až 13 tisíc rokmi. V euroázijskej oblasti sa vytvorili prírodné a klimatické podmienky pre postupné zväčšovanie poľnohospodárskej činnosti. Rozšírilo sa pastierstvo a pestovanie plodín, ktoré mali vplyv na zásadné kvalitatívne zmeny v spoločenskom vývoji, ľudská spoločnosť sa dostala na prah civilizačného vývoja.

Z materiálneho hľadiska vzrástlo *množstvo produktu* a zvýšila sa *produktivita práce* (vyjadruje vzťah medzi množstvom produktu a časom, ktorý človek potrebuje na jeho výrobu), rástol počet chovaných zvierat a pestovaných plodín, vznikali nové nástroje a rozširovali sa pracovné schopnosti. Ľudské skupiny sa usídľovali, vznikali poľnohospodárske usadlosti a zvyšoval sa počet ich členov na niekoľko stoviek. Potreba nových nástrojov viedla k formovaniu a postupnému oddeľovaniu remeselnej činnosti. Spolu s týmito procesmi sa *postupne formoval systém podporujúci ďalší rozvoj. Bol založený na výmene produktov*, ktorá sa stala základom obchodu a *trhového systému*. Rast produktu umožňoval zvyšovanie počtu obyvateľov. Menšie skupiny sa formovali do väčších, kmeňov, národov reprezentujúcich „veľkú spoločnosť“, ktorej ekonomickou podstatou sa stal rozvoj trhového systému.

1.3 Vznik štátu

Veľká spoločnosť vyžadovala novú organizáciu, ktorú reprezentoval vznik štátu. Z ekonomického hľadiska možno chápať štát ako inštitúciu, ktorá umožňovala efektívnejšie zabezpečovanie ochranných a obranných činností a činností týkajúcich sa spravovania veľkej spoločnosti, nahrádzajúcich funkcie „náčelníka“ či „rady starších“ z malých skupín. Charakteristickou črtou starovekej spoločnosti boli *otroci*, pôvodne vojnoví zajatci, kde štát plnil aj úlohu zabezpečovania tejto podoby pracovnej sily dobyvačnými vojnami.

Pre plnenie svojich funkcií, ich účinnosť a efektívnosť, disponoval štát možnosťou legálneho používania *mocenských nástrojov* – zbraní, právneho systému – navonok aj dovnútra spoločnosti. Práve táto skutočnosť zásadne odlišuje inštitúciu štát od väčšiny ostatných spoločenských inštitúcií, ktoré sa sformovali postupným

civilizačným vývojom. Mocenské nástroje sú nevyhnutné k plneniu úloh štátu, ale ich podstata a charakter umožňujú aj ich zneužívanie. O jeho rozsahu a vplyve na rozvoj ľudskej civilizácie svedčia bohaté dejiny konfliktov, vojen zaplňajúce stránky učebníc histórie. Až po novovek bol preto štát vnímaný spravidla ako *nutné zlo*.

1.4 Del'ba práce a súkromné vlastníctvo

Inštitúcia výmeny, trhu (a iných spoločenských inštitúcií), ktorá vznikla o tisícročia skôr ako štát, je založená na spontánnom *evolučnom* vývoji. Jej podstatou je postupná adaptácia, prispôsobovanie sa novým meniacim sa podmienkam. Výmena produktov, ktorá je podstatou trhových vzťahov, je založená predovšetkým na *del'be práce a špecializácii výrobcov* na jeden či niekoľko produktov, ktoré si navzájom vymieňajú. Neustály rozvoj delby práce odráža nepretržité zmeny, ktorým sa producenti prispôsobujú, ale svojou činnosťou ich aj sami vytvárajú.

Akceptovanie evolučného vývoja dokumentuje, že trhová podoba hospodárskych vzťahov je najefektívnejšou podobou. Ľudia vo vzájomných vzťahoch preferovali a rozširovali tie prvky, ktoré sa ukázali ako najužitočnejšie. Del'ba práce a dobrovoľné rozhodnutia subjektov sa pritom ukázali ako najefektívnejšie. Osobitne dôležitým prvkom sformovania trhového systému, popri del'be práce, sa stalo *súkromné vlastníctvo*. V období spoločnosti lovcov a zberačov sa predpokladá, že členovia malých ľudských skupín konali v úzkej súčinnosti, napr. pri love, a produkt si rozdeľovali spravidla rovnomerne, aby sa nasýtil každý člen spoločenstva. Keďže bol produkt nízky, nakladalo sa s ním ako so spoločným, teda v podobe spoločenského vlastníctva.

Civilizačná podoba spoločnosti rozvíjajúca sa na základe výmeny vyžaduje, aby jednotlivé statky boli v oddelenej držbe. Ak sa statky majú vymieňať, musia mať rôznych držiteľov – vlastníkov. Súkromné vlastníctvo je preto nevyhnutným prvkom – inštitúciou trhového systému.

1.5 Staroveké Grécko a Rím

Rozpad rodového zriadenia a vytváranie veľkého spoločenstva vo forme štátov malo svoju prvú podobu veľkých ríš v údoliach veľkých

riek vhodných na poľnohospodársku produkciu – Níl, Eufrat a Tigris, Indus, Jang ce. Budovanie zavlažovania umožňovalo rast produkcie, pričom sa využívali otroci a rozvíjali výmenné vzťahy. Objavilo sa písmo podporujúce budovanie organizácie spoločnosti, kultúry a náboženstva. Práve z prvých písomných pamiatok na hlinených tabuľkách sa dozvedáme o tom, že ľudia už v dobe pred viac než päťtisíc rokmi poznali pojmy ako úver či dane, ktoré boli súčasťou spoločenskej organizácie.

Prvé myšlienky, týkajúce sa úvah o hospodárskom živote, možno nájsť u starovekých Grékov. Odlišnosť ich spoločenského zriadenia oproti uvedeným ríšam bola vo veľkosti. Grécke štáty tvorili jednotlivé mestá s najbližším okolím, ktoré vznikli ako centrá remesiel a obchodu, hoci aj v nich väčšinu tvorili poľnohospodári. Poľnohospodárstvo bolo chápané ako prirodzená ekonomická činnosť aj podľa názorov známych učencov – filozofov, ktorí sa v rámci svojich úvah o spoločnosti zaoberali aj týmito otázkami. Rovnako názory na otroctvo vychádzali z myšlienky jeho prirodzenosti, najmä pokiaľ išlo o vojnových zajatcov. Obchod sa akceptoval ako prirodzená činnosť pokiaľ prispieval k rastu užitočných statkov. Ak bol jeho cieľom zisk a zhrňanie bohatstva, spravidla s odsudzoval ako neprirodzená ekonomická činnosť.

Zo známych učencov zaoberajúcich sa hospodárskou problematikou možno uviesť Sokratovho žiaka, historika *Xenofóna*, od ktorého pochádza aj názov danej činnosti aj vednej disciplíny. Ako prvý, podľa historických prameňov, použil pojem *oikonomikos* (oikos – domácnosť, hospodárstvo, nomos – pravidlá, zákony) v zmysle popisovania určitých pravidiel, ktorými sa malo riadiť hospodárenie domácnosti, dielne, poľnohospodárskeho statku.

Ďalší Sokratov žiak *Platón* vo svojej predstave ideálneho štátu s tromi triedami, vyjadril aj postavenie týchto tried v hospodárskej štruktúre. Trieda filozofov mala vládnuť, trieda strážcov ochraňovať spoločnosť, pričom obe triedy nemali disponovať súkromným vlastníctvom, aby sa mohli plne venovať svojim spoločenským úlohám. Materiálne statky pre celú spoločnosť mala zabezpečovať tretia trieda „hospodárov“, ktorá mohla využívať aj súkromné vlastníctvo pre dosahovanie vyšších výnosov.

Význam vlastníctva ako motivačného prvku k väčšej hospodárskosti (efektívnosti) vyzdvihoval aj *Aristoteles*. Jeho názory na hospodársku činnosť sa vo všeobecnosti neodlišovali od iných názorov.

Za prirodzenú hospodársku činnosť pokladal poľnohospodárstvo a obchod len pokiaľ súžil na výmenu užitočných statkov. Obchod pre zisk, bohatstvo označoval ako chrematistika. Ostatné úvahy sa týkali v zásade normatívnych otázok spojených s problémami spoločenskej diferenciacie, rozdelenia spoločnosti na chudobných a bohatých a pod. Aristoteles však prispel aj k teoretickým ekonomickým pojmom formulovaním princípu *ekvivalentnosti*. Dospel k nemu pri skúmaní otázky, na základe čoho sa dva tovary s rôznou užitočnosťou navzájom v určitom pomere vymieňajú. Formuloval pritom myšlienku, že musia mať niečo spoločné. Čo je tým spoločným prvkom ešte nedokázal formulovať, ale princíp ekvivalentnosti výmeny sa stal prvkom, ktorý akceptovala aj ekonómia ako vedná disciplína o dve tisícročia neskôr.

Staroveký Rím sa odlišoval od Grécka svojou spoločenskou organizáciou. Rozvíjal sa postupne od založenia mesta (753 B.C.) asi tisícročie až po obrovskú ríšu, zahŕňajúcu veľkú časť pevniny okolo Stredozemného mora. Bol najmocnejšou ríšou vtedajšieho sveta s vycvičenou armádou, systémom pevných ciest pre armádu aj obchod. Hoci rozhodujúcou činnosťou aj tu bolo poľnohospodárstvo s rozsiahlym využívaním otrockej práce, obchod zaznamenal značný rozkvet. V oblasti spoločenského myslenia preberali Rimania znalosti najmä od Grékov, a ani v ekonomickej problematike nedospeli k hlbším poznatkom.

Rozvoj technológií bol, napriek dĺžke obdobia, pomalý, pretože lacná otrocká práca nemotivovala k rýchlejšiemu vedecko-technickému pokroku. Hoci už v starom Grécku boli známe princípy rôznych mechanizmov, využívali sa skôr ako hračky či spoločenské zaujímavosti. Dôležitou oblasťou, ktorú Rimania rozvinuli na relatívne vysokú úroveň a mala súvislosť aj s ekonomikou, bolo *právo*, vrátane obchodného a vlastníckeho práva, rozvíjaného po stáročia na základe tzv. *prírodzeného práva*.

1.6 Feudálny systém

Rozpadom Rímskej ríše sa v Európe končí obdobie staroveku a začína obdobie tzv. stredoveku, presnejšie *feudálneho spoločensko-ekonomického systému*. Jeho podstatou boli vzťahy spoločenskej nerovnosti, podobne ako v starovekej spoločnosti, pričom absolútna podriadenosť otrokov bola nahradená „miernejšou“

podriadenosťou *nevoľníctvom*. V ňom mali poľnohospodári možnosť ponechať si časť svojej produkcie po splnení všetkých povinností stanovených feudálnym pánom – vlastníkom pôdy – čo malo dôležitý motivačný charakter.

Obdobie feudálneho systému trvalo v Európe asi tisícročie, počas ktorého sa systém vyvíjal a menil. V jeho vývoji možno rozlišovať dve etapy: (1) tzv. *raný feudalizmus* od 5. do 10. storočia a (2) tzv. *rozvinutý feudalizmus* približne od 11. do 16. storočia (niekde aj dlhšie). Keďže s rozpadom Rímskej ríše sa rozpadol prakticky aj obchod, prevažovala v tomto období naturálna podoba hospodárstva, v ktorej si poľnohospodárske usadlosti vyprodukovali prakticky všetko, čo potrebovali, vo vlastnej réžii.

Rozvinutý feudálny systém asi od 11. storočia znamenal rýchlejší rozvoj obchodu. Jeho centrom boli staré mestá, ale aj rýchlo sa rozvíjajúce nové mestá. Najskôr v oblasti Stredozemného mora, neskôr, po obsadení Carihradu Turkami a prerušení obchodných ciest s Áziou, vznikli a rozvíjali sa mestá v západnej časti kontinentu (za Alpami), na pobreží Atlantického oceánu. Odtiaľ sa podnikali objavné námorské plavby do ostatného sveta. Rast úlohy a významu obchodu a remesiel mal zásadný vplyv na hospodársky vývoj, hoci najväčší produkt a zamestnanosť boli stále spojené s poľnohospodárstvom.

Základné hospodárske prvky feudálneho systému sa odrážali aj v spoločenskom vedomí, na ktoré malo rozhodujúci vplyv *kresťanstvo*. Učenie Svätého písma a cirkevných otcov ovplyvňovali aj hospodársku činnosť aj názory na ňu. Ich podstatou bolo vyzdvihovanie univerzálnych kresťanských hodnôt a snaha formulovať pravidlá kresťanskej etiky v hospodárskej činnosti. V ranom feudalizme medzi vplyvné patrili predovšetkým názory sv. *Augustína* vyzdvihujúce poľnohospodársku činnosť ako prirodzenú (bohumilú). V rozvinutom feudálnom systéme malo významnejší vplyv učenie *scholastikov* a ich najvýznamnejší predstaviteľ *Tomáš Akvinský*. Ich učenie reagovalo na rastúci obchod najskôr odmietavo, neskôr ho však akceptovalo, podobne ako názory na úver spočiatku odmietané pre vysoké úroky (úžeru). Cirkev akceptovala súkromné vlastníctvo i spoločenské rozdiely ako prirodzené. Úlohou štátu, podľa Akvinského, bolo zabezpečovať v takýchto spoločenských podmienkach spravodlivosť.

Osobitné učenie o *spravodlivej cene* nevyjadrovalo ani tak tvorbu ceny na trhu na základe objektívnych nákladov výroby, ale skôr

spoločenskú diferenciáciu. Takáto cena nemala odrážať len skutočné náklady výroby, ale aj umožniť producentovi zabezpečiť si dostatočné prostriedky pre život adekvátne postaveniu jeho spoločenskej triedy.

Rozvoj obchodu postupne rozšíril diskusiu týkajúcu sa peňazí. Ich vývoj v podobe tzv. plnohodnotných peňazí – drahých kovov (zlato, striebro) – prechádzal k využívaniu neplnohodnotných peňazí (opotrebovávanie kovu v každodennom obehu, falšovanie mincí), ktoré aj v takejto podobe dokázali plniť funkciu sprostredkovateľa výmeny. Tzv. metalisti vyžadovali používanie plnohodnotných peňazí, a tzv. nominalisti pripúšťali aj využívanie neplnohodnotných peňazí.

Po objavení Ameriky a prílive drahých kovov do Európy v 16. storočí došlo k výraznému rastu cien a sformulovaniu jednej z prvých verzií tzv. *kvantitatívnej teórie peňazí*, ktorá hovorí o vzťahu množstva peňazí v obehu a vývoja cien (viď kapitola o peniazoch). Jej podstatou je myšlienka, že čím je množstvo peňazí vyššie, než je v obehu nevyhnutné, tým rýchlejšie rastú ceny tovarov.

1.7 Merkantilizmus

Zámorské objavy, rozširujúci sa obchod, spoločenské zmeny – (renesancia, upevňovanie absolutistických vlád panovníkov, protestantizmus), rast cien (cenová revolúcia), procesy tzv. pôvodnej akumulácie, technické a technologické zmeny (kompas, strelný prach, kníhtlač), rozvoj vied (Koperník, Kepler, Galilei, Newton) – to všetko prispievalo k spoločenským zmenám, ktoré viedli k postupnej premene feudálneho systému na moderný, obchodno-priemyselný systém. Ekonomická problematika bola čoraz viac ovplyvňovaná národohospodárskymi úvahami obchodníkov a podnikateľov, než cirkevným učením.

Potreby absolutistických panovníkov čo najviac naplniť svoju pokladnicu sa stretli s potrebami obchodníkov, ktorí rozvojom obchodu dokázali získať najviac prostriedkov. Panovník poskytoval privilégiá a ochranu, obchodníci platili za to daňami. V období od 16. do 18. storočia sa rozširovala v tejto súvislosti osobitná podoba hospodárskej politiky – *merkantilizmus*. Jej podstatou boli tri jednoduché charakteristické prvky: (1) *bohatstvo stotožnila s peniazmi*, (2) *za zdroj bohatstva pokladala zahraničný obchod*, (3) *tvorcom ekonomického systému je štát (panovník)*.

V duchu týchto princípov panovník, na jednej strane, podporoval výrobcov produkujúcich najmä pre export (vývoz) a obchodníkov exportujúcich do zahraničia, a na druhej strane, snažil sa obmedzovať import (dovoz) zahraničných tovarov, lebo to znamenalo odlev zlata (bohatstva) z krajiny. Spočiatku bolo nedodržiavanie zákazu vyvážať zlato prísne trestané (raný merkantilizmus). Neskôr (rozvinutý merkantilizmus) sa vývoz peňazí povoľoval, ak slúžili na nákup surovín, ktoré sa doma spracovali a ako hotové tovary sa predali v zahraničí za vyššiu cenu – princíp tzv. aktívnej platobnej bilancie.

Merkantilistická hospodárska politika sa rozšírila v krajinách prakticky celej Európy, hoci v jednotlivých krajinách a obdobiach mala odlišnú podobu. „Klasickú“ podobu mala v Anglicku resp. Holandsku, ktoré charakterizoval rozsiahly zahraničný a zámorský obchod. Vo Francúzsku mal merkantilizmus podobu podpory manufaktúr vyrábajúcich pre export na úkor poľnohospodárov. Podľa ministra presadzujúceho túto politiku bol známy ako *colbertizmus* (J. B. Colbert).

Nemecká (stredoeurópska) podoba bola známa ako *kameralistika* a zameriavala sa viac na podporu rastu domácej populácie, ktorý by zabezpečil väčší počet platiteľov daní. Podporoval poľnohospodárstvo i rozvoj remesiel a manufaktúr. V habsburskej monarchii takúto politiku uskutočňovali najmä cisárovná Mária Terézia a jej syn Jozef II. V Rusku robil reformy v duchu merkantilizmu cár Peter Veľký, hoci rozvoj manufaktúr v tejto krajine nebol sprevádzaný rozširovaním osobnej slobody, ako v západných krajinách.

1.8 Fyziokratizmus

Vývoj v 18. storočí charakterizuje rozširovanie myšlienok osvietenstva (racionalizmu), ktoré sa stali základom európskeho resp. euroamerického moderného myslenia. Ich podstatou bola idea spoločenskej rovnosti a osobnej slobody ľudí, zdôvodňovanie schopností rozumu pri riadení individuálneho i spoločenského života. Súčasťou osvietenských myšlienok boli aj ekonomické názory, ktoré v osobitnej podobe rozširovala prvá ekonomická škola, ktorá sa formovala vo Francúzsku v druhej polovici 18. storočia.

Jej zakladateľom bol lekár F. Quesnay, ktorý na rozdiel od merkantilistov a panujúcej hospodárskej politiky presadzoval myšlienku, že produktívnou prácou – teda takou, ktorá zväčšuje bohatstvo

krajiny – je len práca *poľnohospodárov*. Len pri spolupráci človeka s prírodou v poľnohospodárskej činnosti dochádza k zvyšovaniu produktu (zasadíte zrná a vyrastie klas s desiatkami zŕn). S tým súvisí aj názov tejto školy – *fyziokratizmus* – vláda prírody. Zdrojom bohatstva teda nebol obchod, ale výroba, hoci len poľnohospodárska. Remeslá, priemysel bohatstvo nezväčšovali, boli to tzv. sterilné triedy, ktoré len menili materiálnu podobu statku, ale nezväčšovali jeho hodnotu.

Väčší význam mali fyziokratické myšlienky tým, že fungovanie ekonomického systému spájali s filozofickou koncepciou D. Huma a J. Locka o *prírodných zákonoch* spoločenského vývoja, inšpirovanou zákonmi prírodných vied a odmietajúcou regulovanie spoločenského systému panovníkom (štátom). Úzko súvisela s požiadavkou *hospodárskeho liberalizmu*, teda s tým, že prírodným systémom economickej regulácie je trhový systém, ktorý funguje najefektívnejšie vtedy, ak každý človek-producent môže robiť slobodné hospodárske rozhodnutia.

Druhou dôležitou stránkou fyziokratizmu bola jeho požiadavka, aby jediná produktívna trieda – poľnohospodári – bola v záujme vytvárania čo najväčšieho produktu zbavená povinnosti platiť dane, rovnako ako aj „sterilná trieda“. Jedinou triedou, ktorú možno zdaníť bez obmedzenia tvorby vyššieho produktu boli vlastníci pozemkov (šľachta, cirkev), poberajúci z vlastníctva pozemkov rentu, ktorá slúžila ich spotrebe. Išlo o revolučnú požiadavku v duchu osvietenstva, pretože v skutočnosti platili dane všetky triedy okrem pozemkových vlastníkov.

Myšlienky fyziokratov, a osvietencov vôbec, bezprostredne inšpirovali aj škótskeho filozofa Adama Smitha, ktorého dielo je v economickej teórii pokladané za zakladajúce dielo ekonómie ako vedy.

2. KLASICKÁ A NEOKLASICKÁ EKONÓMIA. PREDMET EKONÓMIE

2.1 Klasická ekonómia

Spoločenský vývoj v 18. storočí charakterizovaný osvietenstvom a rozvoj obchodu, manufaktúr, ekonomiky vytvorili priestor nielen pre zásadné revolučné zmeny, ale poskytli nové poznatky pre hlbšie skúmanie spoločenského aj ekonomického systému. Nové poznatky spojené s ekonomickou problematikou spolu so skúsenosťami a poznatkami osobných stretnutí s najvýznamnejšími predstaviteľmi osvietenstva zhrnul a spracoval do jedného diela škótsky filozof Adam Smith. Toto dielo známe v skrátenej názve ako *Bohatstvo národov*, ktoré vyšlo v roku 1776, sa stalo zakladajúcim dielom ekonómie ako vednej disciplíny.

Smith v tomto diele zhrnul dovtedy známe poznatky do súvislého celku, v ktorom predstavil základné prvky koncepcie, ktorá nesie dnes historický názov klasická ekonómia (pôvodne klasická politická ekonómia). Jej východiskovými prístupmi sa stali už fyziokratmi vyzdvihované princípy *prírodných zákonov a hospodárskeho liberalizmu*. Myšlienka prírodných zákonov súvisela s odmietaním štátnych intervencií a regulácií, a súčasne vyzdvihovaním *trhového mechanizmu ako základného a prírodného regulátora hospodárskej činnosti*. Jeho efektívne fungovanie bolo podmienené možnosťou slobodného rozhodovania každého človeka o tom, čo a v akom množstve bude vyrábať a ponúkať na trhu.

Podľa Smitha a klasickej ekonómie *bohatstvo tvoria materiálne statky* a zdrojom rastu bohatstva je materiálna výroba tak v poľnohospodárstve ako aj v priemysle. Služby sú pomocnou činnosťou, ktorá ale bohatstvo priamo netvorí. Materiálne statky produkujú bezprostredne jednotlivci – výrobcovia a rast ich produkcie zvyšuje bohatstvo celej spoločnosti. *Spoločenské bohatstvo je teda súčtom individuálnych bohatstiev a podmienkou jeho rastu je rast individuálneho bohatstva*.

Hybnými silami rozvoja ekonomiky sú, podľa Smitha, *individuálny záujem*, ktorý je rozhodujúcim motívom individuálnej aktivity, a *del'ba práce*, vyjadrujúca, že všetko, čo potrebujeme si nemusíme vyrábať sami, ale môžeme sa špecializovať na jednu či niekoľko činnosti a ich výsledky si potom navzájom vymieňať. Pri hľadaní toho, čo má výrobca produkovať mu pomáha tzv. *neviditeľná ruka trhu*, ktorá ho cez trhové vzťahy dopytu a ponuky vždy dovedie k požadovanému produktu. Konceptia „neviditeľnej ruky“ zároveň vyjadruje skutočnosť, že sledovaním vlastného záujmu každý výrobca naplní aj záujem spoločenský, ak si spotrebiteľia jeho produkt kúpia, a tým ho uznajú ako spoločensky užitočný.

Klasickú ekonómiu rozvíjali po Smithovi desiatky ďalších učencov¹ asi jedno storočie (do 70. rokov 19. storočia), pričom skúmali a rozširovali toto učenie „priemyselnej revolúcie“ o ďalšie prvky. Keďže človeka vnímali primárne ako výrobcu, značnú časť tvorilo skúmanie úlohy výrobných nákladov a im adekvátnych dôchodkov, resp. ich podielu na tvorbe hodnoty tovaru. Hodnotu tovaru chápali ako objektívnu kategóriu, ktorej veľkosť určujú výrobné náklady.

Klasická ekonómia skúmala aj vzťahy medzi triedami, ktoré tvorili spoločnosť a ich postavenie v hospodárskom systéme. Inou oblasťou boli vzťahy rastu populácie a obmedzených zdrojov. V polovici 19. storočia niektorí autori dospeli aj k akceptovaniu prerozdelenia časti produktu.

Podstata prístupu klasickej ekonómie ku skúmaniu ekonomických vzťahov, vychádzajúca z určujúcej úlohy individuálneho záujmu, reprezentuje jeden z dvoch prístupov ku skúmaniu v spoločenských vedách – *metodologický individualizmus*. Tento je založený na myšlienke, že fungovanie aj najväčších spoločenských (ekonomických) systémov vychádza z individuálneho záujmu a vníma *spoločnosť ako súhrn konajúcich jednotlivcov a vzťahov, ktoré sa medzi nimi vytvárajú a prípadne inštitucionalizujú*.

2.2 Vývoj v 19. storočí a sociálno-ekonomické teórie

Približne od druhej polovice 19. storočia hospodársky vývoj pokročil natoľko, že niektoré jeho nové prvky nedokázala klasická

1) Medzi najvýznamnejších predstaviteľov klasickej ekonómie patrili napr. D. Ricardo, T. R. Malthus, J. B. Say, J. S. Mill a iní.

ekonómia uspokojivo vysvetliť. Súbežné narastanie spoločenských diferencií, ktoré sprevádzalo rýchly priemyselný rozvoj, inšpirovalo ku vzniku a rozširovaniu ekonomických koncepcií vo väčšej miere akceptujúcich sociálne dopady ekonomickej činnosti. Charakter týchto koncepcií sa lišil svojim obsahom nielen od klasickej ekonómie, ale aj medzi sebou navzájom. Ich spoločnými prvkami boli spravidla *kritický prístup* k existujúcemu spoločenskému poriadku, a zároveň *návrhy ako ho zlepšiť, zdokonaľiť, prípadne zmeniť*.

Východiskovým prístupom týchto koncepcií sa stal *metodologický kolektivismus*, ktorý pokladá celok – kolektív, spoločnosť – za samostatnú entitu oddelenú od života jednotlivcov a sledujúcu svoj vlastný cieľ, odlišný od individuálnych cieľov. Pritom predpokladá možnosť poznania objektívnych zákonitostí spoločenského vývoja a na ich základe možnosť centrálneho regulovania spoločenských a ekonomických procesov.

Okrem iných spoločensko-ekonomických koncepcií – utilitarizmus, historická škola, inštitucionalizmus – sa v 19. storočí rozšírila a najväčší vplyv zaznamenala socialistická teória. Objektom jej kritiky bolo súkromné vlastníctvo, ktoré umožňuje vykorisťovanie človeka človekom a trhový systém, v ktorom sa tieto vzťahy môžu diať. V ďalšom vývoji ich treba nahradiť spoločnosťou, v ktorej bude existovať spoločenské vlastníctvo a plánovité regulovanie hospodárskeho aj spoločenského systému.

Vznik socialistických myšlienok sa spája s dielom anglického učenca a politika T. Mora *Utópia* (1516), ale najväčší rozkvet zaznamenali tieto myšlienky v 19. storočí. Základným predmetom kritiky, spájajúcim rôzne podoby socialistických koncepcií v priebehu ich vývoja, je súkromné vlastníctvo. V ňom vidia socialisti pôvod a príčinu spoločenského zla a spoločenských problémov, a preto požadujú jeho zrušenie a nahradenie spoločenským vlastníctvom. Pôvodná predstava o priebehu týchto zmien sa spája s reformami „zhora“, t.j. mali by ich urobiť „mocní tohto sveta“, čo sa neskôr označilo ako „utopický socializmus“. Jeho vyvrcholením v 19. storočí boli názory Saint-Simona, Fouriera a Owena, ktorých prínosom k socialistickým teóriám bola požiadavka centrálnej regulácie hospodárskej činnosti.

Oba základné prvky učenia – spoločenské vlastníctvo a centrálna regulácia hospodárskej činnosti – ako aj objektívnosť historickej premeny spoločnosti na socialistickú sa pokúsil vedecky

zdôvodniť nemecký učenec Karl Marx. Zdrojom jeho učenia boli: nemecká filozofia – Hegelova dialektika a Feuerbachov materializmus – myšlienky francúzskeho utopického socializmu a anglickej klasickej politickej ekonómie.

Vo svojom učení vychádzal z myšlienky, že vývoj ľudskej spoločnosti má svoje zákonitosti, ktoré sa pokúsil odhaliť na základe skúmania ekonomickej činnosti, ktorú pokladal za rozhodujúcu, tvoriacu *ekonomickú základňu*. Nad ňou sa vytvára adekvátne *nadstavba* spoločenského vedomia – politika, kultúra, náboženstvo, ideológia atď. a spolu tvoria tzv. *spoločensko-ekonomickú formáciu*. Ekonomická základňa predstavuje konkrétny spôsob výroby, ktorý tvoria dve stránky vzťahov: *výrobné sily*, predstavujúce vzťah človeka k prírode, ktorú si svojou hospodárskou činnosťou prispôsobuje a *výrobné vzťahy*, vznikajúce medzi ľuďmi-výrobcami v procese výroby.

Výrobné sily predstavujú výrobné prostriedky a pracovnú silu, ktoré sa vývojom neustále zdokonaľujú a rozvíjajú. Vytvorené výrobné vzťahy zostávajú dlhší čas nemenné, pričom základným vzťahom určujúcim ich charakter je *vlastnícky vzťah*. Vývojom sa zväčšuje protirečenie medzi dynamickými výrobnými silami a statickými výrobnými vzťahmi a ak dosiahne určitú úroveň, dochádza k *sociálnej revolúcii*, v ktorej sa výrobné vzťahy prispôsobujú vyššej úrovni výrobných síl. Vzniká nový spôsob výroby s novým systémom výrobných vzťahov, mení sa ekonomická základňa a formuje nová nadstavba. Jedna spoločensko-ekonomická formácia sa nahrádza druhou, vyššou, vyspelejšou.

Takto prezentovaný vývoj Marx chápal ako zákonitý a formuloval ho v podobe *zákona súladu výrobných vzťahov s charakterom výrobných síl*, ktorý predstavuje nevyhnutnosť vývoja v podobe striedania spoločensko-ekonomických formácií. Marx vymedzil vo vývoji ľudskej spoločnosti päť spoločensko-ekonomických formácií – prvotnopospolnú, otrokársku, feudálnu, kapitalistickú a komunistickú (s nižšou fázou socialistickou). V existujúcej kapitalistickej spoločnosti založenej na súkromnom vlastníctve dochádza postupne k vysokému stupňu zospoločenšenia výroby v podobe hromadnej továrenskej produkcie, teda zospoločenšenia výrobných síl, ktorým však stále viac bránia v rozvoji súkromnovlastnícke výrobné vzťahy.

Zákonitým riešením je prispôsobenie výrobných vzťahov výrobným silám, teda konkrétne súkromné vlastníctvo kapitalistickej

spoločnosti sa musí prispôbiť čoraz spoločenskejšiemu charakteru výrobných síl. Súkromné vlastníctvo sa musí zmeniť na spoločenské vlastníctvo, ktoré jedine zodpovedá spoločenskému charakteru výrobných síl. Spoločnosť sa dostáva do najvyššej fázy spoločenského vývoja – komunizmu – v ktorom už neexistujú antagonistické protirečenia medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi, neexistuje vykorisťovanie človeka človekom ani spoločenské triedy.

2.3 Neoklasická ekonómia

Rozvoj ekonomickej teórie reprezentovali až do 70. rokov 19. storočia myšlienky klasických ekonómov. Svoj vplyv síce rozširovali sociálno-ekonomické teórie, ale tie neriešili rozvoj samotnej ekonomickej problematiky. Urýchlenie vývoja v druhej polovici 19. storočia a nové prvky v ňom vytvorili priestor pre kvalitatívne nový prístup ku skúmaniu ekonomickej problematiky.

V sedemdesiatych rokoch 19. storočia sa ekonómia začala formovať v diele troch predstaviteľov, ktorí nezávisle na sebe rozvíjali ekonomické myšlienky v novej podobe.² Východiskovým prvkom ich teórií sa stal *hraničný (marginálny) princíp*. Jeho podstata sa dnes často vysvetľuje pomocou tzv. Gossenových zákonov. Prvý z nich hovorí, že s rastom množstva užitočného statku jeho hodnota pre spotrebiteľa klesá. Druhý zákon vysvetľuje, že svoje peňažné prostriedky rozdeľujeme na kúpu rôznych užitočných statkov takým spôsobom, aby nám každá posledná peňažná jednotka vynakladaná na nákup každého statku priniesla rovnaký úžitok.

Toto chápanie je odrazom zásadného ekonomického prvku, zdôvodňujúceho, prečo musí existovať ekonomická činnosť. Tým rozhodujúcim (východiskovým) prvkom je *vzácnosť – obmedzenosť zdrojov*, ktoré sú k dispozícii v porovnaní s potrebami, ktoré by sme chceli uspokojovať. Klasická ekonómia skúmala, čo je zdrojom

2) Traja ekonómovia „zakladatelia“ nezávisle rozvinuli ekonomické skúmanie v intenciách marginálneho princípu. Rakúsky predstaviteľ C. Menger rozvinul koncepciu hraničnej užitočnosti, Francúz L. Walras pôsobil na univerzite vo švajčiarskom Lausanne skúmal problematiku všeobecnej ekonomickej rovnováhy a Angličan W. S. Jevons skúmal problematiku rovnováhy v troch podobách – u jednotlivého spotrebiteľa, v dvojstrannej výmene a na rozvinutom trhu.

bohatstva spoločnosti. Nový pohľad založený na marginálnom princípe skúmal, ako sa rozhodujú a konajú hospodárske subjekty pri využívaní svojich obmedzených zdrojov. Pritom východiskovým subjektom nebol človek producent, ale človek ako spotrebiteľ, ktorého rozhodnutia sú východiskovým (prvotným) impulzom ekonomickej činnosti.

Tak ako klasická ekonómia, aj nová podoba ekonómie vychádzala z metodologického individualizmu a z predpokladu, že najefektívnejším regulátorom ekonomickej činnosti je fungujúci trhový systém.

Tri školy – rakúska, lausannská a o niečo neskôr sa formujúca cambridgeská škola – sú základom súčasnej ekonómie. Poznatky lausanskej a cambridgeskej školy svojim obsahom predstavujú *neoklasickú ekonómiu*, ktorá sa stala základom dnešnej *ekonómie hlavného prúdu (mainstream)*. Pojem neoklasická ekonómia vyjadruje skutočnosť, že okrem skúmania dopytu pomocou marginálneho prístupu akceptuje čiastková rovnováha aj stranu ponuky, v ktorej dôležitú úlohu hrajú aj výrobné náklady zdôrazňované klasickou ekonómiou.

Predovšetkým cambridgeská škola a jej najznámejší predstaviteľ A. Marshall analýzou čiastkovej ekonomickej rovnováhy rozvinul jadro tej časti ekonomickej teórie, ktorú tvorí (neoklasická) *mikroekonómia*. Marshallovo dielo *Zásady ekonómie* z roku 1890 obsahovalo všetky základné prvky mikroekonómie, ktoré v 20. storočí rozvíjali ďalší predstavitelia až do súčasnej štandardnej podoby (J. B. Clark, V. Pareto, J. Hicks a iní.).

2.4 Ekonómia, jej predmet a metódy

Mikroekonómia tvorí jednu a makroekonómia druhú časť ekonomickej teórie ako celku. Mikroekonómia sa zaoberá problematikou fungovania trhu a správaním sa hospodárskych subjektov na ňom. Makroekonómia skúma ekonomiku ako celok a jej vznik a konkrétny obsah si priblížime v druhej časti publikácie.

Aby sme mohli lepšie porozumieť akejkoľvek spoločenskovednej disciplíne, je potrebné poznať a pochopiť príslušné pojmy, ktorými definuje predmet a metódy skúmania, čo nájdeme prakticky v každej štandardnej učebnici. Aj tu vychádzame z faktu, že *ekonómia*, teda aj *mikroekonómia je spoločenskou vedou*, čo sa prejavuje

v nie vždy jednoznačnej charakteristike jej pojmov. Existuje viacero definícií predmetu skúmania ekonómie, rôzneho rozsahu využívania metód skúmania a pod.

V najvšeobecnejšom chápaní sa *ekonómia* vymedzuje ako spoločenská veda, skúmajúca ako hospodárske subjekty, resp. krajiny, hospodária s obmedzenými zdrojmi. Od pojmu ekonómia treba odlišovať pojem *ekonomika*, ktorý predstavuje reálnu hospodársku činnosť. Pri skúmaní sa používajú rôzne *metódy*, tak ako pri iných vedných odboroch. Od jednoduchého pozorovania, cez dedukciu a indukciu, analýzu a syntézu, abstrakciu až k modelom s rozsiahlym využitím matematiky a štatistiky. Výsledkom skúmania sú poznatky ekonomickej teórie, ktoré sú základom pre ďalšie ekonomicke oblasti, úsekové a prierezové ekonomiky i hospodársku politiku.

Značný rozsah ekonomickej problematiky vyžaduje aj širokú interdisciplinaritu skúmania s inými spoločenskými vedami (filozofiou, históriou, sociológiou, politológiou, psychológiou a pod.) i matematicko-štatistickými poznatkami. Inou stránkou ekonomickej problematiky je rozdielnosť charakteru jej poznatkov, ktoré môžu mať podobu normatívnu alebo pozitívnu. *Pozitívna ekonómia* sa zaoberá reálnymi hospodárskymi skutočnosťami, faktami a príslušnými vzťahmi. *Normatívna ekonómia* odráža subjektívne hodnotenia, súdy o ekonomických problémoch.

V širších súvislostiach ekonómia ako spoločenská veda odráža celý komplex ekonomických javov, vzťahov a procesov súvisiacich s činnosťou hospodárskych subjektov. Získané poznatky sú ovplyvnené nielen pozitívnym, ale aj normatívnym charakterom ekonómie, t.j. nemusia byť vykladané len jedným spôsobom. Prejavuje sa to jednak v historickom vývoji vznikom a rozvojom rôznych teoretických koncepcií, ale aj v hospodárskej politike a praxi, ktoré často odrážajú momentálne prevažujúcu teoretickú koncepciu.

Dnešný hlavný prúd ekonómie (ekonomický mainstream) má dve vetvy – *keynesovskú (intervencionistickú) a monetaristickú (liberálnu)*. Okrem nich existujú aj rôzne eklektické a alternatívne teórie a koncepcie. S ich niektorými prvkami sa zoznámime priebežne v jednotlivých kapitolách.

3. ZÁKLADNÉ PROBLÉMY ORGANIZÁCIE EKONOMIKY

3.1 Potreby, statky a základné otázky hospodárskej činnosti

Východiskovým prvkom ekonomickej činnosti je nevyhnutnosť uspokojovania potrieb človeka. *Potreba* sa z ekonomického hľadiska definuje ako pocit určitého nedostatku biologického alebo spoločenského charakteru. Potreby možno členiť podľa rôznych kritérií. Najvšeobecnejšie rozdelenie zahŕňa *primárne potreby* – jesť, piť, spať, odievať sa, bývať – ktoré ľudia uspokojujú najskôr. *Sekundárne potreby*, resp. vyššie potreby – kultúrne, vzdelávacie, rekreačné, športové a pod. – sa rozširujú a uspokojujú po uspokojení primárnych potrieb.

Východiskový ekonomický problém vyplýva z faktu, že všetky *potreby ľudí* v spoločnosti, ktoré by chceli uspokojovať, *prevyšujú reálne zdrojové možnosti*. Zdroje sú voči potrebám vždy obmedzené, a preto je nevyhnutné s nimi hospodáriť. Táto skutočnosť je podstatou ekonomickej činnosti vôbec.

Človek svoje potreby uspokojuje spotrebou statkov. Statok je najvšeobecnejšia kategória vystupujúca v materiálnej alebo nemateriálnej podobe ako produkt ľudskej činnosti alebo voľne dostupný v neobmedzenom množstve v prírode. Na základe toho primárne rozlišujeme *ekonomické a voľné statky*. Keďže voľných statkov je obmedzené množstvo, napr. vzduch, slnečné svetlo, takmer všetky statky možno charakterizovať ako ekonomické.

Väčšinu statkov dnes musia ľudia vyrábať, teda väčšinu statkov tvoria výrobky. *Výrobok* – *output* – je výsledok výrobného procesu, ktorý môže mať podobu materiálnu alebo nemateriálnu (služba). Je výsledkom *výrobného procesu*, pre ktorý sú nevyhnutné *vstupy* – *inputy*, predstavujúce tri základné faktory – *prácu, pôdu a kapitál*. Tieto sa vo výrobnom procese menia na výrobky uspokojujúce finálne potreby, alebo sa spotrebávajú v ďalšom výrobnom procese – výrobná spotreba.

Produkcia statkov je v akomkoľvek spôsobe výroby vždy spojená s riešením troch problémov – čo vyrábať, ako vyrábať, pre koho vyrábať. Čo vyrábať sa týka štruktúry výroby, teda aké druhy a množstvá výrobkov sa majú vyrábať. *Ako vyrábať* je otázka používania zdrojov a technológií pri výrobe a *pre koho vyrábať* sa týka rozdeľovania vyrobenej produkcie medzi rôznych jednotlivcov či rôzne spoločenské skupiny.

3.2 Ekonomické zákonitosti a typy ekonomík

Pri ekonomických činnostiach v určitých podmienkach konajú ľudia istým spôsobom a niektoré pravidelnosti v konaní sa môžu prejaviť v *ekonomických zákonitostiach*. Spoločenské zákonitosti, ktorých súčasťou sú aj ekonomické zákonitosti, síce nevyjadrujú absolútnu nevyhnutnosť vzťahov ako prírodné zákony, ale aj v ľudskom konaní a rozhodovaní možno nájsť isté pravidelnosti. Ekonomická teória, analyzujúc ekonomické procesy, formulovala viacero zákonitostí, z ktorých si uvedieme aspoň tri najznámejšie.

Uvedený nesúlad medzi potrebami a zdrojmi vyjadruje *zákon vzácnosti*, ktorého dôsledkom je hľadanie najefektívnejšieho spôsobu využívania obmedzených zdrojov, aby bolo možné uspokojiť čo najviac potrieb. Iný zákon, ktorý možno objaviť pri hľadaní najefektívnejšieho spôsobu využitia vzácných zdrojov je *zákon alternatívnych nákladov (obetovaných príležitostí)*, vyjadrujúci fakt, že pri obmedzených zdrojoch musíme často rozhodovať, ktoré z množstva potrieb uprednostníme pred inými potrebami.

Efektívne využívanie obmedzených zdrojov znamená aj hľadanie ich optimálnej kombinácie, pričom možno objaviť a formulovať *zákon klesajúcich výnosov*. Jeho podstata je v tom, že pokiaľ zvyšujeme množstvo jedného faktora a ostatné zostávajú nezmenené, celkový produkt bude rásť stále pomalšie, lebo každá ďalšia jednotka pridávaného faktora bude prinášať nižší výnos.

Hospodárska činnosť sa vždy deje v konkrétnych podmienkach, ktoré sa s vývojom spoločnosti neustále menia. Je to dôsledok nepretržitosti ekonomických procesov a neustálych zmien vyplývajúcich z rozvoja technicko-technologických, zdrojových či organizačných podmienok, ako aj zdokonaľovania ľudských schopností, zručností, vedomostí. *Dynamika* patrí k základným charakteristikám hospodárskej činnosti, aj keď sa v teórii často od nej abstrahuje

a uvažuje so statickými podmienkami a predpokladmi, aby sa odhalila podstata rôznych vzťahov a procesov. To čo je prípustné pri teoretickom skúmaní však nemôžeme vždy akceptovať v reálnej praxi. Zdôrazňujeme to preto, lebo práve nepretržitosť a dynamiku ekonomických procesov nie vždy a nie v plnej miere zohľadňujú praktické opatrenia hospodárskej politiky a iných hospodárskych rozhodnutí.

V priebehu vývoja ľudskej spoločnosti sa sformovalo niekoľko typov ekonomiky. V najstarších dobách spoločnosti lovcov a zberačov fungovala ekonomika na základe zvykov a tradícií, ktoré sa prenášali z generácie na generáciu a dlhodobo sa menili len veľmi pomaly.

Iným typom je príkazová ekonomika, ktorá sa objavila už v začiatkoch civilizácie v období veľkých ríš, kde boli viaceré činnosti centrálné priamo riadené – napr. budovanie zavlažovacích zariadení v Mezopotámii či starovekom Egypte. V novodobých dejinách sú príkladom príkazovej ekonomiky centrálné regulované ekonomiky v dvadsiatom storočí v bývalom Sovietskom zväze a niektorých krajinách strednej a východnej Európy, resp. dnes v Severnej Kórei a na Kube. Ekonomická činnosť je v takejto spoločnosti regulovaná z jedného centra spravidla cez štátne inštitúcie a centrálné riadiace orgány.

Ďalším typom je trhovú ekonomiku, ktorá vznikla so vznikom civilizácie a výrazne prispela k jej rozvoju až do podoby modernej priemyselnej ekonomiky. Jej podstatou je rozhodovanie hospodárskych subjektov v podmienkach súkromného vlastníctva, o ktorom rozhodujú slobodne sledujúc vlastné záujmy a ciele. Obsahom jej fungovania sú vzťahy dopytu a ponuky, t.j. medzi spotrebiteľmi a výrobcami, ktoré sprevádzajú vzťahy konkurencie.

V súčasnosti prevažujúcim typom je zmiešaná ekonomika, ktorá je mixom trhovej a príkazovej ekonomiky. Základom regulačných procesov je trhovú regulácia, ktorú vo väčšom či menšom rozsahu dopĺňa centrálna regulácia prostredníctvom štátnych inštitúcií. Tento typ ekonomiky sa rozvíja najmä po druhej svetovej vojne, pričom konkrétna podoba mixu trhu a štátu je v jednotlivých krajinách či obdobiach rôzna.

S touto podobou sa budeme v ďalšom texte stretať najčastejšie. V rámci mikroekonómie si však najskôr priblížime podstatu a obsah fungovania trhovej podoby ekonomiky, keďže je rozhodujúcou civilizačnou podobou, a zároveň nenahraditeľnou súčasťou dnešnej zmiešanej ekonomiky.

4. TRH A TRHOVÝ MECHANIZMUS

4.1 Charakteristika trhu

K základným ekonomickým pojmom, kategóriám patrí trh. V dnešnej ekonomike a spoločnosti má niekoľko významov a existuje viacero kritérií jeho členenia. Napriek rôznemu chápaniu a postojom k trhu je to kľúčová civilizačná inštitúcia. Pod trhom možno rozumieť konkrétne miesto, na ktorom dochádza k výmene tovarov medzi kupujúcimi a predávajúcimi. Trh môže vyjadrovať vzťah jeho dvoch stránok dopytu a ponuky. Pojem trh možno spájať s jednotlivými produktmi či výrobnými faktormi – počítačový trh, finančný trh, trh práce a pod. Často sa mu pripisuje živelnosť, „nekontrolovaný“ vývoj, a tým rôzne negatíva dopadajúce na spoločnosť. Jeho negatívne prvky a dopady sú však často dôsledkom toho ako rozumieme trhu, akým spôsobom ho vnímame.

Z ekonomického hľadiska – a to je v tu prezentovaných súvislostiach podstatné – možno charakterizovať trh ako mechanizmus vzťahov a procesov vznikajúcich medzi ponukou a dopytom, ktorých výsledkom je výmena dohodnutého množstva produktov za navzájom dohodnuté (akceptované) ceny.

Vznik trhu sme v prvej kapitole vymedzili spoločenskou deľbou práce, pri ktorej sa oddelilo roľníctvo od lovu a zberu a začalo sa obdobie civilizačného vývoja spoločnosti. Jeho význam vyzdvihol už A. Smith v rámci klasickej ekonómie. Jeden z najznámejších autorov učebníc ekonómie, americký ekonóm P. A. Samuelson charakterizuje trh ako „komunikačný prostriedok, ktorý spája poznanie a konanie miliónov rôznych jednotlivcov. Bez inteligencie a bez akejkoľvek kalkulácie z centra rieši problém obsahujúci milióny neznámych premenných a vzťahov, ktorý by nevyriešil ani najvýkonnejší počítač. Trh nikto nevymyslel a predsa funguje pozoruhodne dobre“ (Samuelson – Nordhaus, 2000, s. 26).

Vznik trhu sa najčastejšie spája s dvomi základnými predpokladmi – súkromným vlastníctvom, oddelujúcim jednotlivých vlastníkov

a delbou práce a špecializáciou – ktoré umožňujú výrobcovi zaoberať sa výrobou jedného či niekoľkých statkov a ostatné, zabezpečujúce ich potreby, si vymieňať s inými výrobcami.

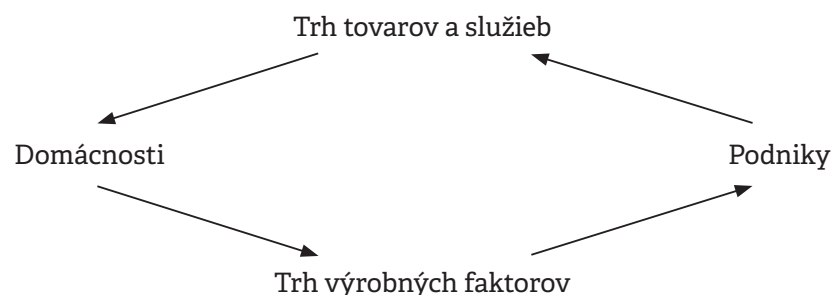
Trhy sa dnes členia podľa rôznych kritérií. Podľa predmetu kúpy a predaja rozlišujeme *trh tovarov a služieb, trh výrobných faktorov a finančný trh*. Podľa územného členenia existujú *trhy miestne (lokálne), regionálne, národné, medzinárodné a svetový trh*. Podľa množstva realizovaných tovarov poznáme trh čiastkový a agregátny.

Dnešný trh sa charakterizuje ako rozvinutý s vysokým stupňom špecializácie výroby, umožňujúci vysoký stupeň produktivity práce a množstva vyrobenej produkcie. Zabezpečuje tak vysoký spotrebný štandard a životnú úroveň predovšetkým v krajinách, v ktorých bol jeho vývoj v priemyselnom období veľmi rýchly.

4.2 Trhový mechanizmus

Súhrn vzťahov a procesov vznikajúcich pri kúpe a predaji statkov tvorí *trhový mechanizmus*. K jeho základným prvkom patria *subjekty trhu, dopyt a ponuka, cena a konkurencia*. Trhové subjekty tvoria *podniky (firmy) a domácnosti*. Vzťahy medzi nimi vznikajú jednak na trhu tovarov a služieb, kde domácnosti vystupujú ako kupujúci a podniky ponúkajú svoju produkciu. Na trhu výrobných faktorov domácnosti ponúkajú výrobné faktory a podniky ich kupujú, aby ich vo výrobnom procese transformovali na tovary a služby, ktoré ponúkajú domácnostiam na trhu tovarov a služieb. Tieto vzťahy dopytu a ponuky tvoriace sa nepretržite na dvoch trhoch medzi dvoma subjektmi tvoria *kolobeh trhu* (Schéma 4.1).

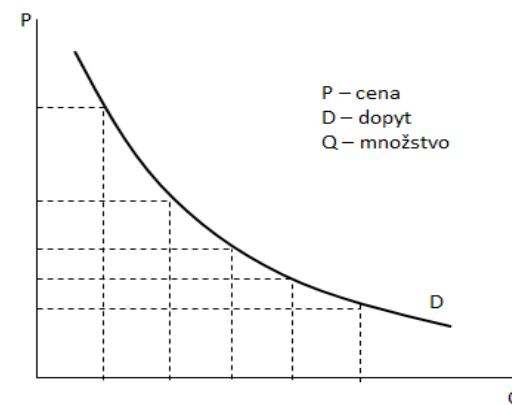
Schéma 4.1

Pre vysvetlenie základných procesov využijeme trh tovarov a služieb, s ktorým sa stretávame každodenne, ale adekvátne procesy sa dejú na všetkých trhoch. Základné procesy prebiehajúce na trhu sú *tvorba dopytu, tvorba ponuky a tvorba ceny*. Dopyt reprezentuje ochotu všetkých spotrebiteľov kúpiť pri danej cene určité množstvo statku či služby. Rozhodujúcimi prvkami ovplyvňujúcimi dopyt sú *cena a množstvo tovaru*. Ďalšími činiteľmi vplyvujúcimi na dopyt sú *výška dôchodku, ceny iných tovarov*, ktoré môžu uspokojiť danú potrebu, *móda, preferencie, počasie* a pod.

Rozhodujúcim vzťahom je vzťah množstva a ceny, ktorý je nepriamo úmerný. Ak je cena za jednotku statku vysoká, množstvo, po ktorom bude dopyt, bude nízke. S poklesom ceny bude požadované množstvo statku rásť. Ak tento vzťah vyjadríme graficky, získame klesajúcu krivku dopytu znázorňujúcu skutočnosť, že s poklesom ceny statku rastie dopyt po ňom (Graf 4.1).

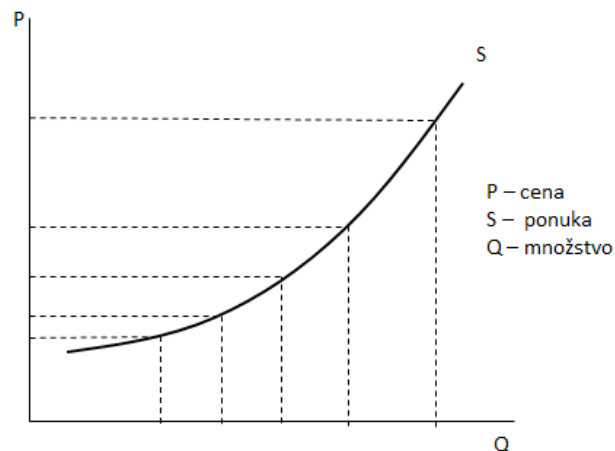
Graf 4.1

Druhú stranu tohto vzťahu tvorí *ponuka*, ktorú možno charakterizovať ako celkovú ponuku statku či služby, ktorú sú výrobcovia ochotní vyprodukovať v určitom množstve za určitú cenu a dodať na trh. Rozhodujúcimi prvkami ovplyvňujúcimi ponuku sú *množstvo a cena*. Okrem nich na ponuku vplyvujú *výška výrobných nákladov, technický pokrok, ceny alternatívnych výrobkov, organizácia trhu*, ale aj *stav životného prostredia a úroveň jeho ochrany a pod*. V rozhodujúcom vzťahu množstva a ceny možno pri ponuke

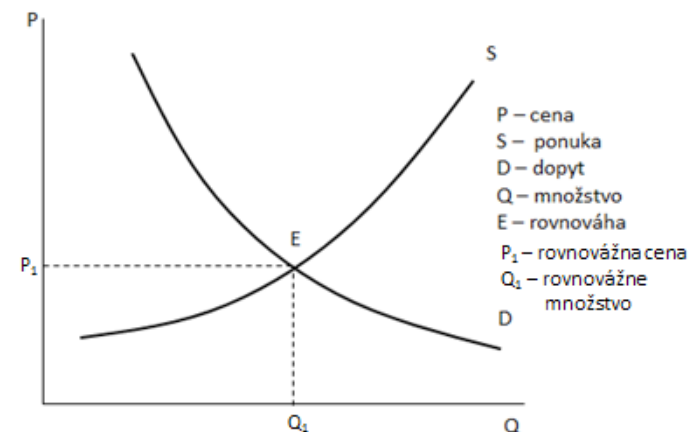
zistiť priamo úmerný vzťah. Čím je cena statku vyššia, tým väčšie množstvo sú výrobcovia ochotní vyrábať. A naopak, s poklesom ceny klesá aj ochota výrobcov k produkcii statku. V grafickom znázornení krivka ponuky bude mať rastúci tvar (Graf 4.2).

Graf 4.2

Ak porovnáme vývoj procesov na strane dopytu s procesmi na strane ponuky zistíme, že predstavy výrobcov a spotrebiteľov sú rovnaké v jednej podobe vzťahu ceny a množstva, čo najlepšie opäť znázorňuje grafické vyjadrenie. Ak spojíme grafy dopytu a ponuky do jedného, vidíme, že krivky dopytu a ponuky sa pretínajú v jednom bode. Tento bod znázorňuje, že za danú cenu sa predá dané množstvo statku. Je to cena, za ktorú sa predá všetka vyrobená produkcia, odrážajúca ochotu všetkých spotrebiteľov kúpiť celý produkt práve za túto cenu. Táto cena vyjadruje rovnováhu (E) medzi predstavami spotrebiteľov a výrobcov a označuje sa ako rovnovážna cena (P_1). Za cenu P_1 sa predá množstvo Q_1 a trh je v rovnováhe (Graf 4.3).

Graf 4.3

Ide o teoretické znázornenie procesov tvorby ceny na trhu na základe dopytu a ponuky. Rovnovážna cena je ideál, ku ktorému sa reálne trhové ceny približujú (majú tendenciu sa neustále približovať). Trhová cena *osciluje* okolo rovnovážnej ceny, ktorá je akýmsi „ťažiskom“, ku ktorému sú reálne trhové ceny neustále priťahované, ale len zriedka sa s ním stotožnia, resp. nevieme v skutočnosti určiť, aká trhová cena sa v danom čase rovná rovnovážnej cene. Rovnovážna cena vyjadruje teoretický princíp tvorby ceny na základe vzťahov dopytu a ponuky.

4.3 Konkurencia

Trhové vzťahy dopytu a ponuky sa dejú v prostredí, v ktorom dané statky a služby môžu ponúkať rôzni producenti, ktorí si navzájom konkurujú.

Konkurenčný vzťah je v samotnej ponuke a dopyte. Ak pochopíme, že každý človek v produktívnom veku je raz v pozícii spotrebiteľa, a potom zase v pozícii producenta, dopyt a ponuka predstavujú konkurenčný vzťah. Ako spotrebiteľ chce človek nakupovať statky čo najlacnejšie, ako producent chce produkty, resp. svoju pracovnú silu predať čo najdrahšie. Trh vlastne vyrovnáva toto protirečenie u jednotlivcov do optimálnej podoby, čo je jeden

z dôležitých trhových procesov, hoci nie často prezentovaný, resp. vždy správne pochopený.

Konkurencia sa pokladá za hybnú silu trhového mechanizmu, ktorá núti hospodárske subjekty k hľadaniu najefektívnejších spôsobov použitia existujúcich zdrojov (výrobných faktorov) pod „hrozbou“, že iné subjekty dokážu zhodnotiť dané zdroje efektívnejšie. Konkurencia núti výrobcov neustále hľadať možnosti znižovania výrobných nákladov, čo umožňuje znižovať ceny a uspieť u spotrebiteľov. Hľadanie je spojené s rozvojom nových technológií, rastom kvalifikácie pracovnej sily, ale aj organizácie výrobných činností. Konkurencia tak stimuluje vedecko-technický pokrok. Popri cenovej konkurencii podniky využívajú aj necenovú konkurenciu prostredníctvom vyššej kvality produktu, lepšieho servisu, úrovne predaja a pod.

V ekonomickej teórii sa rozvinulo rozlišovanie dvoch základných podôb konkurencie. Prvú predstavuje *dokonalá konkurencia*, ktorej predpokladmi sú:

- existencia mnohých podnikov, z ktorých každý produkuje len malú časť daného produktu, ktorou nemôže ovplyvňovať cenu na trhu, podnik je tzv. príjemcom ceny a rozhoduje len o množstve produkcie;
- všetci účastníci disponujú rovnakými informáciami o trhu;
- výrobok je homogénny;
- výrobcovia môžu voľne vstupovať a vystupovať z odvetvia;
- podniky majú rovnaký prístup k výrobným faktorom.

V reálnej praxi sa podmienkam dokonalkej konkurencie približovali podmienky priemyselnej výroby v 19. storočí. V rámci jednotlivých odvetví môže byť príkladom trh s obilím. V zásade je dokonalá konkurencia len teoretická abstrakcia, pomocou ktorej možno pochopiť princíp efektívneho fungovania trhu.

Reálna konkurenčná podoba trhu zahŕňa rôzne podniky z hľadiska charakteru a spôsobu ich produkcie a vplyvu na trhové podmienky. Informácie a výrobné faktory sú rozptýlené a rozmiestnené nerovnomerne a výrobok je diferencovaný. Vstup a výstup z odvetvia podlieha často regulácii hospodárskou politikou štátu. Skutočné trhové podmienky sa teda líšia od teoretických predpokladov dokonalkej konkurencie. Sú blízke druhej podobe konkurencie – *nedokonalaj konkurencii*. Táto odráža skutočnosť, že rozvoj priemyselnej výroby viedol v konkurenčných podmienkach k jej

prirodzenej koncentrácii a vytvoreniu veľkých priemyselných podnikov. V nich sa realizovala efektívnosť trhovej ekonomiky v podobe úspor z rozsahu výroby.

Nedokonalá konkurencia predstavuje stav, kedy jednotlivý výrobca môže ovplyvniť nielen množstvo, ale aj cenu produkcie. Nedokonalá konkurencia má tri základné podoby. Prvou je *monopol*, ktorý znamená ovládnutie celého odvetvia výroby jedným výrobcom, ktorý si sám určuje cenu, pretože nemá konkurentov. Jeho osobitnou formou je tzv. *prirodzený monopol*, ktorý existuje spravidla v tzv. sieťových odvetviach – rozvody elektriny, plynu, vody a pod. Konkurencia v týchto odvetviach by znamenala rozsiahle náklady na budovanie paralelných rozvodov s enormnými nákladmi. Akceptuje sa teda jeden podnik spravidla podliehajúci verejnej (štátnej) regulácii.

Ďalšou podobou nedokonalaj konkurencie je *oligopol*, ktorý je tvorený malým počtom veľkých podnikov produkujúcich výrobky daného odvetvia. Tieto môžu navzájom súťažiť napríklad diferenciaciou produktu (výroba automobilov, lietadiel a pod.) alebo kooperovať napríklad dohodou o rozdelení trhov, o výške cien a pod.

Tretou podobou nedokonalaj konkurencie je *monopolistická konkurencia*. Toto protirečivé spojenie vyjadruje skutočnosť, že podnik v takejto trhovej štruktúre môže mať istý čas monopolné postavenie vyplývajúce z diferencovaného produktu, ale zároveň je v konkurencii s inými podnikmi daného odvetvia. Vo veľkých mestách sú to rôzne špecializované predajne – pekárne, reštaurácie, lekárne a pod. Svoje monopolné postavenie môžu dosiahnuť aj získaním patentu, ochrannej značky.

Všeobecné akceptovanie myšlienky, že konkurencia je efektívnejšia než monopol, ovplyvňuje aj opatrenia štátu. V rámci hospodárskej politiky štátov existuje *antimonopolná politika*, ktorej cieľom je zabezpečiť či udržiavať konkurenčné prostredie v ekonomike. Snaží sa to dosiahnuť pomocou rôznych nástrojov, medzi ktorými využíva najmä rôzne *zákonné opatrenia*, obmedzujúce nekurenčné konanie podnikov (napríklad obmedzovanie fúzií, spájania podnikov).

Ďalším nástrojom sú ekonomické regulácie vykonávané príslušnými agentúrami, ktoré dozerajú na hospodárenie podnikov s cieľom usmerňovať ich činnosť vo verejnom záujme. Štát môže aj priamo podporovať konkurencieschopnosť napríklad malých

a stredných podnikov, brániť zahraničnej konkurencii a pod. Riešením, napríklad prirodzených monopolov, môže byť aj štátne vlastníctvo sieťových odvetví, ktoré sa rozšírilo vo viacerých vyspelých krajinách hlavne po druhej svetovej vojne. Nižšia efektívnosť štátneho vlastníctva všeobecne viedla neskôr k privatizačným procesom a využívaniu iných nástrojov antimonopolnej politiky.

Efektívnosť konkurencie v reálnej ekonomike nevyklučuje procesy spolupráce, *kooperácie*. Kedy je efektívnejšou jedna a kedy druhá forma vzťahov súvisí predovšetkým s možnosťou vymedzenia *spoločných cieľov a záujmov* a ich efektívneho dosiahnutia. Kooperácia je efektívnejšia pri činnosti a v rámci hospodárskych subjektov, v podnikoch, ktoré dokážu spojiť individuálne záujmy a ciele svojich zamestnancov do konkrétneho cieľa podniku a organizovať koordináciu ich činností pri jeho napĺňaní.

V rámci celej ekonomiky je však efektívnejšia konkurencia, pretože koordinácia všetkých ekonomických činností v celej ekonomike je menej efektívna, ako ukázala aj prax centrálné plánovaných ekonomík.

4.4 Trh, jeho spoločenský význam a vplyv

Vznik trhu nebol spojený s počiatkami civilizačného vývoja náhodou. Základné trhové prvky a podmienky jeho vzniku súviseli so vznikom jeho *inštitúcií, pravidiel a princípov*, ktoré sa stali zároveň dôležitými civilizačnými princípmi. K rozhodujúcim inštitúciám patrili *súkromné vlastníctvo a rodina*. Oddelenie vlastníctva ako čiastkového, súkromného umožňuje efektívnejšie využitie obmedzených (vzácných) zdrojov a spolu s deľbou práce sa stali nevyhnutnými podmienkami pre vznik výmeny (obchodu, trhu). Aby si ľudia mohli statky navzájom vymieňať, musia vedieť (určiť) komu čo patrí, vlastníctvo statkov musí byť oddelené. Súkromné vlastníctvo je rozhodujúcou ekonomickou, ale aj civilizačnou inštitúciou.

Rodina je dôležitou spoločenskou inštitúciou, ktorá vznikla, pravdepodobne, ešte v predcivilizačnom období. Jej ekonomický význam v období civilizácie sa spája tak so spotrebou, kde tvorí základ hospodárskeho subjektu domácnosti, a zároveň bola základnou produkčnou jednotkou v poľnohospodárskom období v podobe rodinných usadlostí. V priemyselnom období sa vznik mnohých podnikov spája s rodinou v podobe zakladania rodinných podnikov.

V súčasnej ekonomike služieb má zakladanie malých rodinných podnikov osobitný význam pre efektívne využívanie zdrojov, vrátane riešenia nezamestnanosti.

Trhové, resp. trhovo-civilizačné pravidlá predstavujú najmä *rešpektovanie súkromného vlastníctva a dodržiavanie dohôd (sľu-
bov)*. Rešpektovanie súkromného vlastníctva by sme mohli spojiť s danou inštitúciou, ale vymedzuje sa osobitne aj z dôvodu častého spochybňovania tejto inštitúcie, či dokonca jej odmietania ako spoločensky škodlivej. Aj dnes existujú teórie i reálne hnutia za obmedzenie (odstránenie) súkromného vlastníctva. Preto je nevyhnutnosť jeho rešpektovania pre efektívne fungovanie trhového systému stále zásadnou. V širších súvislostiach možno hovoriť o *súkromnej sfére*, ktorá nezahŕňa len materiálne statky, ale aj nemateriálnu sféru života človeka, ktorá si vyžaduje rovnaký rešpekt, ktorý je však v spoločnosti často nedostatočný.

Dodržiavanie dohôd je zásadným ekonomickým aj spoločenským pravidlom, bez ktorého je ťažké predstaviť si fungujúce procesy a vzťahy v akejkoľvek spoločenskej oblasti. Jeho význam podporuje aj legislatíva, zákonné úpravy mnohých vzťahov i sankcie stanovené za ich nedodržiavanie. V súvislosti s ekonomickou, t.j. dobrovoľnou, činnosťou má zásadný vplyv na jej charakter stupeň *dobrovoľného rešpektovania* pravidiel vrátane dodržiavania dohôd. Čím menej sa musia uplatňovať sankcie, tým efektívnejšie hospodárske vzťahy fungujú.

K rozhodujúcim princípom vzniku a fungovania trhového systému patria princípy *slobodného rozhodovania na vlastnú zodpovednosť a princíp reciprocity*. Slobodné rozhodovanie o využití obmedzených súkromných prostriedkov je kľúčom k pochopeniu, prečo sa ekonomický systém sformoval v podobe trhového. Dobrovoľnosť ekonomických rozhodnutí a konania je nevyhnutnou podmienkou hľadania a nájdenia najefektívnejšieho spôsobu využívania obmedzených zdrojov, pokiaľ za výsledky svojej činnosti nesie každý subjekt vlastnú zodpovednosť. Hrozba zlého rozhodnutia a straty je najsilnejší motív k hľadaniu dobrého, efektívneho rozhodnutia a konania.

Takýto prístup odráža zároveň individualistickú podstatu a východisko ekonomického skúmania v podmienkach trhového systému. Individuálnu zodpovednosť možno v tejto súvislosti chápať v dvoch polohách: (1) ako vyjadrenie primárnej zodpovednosti

človeka za vlastnú existenciu, a zároveň (2) zodpovednosti za akceptovanie a dodržiavanie trhovo-civilizačných pravidiel (prvkov) vo svojom každodennom konaní.

Princíp reciprocity vyjadruje vzájomnú podmienenosť výmenných vzťahov, akceptovanie faktu, že ak *chcem niečo dostať, musím niečo dať*. Reciprocita je jadrom výmeny, bez jej rozsiahleho akceptovania by sa výmena sotva mohla uskutočniť. Opozitným princípom je *solidarita*, založená z materiálneho hľadiska na vzťahu *niečo za nič*. Jeden subjekt dáva bez toho, aby očakával, že niečo dostane. Tento princíp sa vníma ako spoločensky pozitívny a žiaduci a má nezastupiteľné miesto najmä vo vzťahoch malých skupín – rodiny, priateľov, známych. Je nevyhnutnou súčasťou intímnych vzťahov týchto skupín, s ktorými je život človeka najviac zviazaný, a ktoré dávajú hlbší zmysel ľudskej existencii.

Akokoľvek dôležitý je vplyv a význam solidarity v ľudskej spoločnosti, trhový systém vzťahov by sotva mohol byť založený na princípe solidarity. Naopak, vyžaduje jednoznačné akceptovanie reciprocity umožňujúcej aj vzťahy medzi neznámymi ľuďmi v rámci veľkej spoločnosti, ktorí nemusia mať rovnaké ciele a záujmy, ale môžu úspešne spolupracovať a efektívne využívať vzácne ekonomické zdroje.

Uvedené inštitúcie, pravidlá a princípy predstavujú minimum prvkov, ktoré si vyžaduje vznik a fungovanie trhového systému. Predpokladá sa jeho *spontánny evolučný vznik a vývoj*, spolu s uvedenými prvkami, ako *najefektívnejšia mierová adaptácia ľudskej spoločnosti na obmedzenosť zdrojov, najlepšie reflektujúca neustálu zmenu prírodných a spoločenských podmienok*.

Popri uvedených prvkoch (inštitúciách, pravidlách, princípoch) sa v tomto vývoji formovali aj určité charakterové vlastnosti ľudí dôležité aj pre rozvoj civilizácie ako *dôvera, čestnosť, spoľahlivosť a pod*. Rozvoj trhu teda fungoval aj ako „*spoločenská kultivácia*“, hoci dnes sa trhu často pripisujú skôr negatívne stránky v podobe podpory *chamtivosti, lakomosti, a pod*.

Na záver tejto časti možno ešte doplniť, že pre akceptovanie trhových prvkov a rozvoj charakterových vlastností malo dôležitú úlohu formovanie *sebaovládania*, ktoré viedlo človeka k postupnému prijímaniu a rešpektovaniu pravidiel vo všeobecnosti a obmedzovaniu jeho konania na základe jeho inštinktov, pudov. Sebaovládanie pomáhalo obmedzovať napr. pudy moci a agresie vo vzájomných spoločenských a ekonomických vzťahoch.

5. TRH VÝROBNÝCH FAKTOROV

Podstatu trhových vzťahov v trhovom mechanizme sme demonštrovali na trhu tovarov a služieb. Z trhového kolobehu vieme, že jeho súčasťou je aj trh výrobných faktorov, na ktorých podniky predstavujú dopyt a domácnosti ponuku. Na trhu výrobných faktorov nachádzajú podniky potrebné faktory – prácu, pôdu, kapitál – ktoré im slúžia vo výrobnom procese pri produkcii finálnych tovarov a služieb. Výrobný proces uskutočňovaný podnikmi vyžaduje v konkrétnej podobe konkrétne *množstvo, kvalitu a istú vzájomnú kombináciu* výrobných faktorov, o ktorých rozhodujú podniky na základe konkrétnych produkčných zámerov a príslušnej cenovo-ziskovej kalkulácie.

Dopyt po výrobných faktoroch je odvodeným dopytom od dopytu po tovaroch a službách. Podniky uskutočňujú výrobný proces spravidla po tom, čo im trh tovarov a služieb signalizuje, že existuje dopyt po danom statku. Výrobné faktory sú nevyhnutné pre produkciu, teda tvorbu bohatstva nielen pre podnik, ale pre celú spoločnosť. Riešenie ekonomických problémov, týkajúcich sa výrobných faktorov, preto patrí k dôležitým teoretickým i praktickým hospodárskym úlohám.

Hoci majú spoločnú podstatu, trhy jednotlivých výrobných faktorov sú navzájom odlišné, čo vyplýva z ich vzájomných rozdielov.

5.1 Trh práce

Za najdôležitejší faktor sa pokladá *práca*. Trh tohto výrobného faktora má určité odlišnosti od iných trhov. *Trh práce* je trhom, na ktorom s stretávajú rôzne záujmy ľudí. *Ponuka práce*, ktorú tvoria domácnosti, je spojená so snahou dosiahnuť predajom svojich pracovných schopností čo najvyššiu cenu – *mzdu*. Na druhej strane, *dopyt* tvorený podnikmi je spojený so snahou o čo najnižšie mzdové náklady.

Kedže mzda nie je len cena práce, ale dôležitá sociálno-ekonomická kategória, vzťahy na trhu práce s vyznačujú značnou konfliktnosťou. Do vzťahu subjektov – domácností a podnikov – vstupujú ďalšie inštitúcie – štát, odbory – ako účastníci diskusií, rokovaní o mzdách, resp. štát aj ako inštitúcia predstavujúca dopyt po pracovných silách pre zamestnávanie v štátnych inštitúciách.

Špecifickou črtou trhu práce je jeho *heterogénnosť*, vyplývajúca z rôzneho druhu prác so značnou odlišnosťou. Z toho vyplýva aj *segmentácia trhu*, teda jeho rozdelenie na menšie trhy natoľko odlišné svojim charakterom, že si v určitom čase vlastne nekonkurujú – trh lekárov, pilotov a pod.

Cena práce sa nazýva *mzda* a jej platenie môže mať rôzne podoby (formy). Najčastejšími sú časová a úkolová mzda podľa toho, či závisí od počtu odpracovaných hodín alebo množstva vyrobenej produkcie. Môžu však existovať aj iné formy miezd. *Nominálna mzda* predstavuje konkrétnu sumu prostriedkov, ktoré dostane pracovník, *reálna mzda* závisí od cenovej úrovne v ekonomike a odráža množstvo tovarov, ktoré možno za danú mzdu kúpiť.

Na reálnom trhu práce existujú značné rozdiely vo výške mzdy, ktoré vyplývajú z viacerých príčin. Hospodársku činnosť charakterizujú predovšetkým *rôzne druhy práce*, ktoré si vyžadujú rôzne schopnosti, kvalifikáciu, úroveň vzdelania. Niektoré činnosti vyžadujú osobitné schopnosti, *talent*. Rozdiely môžu spôsobovať aj snahy o kompenzáciu iných rozdielov na trhu práce.

Osobitnou príčinou mzdových rozdielov môže byť *mzdová diskriminácia*, pokladaná vo všeobecnosti z ekonomického i spoločenského hľadiska za nežiaducu. Pracovná sila môže byť diskriminovaná z rôznych dôvodov – rozdielov medzi pohlaviami, rasových, náboženských, vekových, politických a iných rozdielov.

Charakteristickou črtou formovania miezd v súčasnej ekonomike je ich *nepružnosť smerom nadol*. Je dôsledkom predovšetkým *administratívnych bariér*, vyplývajúcich z politiky štátu a odborov, ktorých mzdová politika znemožňuje prirodzený pohyb vyplývajúci z ponuky a dopytu po práci, ale aj spoločenského chápania stability príjmov. Negatívnym dôsledkom takejto nepružnosti je tlak na rast nezamestnanosti.

5.2 Trh pôdy

Pôda je podobne ako práca primárnym výrobným faktorom. Osobitosť jej využívania vyplýva jednak z *obmedzenosti* a nereprodukovateľnosti jej rozsahu (veľkosti), a zároveň z *prírodných a klimatických podmienok*. Tieto ovplyvňujú aj vzťahy dopytu a ponuky na *trhu pôdy*, pre ktoré je charakteristické *prenajímanie* pôdy na hospodársku činnosť jej vlastníckmi, tvoriacimi ponuku. Nájomné za pôdu tvorí dôchodok jej vlastníka – *rentu*.

Dopyt po pôde zo strany nájomcov závisí od dopytu po poľnohospodárskych plodinách, ktoré sa na nej pestujú, od ich cien, výšky renty, úrodnosti pôdy a jej vzdialenosti od trhu a pod. Zmluvné vzťahy o pôde sa uzatvárajú spravidla na viac rokov, počas ktorých sa viaceré podmienky môžu meniť. Vlastníci pôdy sa preto snažia dohodnúť čo najkratšie obdobie prenájmu, prenajímatelia naopak, čo najdlhšie.

Pôda môže byť aj predmetom reálneho predaja a kúpy, pričom stanovenie jej ceny sa spája s veľkosťou renty. Cena pôdy by mala byť minimálne taká, aby jej výška uložená v banke prinášala úrok vo výške dosahovanej renty.

Závislosť od prírodných a klimatických podmienok, najmä v miernom pásme, znamená, že výrobné procesy v poľnohospodárstve nemožno urýchľovať a ich výsledky môžu byť v jednotlivých rokoch značne rozdielne. Keďže poľnohospodárske produkty a potraviny sa chápu ako strategické produkty, jedným z dôsledkov je značný záujem o túto sféru zo strany štátnych inštitúcií. Predovšetkým vo vyspelých krajinách sa to prejavuje rozsiahlymi intervenciami do tohto sektora, sledujúcimi stabilitu produkcie, ktorej veľkosť úzko súvisí s počtom obyvateľov. Napríklad v Európskej únii rozhodujúca časť výdavkov zo spoločného rozpočtu smeruje do poľnohospodárstva.

Takáto politika vyspelých krajín však vytvára napäté vzťahy na svetovom trhu, kde rozsiahle poľnohospodárske dotácie deformujú trhové vzťahy dopytu a ponuky a obmedzujú konkurenčné možnosti poľnohospodárov z rozvojových krajín, ktoré takéto dotácie svojim poľnohospodárom spravidla neposkytujú.

5.3 Trh kapitálu

Kapitál je druhotný výrobný faktor, teda je výsledkom predchádzajúceho výrobného procesu – outputom. Zároveň je určený na ďalšie fungovanie vo výrobe ako input. Jeho zdrojom je časť produkcie, ktorá sa bezprostredne nespotrebuje v konečnej spotrebe, ale usporí sa. Využitím vo výrobnom procese sa zhodnocuje, prináša *zisk*. Veľkosť a trvalosť jeho zhodnocovania úzko súvisí s vedecko-technickým pokrokom.

Vo všeobecnej podobe vystupuje ako *finančný kapitál*, ktorého zdrojom sú úspory hospodárskych subjektov, spravidla koncentrované v bankách, ktoré tvoria *ponuku kapitálu*. *Dopyt* po takýchto prostriedkoch reprezentujú iné hospodárske subjekty – podniky – ktoré ich chcú využívať ako investície do výroby. Cenou kapitálu je úrok, určený úrokovou mierou, predstavujúci spravidla ročný výnos z požičanej sumy vyjadrený v percentách. Úrok je základný výnos z kapitálu, ktorý môžeme dosiahnuť jeho uložením v banke.

Finančný kapitál slúži na nákup *reálnych (fyzických) statkov* určených bezprostredne pre výrobný proces. Podľa ich konkrétneho výrobného určenia sa delia na *fixný kapitál a obežný kapitál*. Fixný kapitál tvoria budovy, stroje, technologické zariadenia a pod., ktoré fungujú vo výrobe dlhšiu dobu. *Obežný kapitál* tvoria prostriedky, ktoré je nevyhnutné po každom výrobnom procese znovu nahradiť. Patria sem suroviny, materiály, energie, náklady na pracovnú silu a pod., ktoré je potrebné častejšie nakupovať na príslušných trhoch pre plynulosť výroby.

6. HOSPODÁRSKE SUBJEKTY, ICH DÔCHODKY A FUNGOVANIE PODNIKU

Zmysel hospodárskej činnosti je v získaní prostriedkov, statkov, ktorými uspokojujeme svoje potreby. Ako je zrejmé z kolobehu trhu, v trhovej ekonomike sa všetky rozhodujúce procesy a vzťahy, umožňujúce získať potrebné (finančné) prostriedky, dejú na trhoch tovarov a služieb a výrobných faktorov medzi základnými subjektmi – domácnosťami a podnikmi. Množstvo prostriedkov, ktoré subjekty získavajú im umožňuje zabezpečiť svoje potreby na určitej úrovni (v určitom rozsahu). Prostriedky tvoria príjmy, resp. dôchodky. (V niektorých učebniciach ekonomickej teórie sa predstavujú príjmy ako prostriedky získané podnikmi a dôchodky ako príjmy domácností. V bežnom ekonomickom živote sa oba pojmy zvyknú používať v súvislosti s oboma subjektmi.)

Podniky dosahujú príjmy z predaja svojej produkcie, domácnosti dosahujú dôchodok za predaj svojich pracovných schopností. Čím viac prostriedkov subjekty získajú, tým viac môžu spotrebovať či produkovať. Snaha dosiahnuť čo najviac je ekonomicky relevantná.

6.1 Dôchodky a ich nerovnosti

Fungovanie trhu sa vyvinulo tak, že ak chceme z neho získať viac, musíme na ňom viac ponúknuť. Dnešný systém zmiešanej ekonomiky však znamená, že ekonomické vzťahy nie sú regulované len trhom, ale aj inými inštitúciami – štát, odbory – ktorých úlohou je nejakým spôsobom ovplyvňovať výšku získaných finančných prostriedkov hospodárskych subjektov.

Na strane domácností, spotrebiteľov *dôchodok* predstavuje celkový objem peňazí, ktoré získa jednotlivec (domácnosť) za určité obdobie – mesiac, rok. Predstavuje *tokovú veličinu* na rozdiel od príbuzného pojmu *bohatstvo*, ktoré je *stavovou veličinou*. Bohatstvo tvorí hodnota všetkých aktív, ktoré má subjekt v držbe – hmotný majetok, nehmotný majetok resp. finančný majetok. Zväčšuje sa

tým, že sa k nemu môže pripájať časť dôchodku – dochádza k zme-
ne tokovej veličiny na stavovú.

Dôchodok má viacero zdrojov. Základným zdrojom je práca, za ktorú sa platí *mzda*. Okrem pracovného dôchodku existuje dô-
chodok z majetku, t.j. z vlastníctva iných výrobných faktorov, ktoré
predstavujú úrok, renta, dividenda, nájomné. Tieto dôchodky sa označujú ako *prvotné*.

Ďalšou podobou dôchodkov sú *transferové dôchodky*, ktoré
tvoria rôzne sociálne platby od štátu. Označujú sa ako druhotné
dôchodky a sú výsledkom prerozdelených procesov štátu, t.j. pre-
chádzajú (transferujú) od jednej časti obyvateľov k inej časti.

Podľa iných kritérií môžeme rozdeľovať dôchodok na *nominál-
ny dôchodok*, ktorý tvorí suma všetkých získaných prostriedkov
a *reálny dôchodok*, v ktorom musíme brať do úvahy infláciu. Ďalšie
kritériá môžu vymedzovať dôchodok *osobný a disponibilný, bežný*
a *permanentný*, či dokonca *legálny a nelegálny*.

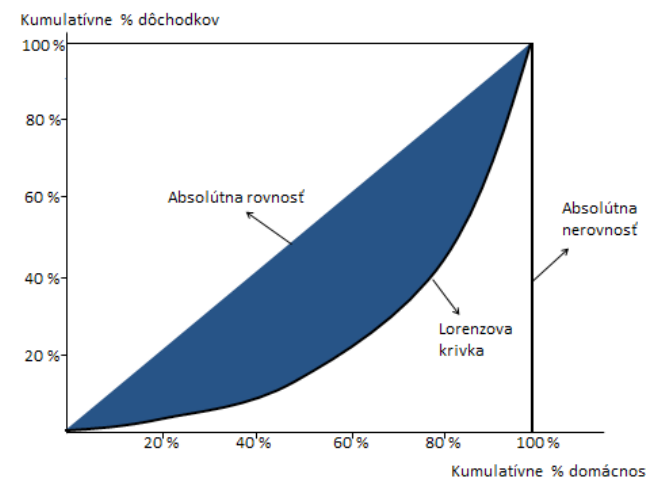
Reálnym dôsledkom trhového rozdeľovania je *nerovnosť dô-
chodkov*. Jej základnými príčinami sú rozdiely v druhoch prác
vyplývajúcich z delby práce a rozdiely v schopnostiach pracov-
nej sily, zručnosti, kvalifikácie, talentu a pod. Logickým trhovým
dôsledkom týchto rozdielov sú rozdiely v získaných dôchodkoch.
Tieto rozdiely sa však v dnešnej spoločnosti spravidla vnímajú ako
negatívum, ako niečo, čo nie je v súlade so spoločenskou spravod-
livosťou. Preto sa prostredníctvom štátnych inštitúcií uskutočňuje
prerozdelenie časti produktu pomocou dvoch základných ná-
strojov *daní a transferových platieb*. Prostredníctvom daní a iných
priamych platieb sa odčerpáva časť vysokých dôchodkov do cen-
tralizovaných fondov, z ktorých sa, na druhej strane, vyplácajú tie-
to prostriedky v rôznych formách sociálnych dávok, sociálnych dô-
chodkov, štipendií, rôznych príspevkov, ale napr. aj cez „bezplatné
školenie“ a pod.

Rozsah prerozdelenia je zdrojom permanentných ekonomic-
ko-politických diskusií v spoločnosti, pretože nejednotné kritériá
spravodlivosti a diferencované chápanie spoločenských hodnôt
neumožňujú jednoznačné vymedzenie vzťahu trhu a štátu v tej-
to oblasti. Podstatu problému možno na záver dokumentovať ci-
tátom jedného zo svetových autorov ekonomických učebníc G. N.
Mankiwa: „aký stupeň dôchodkovej diferencovanosti je prijateľný,
alebo dokonca žiaduci? Má štát do rozdeľovania dôchodkov vôbec

zasahovať, sankcionovať bohatých za to, že sa im darí, napr. vy-
sokou mierou zdanenia, keď zároveň platí, že politika zameraná
na znevýhodnenie úspešných a odmeňovanie neúspešných znižuje
motiváciu byť úspešným?“ (Mankiw, 1999, s. 435).

Snaha riešiť tieto problémy sa v ekonomickej teórii spája so sna-
hou kvantitatívne vyjadriť a merať konkrétne veličiny. V tejto ob-
lasti sa vyvinuli dva nástroje, pomocou ktorých možno skúmať roz-
sah nerovnosti. Jedným je *Lorenzova krivka*, založená na rozdelení
obyvateľstva do piatich skupín podľa výšky dôchodku. V grafickom
zobrazení táto krivka znázorňuje, ako sú dôchodky v spoločnosti
skutočne rozdelené. Porovnáva sa s ideálnou krivkou, ktorú repre-
zentuje priamka absolútnej rovnosti, vyjadrujúca rovnomerné roz-
delenie dôchodkov. Čím väčšia je plocha medzi ideálnou a skutočnou
krivkou, tým je rozdelenie dôchodkov nerovnomernejšie (Graf 6.1).

Graf 6.1

Druhý nástroj, známy ako *Giniho koeficient*, umožňuje spočítať
stupeň diferenciacie dôchodkov na základe pomeru plôch v Loren-
zovej krivke. Konkrétne dáva do pomeru plochu tvorenú ideálnou
a skutočnou krivkou s plochou trojuholníka pod ideálnou krivkou.
Vypočítané hodnoty sú rôzne v jednotlivých obdobiach alebo v rôz-
nych krajinách v rovnakom období a umožňujú ich komparáciu.

Problémom je, že rovnaká vypočítaná hodnota podľa plôch nemusí odrážať rovnaké rozdelenie dôchodkov v jednotlivých krajinách. Problémom môže byť aj rozdielna metodika získavania štatistických údajov v jednotlivých krajinách. Preto sa skúmajú a využívajú aj iné ukazovatele.

6.2 Podnik a podnikanie

Rozhodnutia a konanie spotrebiteľov, domácností na strane dopytu tvoria dôležitú časť mikroekonomickej analýzy. V rámci nej sa rozvinulo niekoľko koncepcií *spotrebiteľského správania*, ktorého cieľom je čo najefektívnejšie využitie zdrojov, vrátane dosiahnutia čo najvyššieho dôchodku a úžitku z neho. Minimálne takú istú pozornosť venuje mikroekonómia druhému subjektu trhových vzťahov – podniku.

6.2.1 Podnik

Teoretickým východiskom podnikovej analýzy je neoklasická teória, stotožňujúca podnik s výrobcom, ktorý premieňa vo svojej výrobní činnosti výrobné faktory na produkt. Podnik je subjekt charakterizovaný ako *základná hospodárska jednotka*, ktorá uskutočňuje reprodukčný proces, t.j. opakovane vytvára ekonomický produkt. Jeho základným a rozhodujúcim cieľom je *zisk*. Fungovanie a hospodárenie podnikov upravujú v každej krajine legislatívne normy. V Slovenskej republike sú to Obchodný zákonník a Živnostenský zákon, ktoré vymedzujú dve podmienky fungovania podniku – ekonomickú samostatnosť a právnu subjektivitu.

Ekonomická samostatnosť znamená, že podnik pri sledovaní svojho ziskového cieľa rozhoduje o množstve a kombinácii výrobných faktorov, veľkosti a charaktere produkcie a ďalších podmienkach samostatne a na vlastnú zodpovednosť. *Právna subjektivita* vyjadruje fakt, že podnik pri svojej činnosti vstupuje do najrôznejších vzťahov a uzatvára príslušné zmluvy vo vlastnom mene a na vlastnú zodpovednosť. Podnikať môžu *fyzické osoby*, jednotlivci alebo *právnické osoby*, organizácie charakterizované ako subjekty, ktoré nie sú fyzickou osobou.

6.2.2 Podnikanie

Uvedené právne normy vymedzujú všeobecný obsah pojmu *podnikanie*, ktorý charakterizuje činnosť podniku. Podľa nich je podnikanie sústavná činnosť, ktorú podnikateľ uskutočňuje samostatne, pod vlastným menom a na vlastnú zodpovednosť s cieľom dosiahnuť zisk.

Ekonomiu zaujímajú, okrem rozsiahlych analýz činnosti a rozhodovania podniku, v ktorých je ovplyvňovaný najmä cenovo-ziskovými informáciami, aj otázky podnikateľských predpokladov a schopností. Aj keď množstvo informácií možno získať a kvantifikovať pre potreby podnikateľských rozhodnutí, podnikanie nie je len výberom z existujúcich technicko-organizačných poznatkov. Podnikanie je predovšetkým *tvorivý proces* spojený s objavovaním nových príležitostí a ich využívaním v hospodárskej činnosti.

Zo širšieho spoločenského hľadiska je preto dôležitou otázkou, či je schopnosť podnikať v zásade všeobecnou ľudskou schopnosťou, keďže prakticky každý človek musí niečo „podniknúť“, aby zabezpečil svoju existenciu, alebo si vyžaduje osobitné schopnosti, talent. V prvom prípade sa argumentuje tým, že človek sa musí naučiť rôznym schopnostiam (čítať, písať a pod.) a podobne môže zvládnuť aj základné prvky podnikateľských schopností. Druhý prístup vyzdvihuje tvorivo-objaviteľskú stránku podnikania, pre ktorú treba mať osobitné predpoklady, ktoré síce možno vzdelávaním kultivovať a rozvíjať, ale nie sú vlastné každému. Hoci sa prakticky všetci ľudia môžu naučiť čítať a písať, väčšina z nich sa písaním nedokáže uživiť.

Bez ohľadu na to, ktorá koncepcia má viac argumentov, možno konštatovať, že hospodársky, a tým aj spoločenský pokrok je v rozhodujúcej miere závislý na podnikateľských schopnostiach a ich reálnom uplatnení. V podmienkach kedy rastie úloha malých a stredných podnikov, zvyšuje sa aj dôležitosť a význam podnikateľských schopností. Na druhej strane, možnosť živiť sa zamestnaním v súkromnej a ešte viac vo verejnej sfére ako štátny zamestnanec, sa stáva čoraz príťažlivejšou tendenciou, ktorá je však súčasne tendenciou k znižovaniu efektívnosti hospodárskej činnosti ako celku.

6.2.3 Funkcie a členenie podnikov

Činnosť podniku možno charakterizovať jeho funkciami, pričom teória ich vymedzuje niekoľko. Základnou je *podnikateľská funkcia*, ktorú tvoria všetky činnosti spojené s plnením hlavného cieľa – *maximalizácie zisku*. V rámci nich možno vymedziť *výrobnú funkciu*, spojenú s bezprostrednou výrobou, teda premenou výrobných faktorov na finálne statky s pridanou hodnotou. Niektorí autori pritom vymedzujú aj *vedecko-technickú funkciu*, keďže rozvoj výroby spravidla sprevádza vznik a uplatňovanie novej techniky a technológií.

Obchodná funkcia znamená realizáciu, t.j. predaj vyrobených produktov na trhu, pričom sa dnes dopĺňa *zahranično-integračná funkcia*, pretože stále viac produkcie podniky realizujú na zahraničných trhoch. V poslednom období (niekoľkých desaťročí) sa osobitne vymedzuje *sociálna funkcia*. Táto sa zvyčajne predstavuje v dvoch formách. Jedna predstavuje vzťah podniku k vlastným zamestnancom, pričom nejde len o výplatu miezd, ale vytváranie širokej palety vzťahov podniku k svojim zamestnancom a ich sociálnym potrebám.

Druhá forma predstavuje vzťah podniku k okolitému prostrediu, v ktorom pôsobí. Tu sa jeho sociálna funkcia spája najčastejšie so sponzorstvom či charitou, ktorými dokumentuje svoju spätosť aj s problémami okolitého prostredia. V tejto súvislosti je jedným z moderných pojmov v ekonomickej teórii a praxi *spoločenská zodpovednosť podniku*.

Nielen funkcie podniku sú rôzne, ale existujú aj iné rozdiely na základe rôznych kritérií. *Podľa veľkosti* sa podniky rozdeľujú na *veľké, stredné a malé podniky*. Dominantné postavenie majú *veľké podniky*. Ich počet je síce najmenší, ale vyrábajú najväčšiu časť materiálnej produkcie, pričom sa využívajú úspory z rozsahu výroby. Najčastejšie majú podobu akciových spoločností, v ktorých je oddelené vlastníctvo od riadenia podniku. Veľkosť ich produkcie a zisku im umožňuje aj rozsiahle inovácie a rozvoj vedy a výskumu, čím výrazne prispievajú k vedecko-technickému pokroku. Svoju veľkosť a vplyv zvyšujú aj fúziami, spájaním s inými podnikmi do ešte väčších podnikov. Ich ekonomický a spoločenský vplyv je často chápaný protirečivo, pozitívne i negatívne. V každom prípade majú zásadný vplyv na vývoj svetového hospodárstva.

Ich kvantitatívne vymedzenie býva rôzne. Napr. v Európskej únii sa za veľký podnik pokladá podnik s viac než 500 zamestnancami, v USA s viac než tisíc zamestnancami.

Malé a stredné podniky (v EÚ do 50, resp. do 500 zamestnancov) tvoria najväčší počet (vyše 90%) všetkých podnikov, pričom zamestnávajú v priemere asi dve tretiny všetkých zamestnaných. Ich význam rastie s rozvojom služieb, ktoré dokážu poskytovať efektívne. Dokážu rýchlejšie reagovať na zmeny na trhu aj aplikovať nové poznatky vo svojej činnosti a vytvárať priestor pre nové pracovné miesta. Hoci ťažisko ich činnosti je spravidla spojené s regiónom, moderné informačné technológie umožňujú čoraz rozsiahlejšie medzinárodné pôsobenie, a tým zvyšovanie ich konkurencieschopnosti.

Iným kritériom fungovania podniku je *predmet činnosti*, podľa ktorého sa rozlišujú podniky *výrobné a nevýrobné*, teda vyrábajúce hmotné statky a poskytujúce služby. *Podľa vlastníctva* možno rozlišovať podniky *súkromné, štátne, zmiešané a municipálne (obecné)*.

Dôležitou stránkou podniku je jeho *organizačno-právna forma*. V jej rôznej štruktúre môžu existovať *podniky jednotlivcov, spoločnosti (partnerstvá) a družstvá*. Najväčší počet tvoria podniky jednotlivcov v podobe živností. Spoločnosti môžu byť osobné – *verejno-obchodná alebo komanditná spoločnosť* – a kapitálové – *spoločnosť s ručením obmedzeným a akciová spoločnosť*. Na založenie spoločnosti je potrebný určitý vstupný kapitál, ktorého veľkosť určujú právne normy, preto je jeho výška v jednotlivých krajinách rôzna.

V národnej ekonomike majú najväčší ekonomický vplyv a význam akciové spoločnosti. Sú to veľké podniky združujúce kapitál mnohých vlastníkov. Podľa konkrétneho počtu akcií sa môžu podieľať na riadení, alebo len na zisku v podobe *dividend*.

Družstvá sú osobitnou formou podnikania združujúcou najčastejšie vlastníkov pôdy resp. iných nehnuteľností (byty), využívajúcich toto vlastníctvo k spoločnej hospodárskej činnosti. V období centrálného regulovania ekonomiky mali dôležité postavenie v ekonomike poľnohospodárske družstvá (JRD – Jednotné roľnícke družstvo). Ich pôvod u nás spadá do 19. storočia, kedy vznikali prvé, najmä úverovo-spotrebné, družstvá.

7. MAKROEKONÓMIA – ZÁKLADNÉ POJMY

Makroekonómia tvorí druhú časť ekonomickej teórie. Predmetom jej skúmania je *ekonomika ako celok* spravidla v rámci jednej krajiny. Na rozdiel od mikroekonómie, ktorá sa zaoberá skúmaním fungovania jednotlivých trhov, tvorbou cien či rozhodovaním hospodárskych subjektov pri tvorbe a realizácii produktov, reprezentuje makroekonómia súhrnný, agregátny pohľad na ekonomiku. V jej obsahu sa rieši problematika vzťahu ekonomiky a politiky, najmä prostredníctvom hospodárskej politiky, ekonomického rastu a cyklického vývoja, inflácie, zamestnanosti, vonkajších ekonomických vzťahov. Okrem základných pojmov je v tejto časti zaradená aj problematika peňazí, finančného a bankového systému.

7.1 Vznik a vývoj makroekonómie

Rozvoj makroekonómie sa pokladá za osobitne dôležitý medzník vo vývoji ekonómie v dvadsiatom storočí. Predtým sa problematika vzťahu ekonomiky a politiky chápala najmä cez získanie dostatku prostriedkov na ochranno-obranné a správne (správa spoločnosti) úlohy štátu predovšetkým prostredníctvom daňového systému, resp. úpravy vzťahov štátu s inými štátmi (krajinami). Rozvoj hospodárstva od konca devätnásteho storočia nadobúda kvalitatívne nové prvky, ktoré sa odrazili aj v rozvoji ekonomickej teórie vznikom a formovaním jej makroekonomickej časti, vyjadrujúcej narástanie úlohy štátu a jeho inštitúcií v hospodárskych procesoch.

Rozhodujúcou kvalitatívnou zmenou boli procesy *monopolizácie ekonomiky*. Podmienky dokonalej konkurencie síce v ekonomike nikdy neexistovali, ale vývoj trhovej ekonomiky v devätnástom storočí sa vo všeobecnosti chápe ako veľmi blízky takejto podobe sporej prevažne s liberálnym charakterom ekonomiky. Trhová súťaž v podmienkach priemyselného rozvoja prirodzene viedla k monopolizačným tendenciám, koncentracii a centralizácii výroby, ktoré reprezentovali objektívny rast efektívnosti ekonomiky. Na druhej

strane, monopol sa vníma ako prekážka voľnej súťaže a efektívneho fungovania trhu. Preto sa ťažkosti vznikajúce v hospodárskom a spoločenskom vývoji pripisovali najmä monopolizácii a požiadavka ich riešenia sa čoraz častejšie spájala s aktivitou štátu.

Tieto tendencie narastali v priebehu prvej svetovej vojny, kedy štáty prirodzene posilnili svoj vplyv aj v hospodárstve, ale aj po vojne v dvadsiatych rokoch, kedy museli riešiť problémy finančného sektora, hyperinflácie a pod. Zásadný vplyv na vývoj ekonomiky mala veľká hospodárska kríza (Veľká depresia) v tridsiatych rokoch. Jej dopady na ekonomiku a spoločnosť vyžadovali dôraznejšie zásahy, čo vytvorilo rozhodujúci priestor pre nástup úlohy štátu v hospodárstve. Z viacerých koncepcií a názorov hľadajúcich riešenie krízových problémov sa presadila koncepcia britského ekonómia *J. M. Keynesa*, ktorá zrejme najlepšie plnila „spoločenskú objednávku“. Nielen návrhmi, ktoré z Keynesovho učenia vyplývali pre štátnu sféru, ale aj snahou sformovať *všeobecnú ekonomickeú teóriu modernej ekonomiky*, a zároveň dôrazným odmietnutím komunistického riešenia, ktoré sa od konca prvej svetovej vojny uplatňovalo v bývalom Sovietskom zväze.

Keynesovo dielo *Všeobecná teória zamestnanosti, úroku a peňazí* z roku 1936 sa stalo východiskovým dielom aj pre rozvoj makroekonomickej teórie. Jeho základom je myšlienka, že v podmienkach monopolizácie ekonomiky trh stráca samoregulačnú schopnosť. Preto mu musia pomôcť zásahy zvonku systému, najlepšie zo strany štátu, ktorý disponuje aj potrebnými mocenskými nástrojmi. V rámci svojej hospodárskej politiky, najmä prostredníctvom nástrojov fiškálnej a úverovej politiky, môže pomôcť trhu pri nastolovaní rovnováhy v ekonomike. Intervencie a regulácie štátu však, podľa Keynesa, nemajú trh nahrádzať, ale dopĺňať.

V priebehu druhej svetovej vojny a hlavne po nej sa *zásahy štátu do ekonomiky stali trvalou súčasťou* jej fungovania. Jednotlivé krajiny si vytvorili rozsiahle aparáty ministerstiev a iných inštitúcií, pomocou ktorých, vo väčšej či menšej miere a na rôznych úrovniach, zasahujú – *intervenciami a reguláciami* – do hospodárskeho systému. Zásahy sprevádzal vznik a rozšírenie makroekonomických pojmov, a preto je obdobie po druhej svetovej vojne zároveň dobou formovania tejto časti ekonomickej teórie.

Makroekonomický pohľad na hospodárske problémy, pochopiteľne, nie je formovaný jednotne alebo jednostranne. Otázka,

či a v akom rozsahu má štát zasahovať do ekonomiky je zdrojom rozsiahlych diskusií, polemík a často veľmi protirečivých názorov. V tejto publikácii prezentujeme v rámci pozitívnej ekonómie rozhodujúce pojmy a v rámci normatívnej ekonómie aj niektoré zásadné odlišnosti rôznych koncepcií na rôzne makroekonomické problémy. Budeme pritom vychádzať z hlavného prúdu ekonómie (mainstream) ako štandardnej podoby a jej dvoch vetiev – keynesovskej a monetaristickej – ale uvedieme aj niektoré alternatívne názory.

7.2 Trhové zlyhania a úloha štátu v ekonomike

Myšlienka straty samoregulačnej schopnosti trhu bola východiskovou pre formovanie súčasnej podoby zmiešanej ekonomiky i ekonomickej teórie. Iniciovala ďalšie skúmanie trhových nedokonalostí, na základe ktorých súčasná štandardná ekonómia vymedzuje rozhodujúce podoby *trhových zlyhaní*. Vychádza pritom z myšlienky, že trh nie je dokonalý a jeho fungovanie narúšajú najmä *existencia monopolu, externality, verejné statky a sociálne dôsledky*.

Trhová ekonomika funguje dnes v podobe nedokonalkej konkurencie, v ktorej nemajú podniky rovnaké postavenie. Niektoré majú *monopolné postavenie*, ktoré sa chápe ako škodlivé pre ekonomiku i spoločnosť, pretože monopolu chýba konkurenčný tlak a v dôsledku toho funguje menej efektívne ako podniky v dokonalnej konkurencii. Nevyrába s najnižšími nákladmi a môže zvyšovať ceny svojich produktov nad ich „konkurenčnú“ úroveň.

Inou podobou trhového zlyhania sú *externality*. Sú to vedľajšie efekty ekonomickej činnosti, ktoré sa neprejavujú cez trhové vzťahy, teda prinášajú výnosy alebo straty pre subjekty nezúčastnené na danom trhovom vzťahu. Existujú pozitívne externality, vznikajúce ako výhoda, za ktorú nemusíme zaplatiť (napr. keď nám stromy opeľujú susedove včely a pod.). Väčší vplyv majú negatívne externality, ktoré dopadajú na tretie subjekty nezúčastnené na trhovej transakcii a spôsobujú im škody či dodatočné náklady. Najčastejším príkladom negatívnych externalít je znečisťovanie životného prostredia. Musíme dýchať znečistený vzduch aj keď nekupujeme výrobky továrne, ktorá ho znečisťuje.

Ďalším zlyhaním trhu sú *verejné statky* (prezentované aj ako pozitívne externality), ktorých produkciu nedokáže zabezpečiť trh

pre nedostatočný ziskový motív, ale ktoré majú dôležitú spoločenskú užitočnosť. Napríklad služby armády, polície, hasičského zboru a pod., ktoré sú spravidla veľmi nákladné, presahujúce náklady súkromného sektora. *Ekonomické zdôvodnenie* verejného statku hovorí, že *náklady na ďalšieho spotrebiteľa tohto statku* sú nulové a nikoho nemožno zo spotreby vylúčiť. Verejnými statkami sa však dnes reálne stávajú aj statky, kde tieto ekonomické podmienky neplatia, napríklad školské, či zdravotné služby. Je to dôsledok akceptovania ďalších kritérií, napríklad sociálnej spravodlivosti (solidarity), prednosti verejného záujmu apod. Otázkou môže byť, aké je kritérium výberu týchto kritérií? Rozširovanie verejných statkov má totiž na hospodársky vývoj viac negatívnych dopadov.

Za zlyhanie trhu sa v štandardnej ekonómii pokladajú aj *sociálne dôsledky* jeho fungovania, teda materiálna (dôchodková) diferenciácia v spoločnosti. Tu treba zdôrazniť, že trhové rozdeľovanie produktu sa chápe ako nežiaduce z etických resp. politických dôvodov. Do hry tu vstupujú mimoekonomické pojmy, predovšetkým *spravodlivosť*, ktorej chápanie však nie je relevantné ekonomickým kritériám. Na základe prevažujúceho chápania *spravodlivosti ako materiálnej rovnosti* dochádza, pri hľadaní odpovede na toto trhové zlyhanie, k prerozdeľovaniu (znovurozdeľovaniu) vyrobeného produktu štátom.

Tieto zlyhania sú najčastejším dôvodom pre intervencie štátu do hospodárskeho systému a vymedzovanie ich rozsahu je bezprostredne spojené s rozsahom požadovaných štátnych zásahov. Prezentovanie objektívneho charakteru trhových zlyhaní vytvára zároveň priestor pre objektivizáciu úloh štátu v hospodárskom systéme. Tie makroekonómia najčastejšie vymedzuje tromi funkciami, ktoré má súčasný štát v ekonomike plniť. Ide o zabezpečenie *efektívnosti, stability a rovnosti*.

Zabezpečenie *efektívnosti* sa spája s nedokonalou konkurenciou, kedy štát má zabezpečiť podmienky čo najviac zodpovedajúce dokonalkej konkurencii, ktorá vytvára najväčší priestor pre súťaž podnikov, a ktorej výsledkom sú najnižšie náklady a ceny produkcie. Typickou inštitúciou v tejto súvislosti je protimonopolný úrad, existujúci zrejme vo väčšine vyspelých krajín, ktorý má chrániť trhovú súťaž, s ktorou sa spája najvyššia efektívnosť.

Stabilita hospodárskeho (a tým aj spoločenského) systému je všeobecná požiadavka vyplývajúca zo skúsenosti, že vývoj modernej

priemyselnej ekonomiky je sprevádzaný cyklickými výkyvmi, v ktorých sa striedajú obdobia rýchleho rastu a stagnácie či poklesu s negatívnymi dopadmi na veľkosť produkcie, zamestnanosť, cenové výkyvy apod. Pri zabezpečovaní ekonomickej stability sa predpokladá, že štát nástrojmi svojej hospodárskej politiky môže ovplyvňovať vývoj uvedených veličín takým spôsobom, aby zmiernil alebo eliminoval negatívne dopady.

Zabezpečovanie *rovnosti* je spojené so snahami štátu zmierniť dôchodkové nerovnosti, ktoré sú dôsledkom trhového rozdelenia. Ide o ovplyvňovanie otázky *pre koho vyrábať?* štátom, ktorý sa snaží zmierniť hlavne veľké nerovnosti, pričom využíva najmä nástroje fiškálnej politiky – dane. Pomocou nich odoberá viac tým, ktorí majú vyššie príjmy a pridáva subjektom s nižšími príjmami. Nejde pritom o nastolenie absolútnej rovnosti, ktorá, ako to vyplýva zo skúsenosti centrálne regulovaných ekonomík, výrazne demotivuje k efektívnemu hospodárskemu konaniu, ale o nájdenie optimálneho vzťahu medzi efektívnosťou a spravodlivosťou. Problémom je, že oba prvky majú ťažko porovnateľné kritériá a nájdenie optimálneho pomeru medzi nimi je veľmi relatívne.

7.3 Hlavné makroekonomické ciele a pojmy

Makroekonómia skúma ekonomiku ako celok, musí preto vymedziť adekvátne pojmy, ciele a nástroje. S mnohými pojmami sa možno stretnúť v bežnom živote častejšie, niektoré sú špecifické ekonomicke, zaujímajúce skôr odborníkov. Vymedzenie makroekonómie možno spojiť predovšetkým so skúmaním jej cieľov. Ako hlavné makroekonomické ciele teória formuluje: (1) dosahovanie trvalého *ekonomického rastu*, (2) udržanie *nízkej nezamestnanosti*, (3) *stabilitu cenovej úrovne (nízka inflácia)* a (4) *rovnováhu vonkajších ekonomických vzťahov* (obchodná a platobná bilancia).

Ekonomický rast znamená zvyšovanie množstva vyrobeného produktu v celej ekonomike, ktoré je predpokladom rastu spotreby a životnej úrovne. Pre stabilitu ekonomiky a spoločnosti je dôležité, aby čo najviac pracovných síl mohlo participovať na produkcii a ekonomickom raste, teda aby zamestnanosť bola čo najvyššia. Rovnako dôležitý je vývoj cien, resp. úroveň cien, ktorej optimálna podoba sa spája so stabilitou, t.j. minimálnymi zmenami. A nakoniec, aj ekonomické vzťahy so zahraničím sa chápu ako optimálne,

ak má krajina približne rovnaký objem exportu a importu tovarov zo zahraničia, resp. rovnaký prílev a odlev finančných prostriedkov. K problematike uvedených cieľov sa vrátíme v ďalších častiach.

Aby sme lepšie porozumeli makroekonomickej problematike, je potrebné charakterizovať niekoľko základných pojmov. Dnešná ekonomika sa prezentuje v podobe zmiešanej ekonomiky, teda „mixu trhu a štátu“, v ktorom trh stále reguluje rozhodujúcu časť ekonomických vzťahov a procesov. Preto môžeme aj na makroekonomickej úrovni pracovať s pojmami dopyt a ponuka v podobe agregátneho dopytu a agregátnej ponuky.

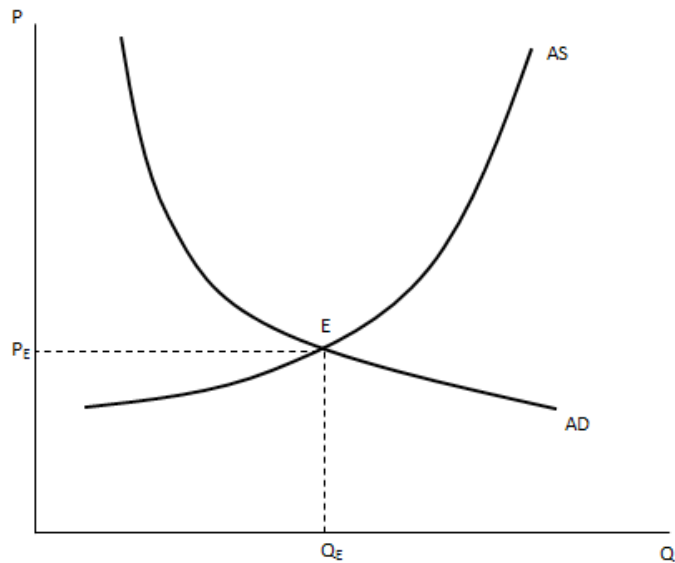
Agregátny dopyt (AD) predstavuje celkové množstvo produktu, ktoré sú spotrebiteľia ochotní spotrebovať za určité obdobie a pri určitej cenovej úrovni. Predstavuje vlastne sumu výdavkov spotrebiteľov, podnikov a štátu na celý sortiment vyrábaných produktov. Agregátny, t.j. celkový, úhrnný dopyt závisí od cenovej úrovne, úrovne príjmov (dôchodkov) v spoločnosti, rozsahu a charakteru používaných nástrojov hospodárskej politiky, a ďalších prvkov.

Agregátna ponuka (AS) predstavuje celkové množstvo tovarov a služieb, ktoré sú podniky v celej krajine ochotné vyrábať a predávať v určitom období. Táto ponuka závisí od cenovej úrovne, výrobných nákladov, celkových kapacít výroby, stupňa využitia zdrojov, manažérskych schopností a ďalších vplyvov.

Agregátnu ponuku a agregátny dopyt možno vyjadriť aj graficky a spojením grafov dostaneme jednoduché vyjadrenie *makroekonomickej rovnováhy*. Pri nej celkový produkt – output – a cenová úroveň sa ustália na tej úrovni, kde kupujúci ochotne kúpia to, čo podniky ochotne predávajú. Rovnováhu vyjadruje jediný bod (E), v ktorom sa krivky AD a AS pretínajú, a v ktorom je celá ekonomika v rovnovážnom stave. Je to teoretické vyjadrenie stavu celej ekonomiky, ku ktorej vývoj reálnej ekonomiky má tendenciu smerovať (Graf 7.1).

Pohyby na grafe, odrážajúce nepretržitý vývoj, sú v zmiešanej ekonomike spojené s nepretržitým vplyvom štátu na ekonomické procesy. Štát sa snaží svojimi nástrojmi a inštitúciami dosiahnuť želanú podobu hospodárskeho vývoja, v ktorej sleduje zabezpečenie makroekonomických cieľov. Aby sme mohli vnímať a chápať ako sa vyvíja ekonomika, akú dosahuje výkonnosť, musíme poznať niekoľko ďalších makroekonomických pojmov.

Graf 7.1

(P_E) predstavuje rovnovážnu cenovú úroveň pri ktorej sa vyrobí a spotrebuje daný objem produkcie (Q_E).

K najznámejším a najdôležitejším pojmom v makroekonómii patrí *hrubý domáci produkt* (HDP). Pokladá sa za najkomplexnejšie meradlo celkového národného outputu tovarov a služieb. Z vecného hľadiska je to súhrn finálnych statkov (spotrebných aj investičných) vyrobených v krajine za rok. Ich hodnotu možno vyjadriť aj v peňažnej podobe, ktorá umožňuje merať podiel jeho jednotlivých častí, a tým aj celkový HDP. Súčet výdavkov na *spotrebu* (C), *investície* (I), *vládných výdavkov* (G) a *čistého exportu* (rozdiel medzi exportom a importom) (X) nám dáva sumu celkového HDP. (Inou metódou merania veľkosti HDP je napríklad tzv. dôchodková, pri ktorej sa spočítajú všetky dôchodky vlastníkov výrobných faktorov, ku ktorým sa pripočíta tzv. amortizácia a nepriame dane.)

Dôležitou kategóriou odvodenou z hrubého domáceho produktu je čistý domáci produkt (ČDP). Jeho veľkosť zistíme tak, že od HDP odpočítame tzv. *amortizáciu*, ktorá predstavuje časť hodnoty budov, strojov, zariadení, ktoré sa vo výrobnom procese postupne opotrebovávajú. Hodnota tejto opotrebovanej časti sa odkladá

do tzv. amortizačného fondu a slúži na jej obnovu. Ďalšou kategóriou je *národný dôchodok*, ktorý tvorí suma všetkých dôchodkov vlastníkov výrobných faktorov a jeho veľkosť možno vypočítať aj odpočítaním amortizácie a nepriamych daní od HDP.

Pri HDP aj ČDP možno rozlíšiť ich nominálnu a reálnu podobu. *Nominálny produkt* vyjadruje jeho peňažnú hodnotu v bežných trhových cenách daného roka. Mení sa každoročne z dôvodu rastu (zmien) celkovej produkcie, ale aj z dôvodu zmeny cien, inflácie. *Reálny produkt* vyjadruje hodnotu produktu v stálych cenách stanoveného základného roka, aby bolo možné vylúčiť infláciu a zistiť reálne zmeny vo vývoji produktu. Pri porovnávaní jednotlivých období, alebo medzi jednotlivými krajinami sa spravidla používajú stále ceny, vyjadrujúce reálny vývoj produktu.

Pomocou reálnych ukazovateľov môžeme presnejšie vyjadriť výkonnosť ekonomiky, zistiť tendencie jej vývoja v čase, prípadne sa porovnávať s inými krajinami. S výkonnosťou súvisia dve dôležité kategórie – ekonomická sila a ekonomická úroveň. *Ekonomická sila* vyjadruje *absolútny objem produkcie*, ktorý krajina produkuje a ktorý môže porovnávať s inými krajinami. Závisí predovšetkým od množstva a stupňa využívania výrobných faktorov. *Ekonomická úroveň* vyjadruje stupeň rozvoja ekonomiky, pri ktorom rozhodujúcim ukazovateľom je *výška HDP pripadajúca na jedného obyvateľa*. Medzi krajinami existujú rozdiely tak v ekonomickej sile ako aj v ekonomickej úrovni. Sú dôsledkom rozdielov a rôznych podmienok, v ktorých sa krajiny vyvíjali. Najvyššiu ekonomickú úroveň dosahujú západné krajiny v Európe a severnej Amerike a niektoré krajiny z iných oblastí sveta. Naopak, najnižšia ekonomická úroveň je v rozvojových krajinách Ázie, Afriky a Latinskej Ameriky.

Hrubý domáci produkt je rozhodujúcim, ale dnes už nie jediným ukazovateľom, pomocou ktorého sa meria skutočný stav ekonomickeho a spoločenského rozvoja. V rámci rozvoja makroekonomickeho skúmania sa vytvorili viaceré nové ukazovatele, snažiace sa vyjadriť skutočný stav komplexnejším pohľadom. Jedným z nich je čistý ekonomický blahobyt (*Net Economic Welfare – NEW*), ktorý upravuje HDP o ďalšie aktivity, ktoré tvorí produkcia domácností pre vlastnú spotrebu, resp. produkcia neprechádzajúca trhovými vzťahmi, ale aj vzťah voľného a pracovného času. Súčasťou tohto ukazovateľa sú aj negatíva znižujúce hodnotu tohto ukazovateľa – tzv. sivá a čierna ekonomika – a pod.

Celý rad ďalších vplyvov motivuje k hľadaniu ďalších súhrnných ukazovateľov. *Pravý ekonomický rozvoj (Genuine Progress Indicator – GPI)* zahŕňa viac než dvadsať rôznych ukazovateľov odrážajúcich skôr odstraňovanie chýb a deformácií než ekonomický rast. *Index ľudského rozvoja (Human Development Index – HDI)* patrí dnes k najpoužívanejším ukazovateľom na vyjadrenie dosiahnutého stupňa ľudského rozvoja. Okrem ekonomickej úrovne danej výškou HDP na jedného obyvateľa, sa pri konštrukcii tohto indexu berú do úvahy aj dosiahnutá vzdelanostná úroveň a priemerná dĺžka života v krajine. Vyspelou krajinou, podľa neho, je taká, ktorá vytvorí podmienky pre dlhý a zdravý život, získanie najvyššieho vzdelania a ekonomických zdrojov potrebných pre dosiahnutie priemernej kvality života.

Existujú aj ďalšie indexy – *Index konkurencieschopnosti ekonomík, Index ekonomickej slobody, Index ľudského utrpenia a pod.* – vyjadrujúce rôzne oblasti ekonomického a spoločenského života súvisiace a skúmané v makroekonomických súvislostiach.

7.4 Spotreba, úspory, investície

Hrubý domáci produkt slúži na uspokojenie potrieb v spoločnosti a s jeho realizáciou súvisia tri dôležité kategórie: *spotreba, úspory a investície*. *Spotreba (C)* predstavuje výdavky na finálne tovary a služby, ktoré robia domácnosti. Tvorí najväčšiu časť HDP a jej základnú štruktúru predstavujú tovary krátkodobej spotreby, tovary dlhodobej spotreby a služby. Vývoj štruktúry spotreby odráža vývoj a zmeny celej ekonomiky. V ňom sa s rastom príjmov postupne zvyšuje podiel predmetov dlhodobej spotreby a v poslednom období rastie najmä podiel služieb. Spoločnosť v každej krajine je diferencovaná a skutočná spotreba jednotlivých domácností závisí od ich konkrétneho dôchodku – *disponibilného dôchodku (DI)*. Disponibilný dôchodok je tá časť dôchodku, ktorá zostane po zaplatení všetkých povinných platieb – daní, odvodov – a ku ktorej treba pripočítať všetky transferové a úrokové platby, ktoré domácnosť poberá. Sú to prostriedky, ktoré majú domácnosti reálne k dispozícii.

S rastom príjmov domácností sa spravidla zvyšuje tá časť disponibilného dôchodku, ktorá neslúži na bezprostrednú spotrebu, ale odkladá sa v podobe úspor. Úspory (*S*) tvoria nespotrebovanú časť disponibilného dôchodku a s jeho rastom tempo rastu úspor má

tendenciu zvyšovať sa. Úspory majú dôležitý význam nielen pre domácnosti, ktoré s nimi uvažujú vo svojom vývoji pri zabezpečovaní budúcich potrieb, ale aj pre ďalší ekonomický rozvoj spoločnosti. Preto sa ich vývoju venuje osobitná pozornosť. Hoci rastúce príjmy umožňujú rýchlejšie zvyšovanie podielu úspor, v posledných desaťročiach možno pozorovať v západných vyspelých krajinách (najmä v USA) pokles individuálnych, a tým aj národných, úspor. Vysvetľuje sa to zmenami, súvisiacimi jednak s rozvojom systémov sociálneho zabezpečenia, ktoré často nahrádza potrebu odkladať si prostriedky do budúcnosti, ale aj s rozvojom kapitálových trhov, ktoré rozšírili úverové možnosti do najrôznejších oblastí.

Úspory môžu tvoriť aj podniky a spolu s úsporami domácností predstavujú zdroj investícií do ďalšieho rozvoja ekonomiky. *Investície (I)* tvoria druhú rozhodujúcu položku HDP. Reprezentujú výdavky podnikov na rozširovanie výroby a ich rozsah je ovplyvňovaný predovšetkým veľkosťou úspor, rozvojom kapitálových trhov a individuálnymi podnikateľskými rozhodnutiami. Ich rastom sa zvyšuje objem používaného kapitálu, umožňujúceho vyrábať a spotrebovať viac v budúcnosti, a zároveň sa obmedzuje súčasná spotreba. Sú teda dôležitým impulzom hospodárskeho rastu. Keďže vo všeobecnosti možno investovať do budúcnosti len to, čo dnes nespotrebojeme, najjednoduchšie vyjadrenie makroekonomickej rovnováhy možno znázorniť rovnosťou úspor a investícií – $S = I$ – teda keď sa všetky úspory premenia na investície.

8. PENIAZE

Peniaze patria k najčastejšie používaným ekonomickým pojmom. Vznik a vývoj trhovej ekonomiky viedol ku vzniku peňazí, ktoré spätne podporujú rozvoj trhu. Skúmanie a prezentovanie tejto kategórie spadá preto skôr do mikroekonomickej časti, ale vo väčšine učebníc sa kapitola o peniazoch zaraduje do makroekonomickej. Vyplyva to zrejme z ich dôležitej úlohy a významu v celej ekonomike, resp. dnes v globálnej ekonomike a z rozhodujúcej úlohy štátu pri formovaní a regulovaní peňažného systému.

8.1 Vznik, podstata a formy peňazí

Vznik a vývoj peňazí sa v ekonomickej teórii a histórii spravidla chápe ako spontánno-evolučný, teda sú prirodzeným dôsledkom rozvoja trhovej ekonomiky, delby práce a výmeny tovarov. Predstavujú všeobecný ekvivalent, peňažný tovar, pomocou ktorého sa vo výmene realizujú všetky ostatné tovary. V minulosti plnili úlohu všeobecného ekvivalentu v rôznych obdobiach a oblastiach rôzne tovary, zväčša tie, ktoré boli najčastejším predmetom výmeny – soľ, dobytok, mušle, plátno a pod. Keď sa všeobecným ekvivalentom stali drahé kovy – zlato, striebro – vznikol peňažný tovar najlepšie spĺňajúci potreby výmeny, trhu. Zlato (drahé kovy) malo prírodnotechnicky najlepšie predpoklady plniť úlohu peňazí. Je rovnomerné, pomerne trvanlivé, deliteľné bez straty hodnoty, ktorá je veľká už pri malých kúskoch, teda je ľahko prenosné. Ide o podobu *plnohodnotných peňazí*, ktoré sa vyčlenili z tovarového sveta ako rovnocenný tovar.

Plnohodnotné zlaté peniaze, ako reálny predstaviteľ bohatstva, boli od svojho vzniku predmetom mocenských (politických) záujmov, čo sa prejavilo v postupnej monopolizácii ich razenia panovníkmi, a neraz aj znehodnocovaním (falšovaním) v rôznej podobe. Napodiv, aj takéto *neplnohodnotné peniaze* dokázali zabezpečiť výmenu tovarov, pokiaľ mali „znak moci“. Táto podoba

neplnohodnotných peňazí sa využíva dodnes, pričom garantom ich fungovania je mocenská inštitúcia – štát.

Neplnohodnotné peniaze sa vyvinuli do rôznych podôb. Najstaršou formou boli *mince* z iných ako drahých kovov (meď, železo). *Papierové peniaze* sa objavili v Európe v 17. storočí, ale v Číne už v 10. storočí. Pôvodné papierové peniaze vo forme *bankoviek* reprezentovali potvrdenie o uložení určitého množstva zlata v banke, boli teda plnohodnotnými. V podobe tzv. štátoviek ich emituje štát, ako neplnohodnotné majú nútený obeh a pôvodne slúžili na krytie štátnych výdavkov. Spolu s mincami dnes tvoria *obeživo*, *hotové peniaze s núteným obehom* (*fiat money*), ktorých hodnotu garantuje štát.

Iné podoby peňazí tvoria *bankové peniaze* (*depozitá*, *bank money*), teda vklady na bežných účtoch a *kvázi-peniaze* (*near-money*), zahŕňajúce terminované vklady, devízové vklady, cenné papiere. Najnovšími formami peňazí sú napríklad „plastové“, teda používanie úverových kariet, alebo „elektronické“, umožňujúce platby cez internet. V medzinárodnej sfére sa možno ešte stretnúť so zúčtovacími jednotkami, ktoré umožňujú bezhotovostné platby medzi krajinami. V rámci svetového hospodárstva existuje jednotka *Osobitné práva čerpania* (*Special Drawing Rights – SDR*), koncom 70. rokov minulého storočia vznikla vo vtedajšom Európskom spoločenstve *Európska menová jednotka* (*European Currency Unit – ECU*), ktorá sa stala základom spoločnej meny euro.

Pre teoretické a následne praktické potreby ekonómia vymedzuje tzv. *peňažné agregáty*, ktoré sú ukazovateľom peňažnej masy a navzájom sa líšia stupňom *likvidity*, teda pohotovosti na platobné operácie. *Agregát M1* zahŕňa najlikvidnejšie formy – celú masu obeživa a bežné bankové účty. *Agregát M2* zahŕňa navyše termínované vklady a *agregát M3*, okrem M2, aj ďalšie ešte menej likvidné vklady a prostriedky. *Agregát L* predstavuje konečnú veličinu likvidných aktív, t.j. okrem M3, zahŕňa aj cenné papiere (najmä obligácie, teda štátne cenné papiere), bankové zmenky, pokladničné poukážky, komerčné papiere. Tieto neslúžia na bezprostrednú platbu, ale možno ich premeniť na hotovostné peniaze.

8.2 Funkcie peňazí a kvantitatívna teória peňazí

Ekonomická teória vymedzuje tri základné funkcie peňazí. Prvou je *funkcia výmenného prostriedku* (*transakčného*), v ktorej peniaze

sprostredkujú výmenu, teda obeh tovarov a služieb. Pôvodne mala výmena naturálny charakter, teda vymieňali sa tovary navzájom medzi sebou (barter), čo predpokladalo obojstranný záujem vymieňajúcich o tovar druhého účastníka výmeny. Vznikom peňazí sa procesy výmeny zdokonalili a zásadne rozšírili. Do tejto funkcie možno v širšom zmysle zahrnúť aj funkciu poskytovania úverov. Funkciu výmenného prostriedku plnia hotové aj bankové peniaze. S rozvojom výmeny, najmä v súčasnej dobe, sa rýchlo zvyšuje objem bezhotovostných platieb (prevody z účtu na účet, platobné karty a pod.).

Druhou funkciou peňazí je *funkcia zúčtovacej jednotky*. V tejto podobe majú peniaze schopnosť merať cenu tovarov a služieb. Práve táto schopnosť umožňuje aj prvú funkciu výmeny tovarov. Pre plnenie tejto funkcie nemusíme mať reálne peniaze, aby sme mohli určovať výšku cien tovarov.

V tretej funkcii vystupujú peniaze ako *uchovávateľ hodnôt*. Znamená to, že peniaze časom nestrácajú svoju hodnotu, ktorá sa môže prenášať do budúcnosti. Peniaze sa môžu akumulovať v podobe úspor, ktoré možno využiť na nákupy v budúcnosti, alebo akumulujú ako kapitál pre potreby budúcich investorov. Peniaze možno sporiť a akumulovať v hotovostnej podobe, ale aj v podobe, bankových úspor, cenných papierov – akcií, obligácií – ale aj iných komodít – nehnuteľností, šperkov, umeleckých predmetov a pod., hoci ich likvidita je nižšia, t.j. nie sú bezprostredne, okamžite použiteľné. Plnenie tejto funkcie v plnom rozsahu je podmienené ich stabilitou. V dobách inflácie, znehodnocovania peňazí sa znehodnocuje aj hodnota úspor, akumulovaných peňazí.

Rozvinutý trhový systém, v ktorom rastie množstvo vymieňaných statkov rozširuje aj množstvo používaných peňazí. Dôležitou je pritom otázka o vzťahu množstva tovarov a peňazí, pri ktorej treba brať do úvahy *kúpnu silu* peňazí, reprezentujúcu schopnosť nakúpiť za určité množstvo peňazí určité množstvo tovarov. Pre plynulý vývoj trhu je potrebná stabilita kúpnej sily, pri ktorej sa množstvo tovaru nakupované za určitú sumu peňazí nemení. V podmienkach plnohodnotných peňazí bola stabilita kúpnej sily drahých kovov spojená s ich relatívne stabilným rastom, ktorý zodpovedal rastu množstva tovarov na trhu. Ak pribúdali rýchlejšie, mohli sa akumulovať ako poklad. Príliš veľký prílev drahých kovov, najmä v 16. storočí z Ameriky, vyvolal v Európe zníženie ich kúpnej sily, čo sa prejavilo rastom cien.

Existuje teda úzka súvislosť medzi množstvom peňazí a množstvom tovarov v obeh, ktorá sa prejavuje v skutočnosti, že pri raste množstva peňazí nad určitú úroveň dochádza aj k rastu cien tovarov. V podmienkach neplnohodnotných peňazí je tento vzťah ešte zrejmejší, pretože tieto nemôžu akumuláciou tvoriť poklad.

Už v dobe merkantilistického rozvoja obchodu bola v tejto súvislosti formulovaná dôležitá hypotéza známa v ekonómii ako *kvantitatívna teória peňazí*. Za jej prvého autora sa pokladá J. Bodin, ktorý v roku 1568 objasnil spomenutú skutočnosť výrazného rastu cien v Európe prílevom drahých kovov. Otázkou vzťahu množstva peňazí a množstva tovarov v obeh sa následne zaoberali predstavitelia prakticky všetkých významnejších teoretických koncepcií až po súčasnosť. Podstatou kvantitatívnej teórie peňazí je zdôvodňovanie príčinnej závislosti rastu cien od rastu množstva peňazí v obeh, ktorú v 20. storočí ekonómovia sformulovali do podoby rovnice $M \cdot V = P \cdot Y$ (vo viacerých variantoch), kde M je množstvo peňazí, V je rýchlosť obratu peňažnej jednotky, P je cenová hladina a Y predstavuje celkový produkt teda celkové množstvo vymieňaných statkov.

Nielen v kvantitatívnej teórii sa odráža zásadný význam peňazí v ekonomike. Peniaze sú predmetom analýz v najrôznejších súvislostiach. Ich rast môže viesť nielen k rastu cien, ale aj k rastu zamestnanosti, investičnej činnosti, úverovej expanzii ba až ku krízovému stavu ekonomiky. Možnosť ich regulácie a využívania zo strany štátnych inštitúcií, a tým pozitívneho ovplyvňovania hospodárskeho vývoja zdôrazňujú intervencionistické (keynesovské) koncepcie. Monetaristické názory (M. Friedman) presadzujú požiadavku stability ich kúpnej sily obmedzovaním ich množstva v obeh v intenciách kvantitatívnej teórie. Rakúska škola (L. Mises, F. Hayek) požaduje trhovú reguláciu aj pre peňažný systém.

8.3 Banky a bankový systém

V tovarovo-peňažnej ekonomike sa síce neustále prelínajú rôzne druhy procesov, ale ich formy a dĺžka sú diferencované. Preto v nej vznikajú situácie kedy sa na niektorých miestach hromadia relatívne voľné peňažné prostriedky a na iných miestach je ich práve nedostatok. Tento problém oddávna riešili úverové vzťahy, ktoré sa s rozvojom obchodu inštitucionalizovali do podoby *bánk a bankového systému*.

Banky sú finančné inštitúcie, ktoré poskytujú finančné služby spojené s koncentráciou peňažných prostriedkov a ich požičiavanim. Zabezpečujú presun peňazí z miest ich relatívneho prebytku na miesta, kde je potrebných viac peňazí. Banky tak výrazne prispeli k urýchleniu hospodárskeho vývoja a v dnešnej ekonomike vytvárajú spravidla dvojstupňový systém (sústavu), zahŕňajúci centrálnu banku a komerčné banky.

Prvý stupeň predstavuje *centrálna banka (ústredná, emisná, cedulová)* ako štátne makroekonomické finančné centrum. Úlohou tejto inštitúcie je zabezpečiť stabilitu hospodárskeho vývoja hlavne prostredníctvom cenovej stability a regulácie peňažnej ponuky. Centrálna banka má viacero funkcií. Zabezpečuje *emisiu* (tlačenie a vydávanie) peňazí podľa potrieb štátu. Uskutočňuje *menovú politiku* (viď ďalšiu kapitolu), vykonáva *dohľad* nad činnosťou komerčných bánk a iných finančných inštitúcií, reprezentuje štát vo vzťahu s inými centrálnymi bankami, zabezpečuje *správu devízových rezerv*, ovplyvňuje *menový kurz*. Vystupuje ako *banka bánk* poskytovaním úverov komerčným bankám a zabezpečuje *finančné hospodárenie štátu* (štátny rozpočet).

Vo svojej činnosti využíva rôzne nástroje, pomocou ktorých sa snaží regulovať ponuku peňazí a podmienky úverovania. Efektívnosť jej fungovania sa spája, okrem iného, s rozsahom jej nezávislosti od štátnych inštitúcií. Hoci svojou podstatou je sama politickou inštitúciou, pre správny výkon svojich úloh a funkcií vyžaduje istý stupeň *nezávislosti*. Centrálna banka v jednotlivých krajinách majú rôzny stupeň nezávislosti, k najnezávislejším patria centrálna banka v USA, vo Švajčiarsku či v Nemecku do roku 1999.

Druhý stupeň bankového systému tvoria *komerčné banky*. Sú bezprostredným finančným sprostredkovateľom pohybu peňazí medzi hospodárskymi subjektmi. Plnia pritom niekoľko funkcií: *prijímajú vklady, poskytujú úvery, realizujú platobný styk, poskytujú ďalšie finančné a poradenské služby*. Komerčné banky sú podnikateľské subjekty, ktorých cieľom je dosiahnuť zo svojej činnosti zisk. Zdrojom bankového zisku je rozdiel medzi príjmami z poskytnutých úverov a sumou úrokov, ktoré musí banka vyplatiť za prijaté vklady. Prostriedky získané z vkladov subjektov sa preto snaží poskytnúť ako pôžičku iným subjektom, investorom.

Banky teda na *peňažnom trhu* reprezentujú *ponuku peňazí* a vystupujú pri ich požičiavaní ako veritelia, hoci pôvodným zdrojom

väčšiny týchto prostriedkov sú vklady hospodárskych subjektov. *Dopyt po peniazoch* predstavujú hospodárske subjekty, investori a spotrebitelia so svojimi investičnými či spotrebiteľskými zámermi, vrátane štátu. Dopyt a ponuka tvoria cenu úverov, teda úrokovú mieru, ktorú však môže podľa vlastných cieľov a záujmov ovplyvňovať aj štát prostredníctvom centrálna banka.

9. HOSPODÁRSKA POLITIKA

Vznik makroekonómie bol nielen reakciou na hospodársku krízu v 30. rokoch minulého storočia, ale aj impulzom pre zásadné rozširovanie intervencií štátu do ekonomiky. Tieto mali spočiatku riešiť negatívne dopady krízy a pomáhať trhu nastolovať rovnováhu. Aj pôvodná Keynesova predstava bola spojená s požiadavkou využívať štátne intervencie vtedy, keď dôjde ku zlyhaniu trhu. Hĺbka a dĺžka krízy, následné dopady druhej svetovej vojny, ale aj vznik centrálne regulovaných ekonomík, však prispeli k tomu, že sa vo vyspelých západných krajinách po vojne sformovali systémy permanentných zásahov štátu do ekonomiky. V širokom rozsahu sa akceptovala myšlienka zlyhávania samoregulačnej schopnosti trhu a nutnosti trvalej prítomnosti štátu v hospodárskych procesoch. Hoci jeho rozsah a vplyv boli v rôznych krajinách diferencované, v zásade sa prijala myšlienka *zmiešanej ekonomiky* ako jej adekvátnej podoby od druhej polovice dvadsiateho storočia.

9.1 Charakteristika, základné formy a ciele hospodárskej politiky

Rozhodujúca časť štátnych intervencií sa deje prostredníctvom hospodárskej politiky. *Hospodárska politika* sa v stručnosti definuje ako súhrn *cieľov, nástrojov, rozhodovacích procesov* a opatrení štátu v jednotlivých oblastiach ekonomického života využívaných v danom období. V zásade využíva rôzne prostriedky na dosiahnutie určitých cieľov. Opiera sa pritom aj o poznatky ekonomickej teórie, ale hospodárska politika môže byť aj impulzom pre zameranie ďalšieho teoretického ekonomického skúmania. Značná časť rozhodnutí hospodárskej politiky je ovplyvnená hospodárskou praxou, potrebou riešenia konkrétnych ekonomických problémov a najrôznejšími politickými faktormi, ktoré neraz odporujú teoretickým poznatkom. Podľa vymedzenia cieľov a záujmov práve vládnucej politickej garnitúry sa v jednotlivých krajinách a jednotlivých

časových obdobiach uskutočňuje diferencovaná hospodárska politika. V rámci rozdelenia ekonómie hlavného prúdu (mainstream) v zásade možno rozlíšiť keynesovskú a neokonzervatívnu (monetaristickú) hospodársku politiku.

Keynesovská hospodárska politika vychádza z Keynesovej myšlienky, že príčinou makroekonomickej nerovnováhy je nedostatočný celkový (agregatívny) dopyt, s ktorým si trh nedokáže poradiť. Štát má preto v rámci svojej *fiškálnej politiky* zvyšovať výdavky, aby nahradil výpadok trhového dopytu a následne tak stimuloval rast ponuky. Podpora agregatívneho dopytu má v konečnom dôsledku zabezpečiť plnú zamestnanosť. *Neokonzervatívna* hospodárska politika preferuje monetárnu politiku, teda nepriame pôsobenie prostredníctvom regulácie množstva peňazí úrokovou mierou, aby zabezpečil plné využitie výrobných faktorov vrátane vysokej zamestnanosti pri cenovej stabilite. Jej teoretickým východiskom je myšlienka, že nerovnováhu v ekonomike spôsobujú predovšetkým rozsiahle štátne intervencie.

Dva „mainstreamové“ prístupy hospodárskej politiky sa odlišujú v otázke, či trh stratil alebo nestratil samoregulačnú schopnosť. Neokonzervatívna koncepcia je liberálnou a vyzdvihuje schopnosť trhu nastoliť rovnováhu, na rozdiel od keynesovskej koncepcie, ktorá túto schopnosť trhu upiera. Oba prístupy však akceptujú potrebu trvalej prítomnosti štátu v ekonomike aj existenciu príslušných inštitúcií.

Od nich sa odlišujú alternatívne koncepcie, ktoré sú zaradené mimo hlavného prúdu ekonómie. Napríklad socialistické teórie požadujú rozsiahlu reguláciu väčšiny hospodárskej činnosti a rozsiahle prerozdelovanie celkového produktu, hoci dnes už zväčša pripúšťajú existenciu súkromného vlastníctva najmä malých a stredných podnikov. Na druhej strane, napríklad rakúska škola jednoznačne odmieta rozsiahlu prítomnosť štátu v ekonomike, ale aj v ostatných oblastiach spoločenského života, z dôvodu neefektívnosti a obrovského plytvania vzácnymi zdrojmi v podobe verejných prostriedkov. Podľa nej, len súkromné vlastníctvo a trhové vzťahy sú najefektívnejším regulátorom ekonomiky.

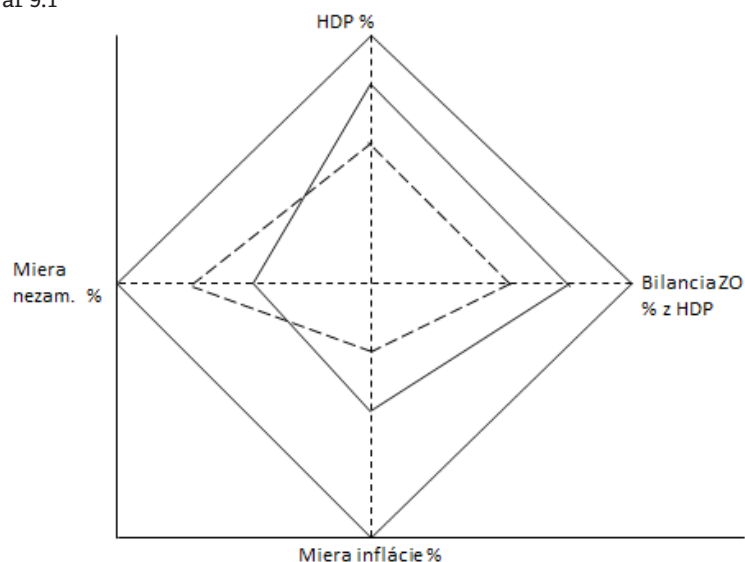
Rozhodujúcim *subjektom* hospodárskej politiky je *vláda, resp. výkonný orgán štátu*, ktorý svojou každodennou činnosťou bezprostredne alebo sprostredkované ovplyvňuje rôzne oblasti ekonomického života. Spolupracuje s rôznymi inštitúciami, ktoré sú

kompetentné ovplyvňovať ekonomiku alebo jej časti a pomáhajú realizovať zámery a ciele hospodárskej politiky.

Základnými *cieľmi hospodárskej politiky* sú v zásade makroekonomické ciele, aj keď sa niekedy z hľadiska dôležitosti uvádzajú v inom poradí. Vzhľadom na vývoj ekonomiky od tridsiatych rokov minulého storočia a jeho negatívne sociálne dopady v podobe vysokej nezamestnanosti, sa často ako prvý cieľ uvádza zabezpečiť *vysokú zamestnanosť*, v zásade na úrovni tzv. prirodzenej nezamestnanosti. *Cenová stabilita* je cieľ podporujúci stabilný vývoj bez cenových šokov. Cieľ *ekonomického rastu* má dnes podobu rovnomerného a udržateľného rastu, ktorý akceptuje aj požiadavky na ochranu životného prostredia. Cieľ v oblasti *medzinárodných ekonomických vzťahov* reprezentuje snahu štátu dosahovať rovnovážnu platobnú bilanciu a stabilitu menových kurzov.

Politická formulácia cieľov vyjadruje želaný optimálny stav, ktorý však nie celkom zodpovedá reálnym ekonomickým možnostiam. Takto formulované ciele obsahujú aj protikladné prvky, pre ktoré je dosiahnutie všetkých cieľov v jednom čase dosť problematické až nemožné. Svedčí o tom aj pokus N. Kaldora znázorniť tieto ciele graficky v tzv. *magickom štvoruholníku* (Graf 9.1).

Graf 9.1

Graf je tvorený osami x a y, na ktoré sú nanesené štyri ciele s príslušnou stupnicou pre vyznačenie konkrétnych hodnôt. Pospájanie jednotlivých hodnôt vytvorí štvoruholník, ktorý má v rôznych obdobiach či krajinách rôzny tvar s rôznou plochou. Čím je plocha štvoruholníka menšia, tým nepriaznivejšie sú makroekonomické ukazovatele a stav celej ekonomiky. Okrem tohto poznatku konštrukcia štvoruholníka ukázala, že snaha hospodárskej politiky zlepšiť jeden ukazovateľ vedie k zhoršeniu iného ukazovateľa. Problémy sa zväčšujú aj stanovením ďalších cieľov, napríklad spravodlivého rozdeľovania dôchodkov, vyrovnaného štátneho rozpočtu, ochrany životného prostredia a pod., ktoré rozširujú štvoruholník na mnohouholník a ešte viac komplikujú napĺňanie cieľov.

9.2 Nástroje hospodárskej politiky

Stanovenie cieľov vyžaduje konkrétne nástroje, pomocou ktorých sa môže štát snažiť o ich napĺňanie. Základnými a rozhodujúcimi nástrojmi hospodárskej politiky sú monetárna (peňažná) politika a fiškálna (rozpočtová) politika.

9.2.1 Monetárna politika

Monetárna politika je zameraná na kontrolu množstva peňazí v obehu a úrokovej miery, pomocou ktorých môže ovplyvňovať rozhodujúce makroekonomické veličiny. Hlavným subjektom monetárnej politiky je centrálna banka, ktorá používa rôzne nástroje na dosiahnutie uvedených cieľov. Nástroje monetárnej politiky sa v zásade delia na priame a nepriame. *Priame (direktívne, administratívne) nástroje* sú zamerané na priamu *reguláciu investičnej činnosti a spotrebného úveru*. Pomocou nich sa určujú bankám úverové limity a iné podmienky poskytovania úverov podnikom, resp. podmienky a limity poskytovania spotrebiteľských úverov domácnostiam na nákup spotrebných tovarov. Priame nástroje sa v monetárnej politike využívajú v obmedzenej miere, najmä pri výnimočných situáciách.

Charakteristickým pre monetárnu politiku je používanie *nepriamych nástrojov*, medzi ktoré patria: *diskontná sadzba, povinné minimálne rezervy*, operácie na voľnom trhu a intervencie na devízových trhoch. *Diskontná sadzba* je úroková sadzba centrálnej banky, za ktorú táto požičiava prostriedky komerčným bankám.

Komerčné banky ju pripočítavajú ku svojej úrokovej sadzbe, takže celková sadzba je súčtom oboch. Zmeny diskontnej sadzby centrálnou bankou tak môžu ovplyvňovať stav reálnej úrokovej miery poskytovanej komerčnými bankami.

Povinné minimálne rezervy stanovuje centrálna banka komerčným bankám z dôvodov zabezpečenia likvidity a solventnosti. Dlhodobu majú tendenciu klesať, ale v mimoriadnych prípadoch môžu banky percento rezerv aj zvýšiť. Zmeny v povinných rezervách výrazne ovplyvňujú reguláciu množstva peňazí v obehu. Zmeny diskontnej sadzby a povinných minimálnych rezerv sa preto využívajú v obmedzenej miere.

Najvyužívanejším nástrojom monetárnej politiky sú *operácie na voľnom trhu*. Predstavujú nákup alebo predaj štátnych cenných papierov (obligácií) centrálnou bankou, čím sa zvyšuje alebo znižuje množstvo peňazí v obehu a zdražuje alebo zlacňuje úver. Rozsiahlejšie používanie tohto nástroja vyplýva najmä z jeho rýchlosti a pružnosti. Tieto zmeny ovplyvňujú naplňanie rozhodujúcich cieľov – zamestnanosť, tempo rastu HDP a cenovú úroveň (infláciu).

Intervencie na devízových trhoch sú transakcie, pri ktorých centrálna banka nakupuje alebo predáva meny iných krajín s cieľom ovplyvňovať menový kurz.

Výber nástroja a rozsah jeho použitia závisí od konkrétneho stavu ekonomiky a konkrétnych cieľov. Ak sa množstvo peňazí v obehu pokladá za nízke, využívajú sa nástroje v podobe umožňujúcej *expanzívnu monetárnu politiku*. Naopak, ak je peňazí v obehu viac ako optimálne množstvo, využívajú sa nástroje *reštriktívnej monetárnej politiky*, pomocou ktorých možno znížiť ponuku peňazí.

9.2.2 Fiškálna politika a štátny rozpočet

Fiškálna politika má aktívny a rozhodujúci vplyv v celej hospodárskej politike. Predstavuje využívanie verejných financií na rôznych úrovniach – od vládnej až po obecnú. Nástrojmi fiškálnej politiky sú štátny rozpočet, zabudované stabilizátory a zámerné opatrenia.

Štátny rozpočet je centralizovaný fond peňažných prostriedkov, ktorý má z účtovného hľadiska podobu *bilancie príjmov a výdavkov*. Príjmy do štátneho rozpočtu tvoria predovšetkým *dane*, ktoré predstavujú povinné platby hospodárskych subjektov štátu a obciam.

Dane nemajú len technicko-organizačnú štruktúru. Sú ekonomicko-spoločenskou inštitúciou vyjadrujúcou podstatu vzťahu ekonomiky a politiky. Vznik daní súvisel so vznikom štátu, ktorého prvky a inštitúcie vyžadovali od začiatku „materiálne zabezpečenie“. Nevyhnutné výdavky štátu spojené s jeho fungovaním boli hradené so spoločenského fondu, na ktorý sa prostredníctvom daní skladali všetci obyvatelia. Charakter daňového systému odrážal charakter mocenských záujmov a vzťahov. Výška daňových sadzieb a organizácia výberu daní zásadne ovplyvňovali charakter nielen ekonomického, ale celého spoločenského systému. Najmä v diferencovaných spoločnostiach s nerovnakým postavením ľudí boli dane nielen zdrojom získavania prostriedkov, ale aj demonštráciou spoločenskej nadržanosti. V demokratických systémoch je diferencovaný vplyv daňového systému spájaný s konkrétnou politickou garnitúrou a jej predstavami o konkrétnych úlohách štátu v ekonomike a spoločnosti.

Dane môžu mať rôznu podobu a ich súhrn tvorí daňový systém. Prvotné rozlíšenie daní je podľa toho, či ich hospodárske subjekty platia priamo podľa stanovených sadzieb, alebo nepriamo platbou za nákupy konkrétnych statkov. Medzi *priame dane* patria *dane z príjmov fyzických a právnických osôb, daň z majetku a cestná daň*. Tieto sa platia priamo občanmi podľa stanovených sadzieb z konkrétnej sumy príjmu či majetku.

Nepriame dane predstavujú daňové platby, ktoré povinní platelia platia len ak nakupujú statky (tovary a služby), v ktorých je nepriama daň zahrnutá. Ak príslušné tovary nekupujú, daň v nich zahrnutú neplatia. Nepriame dane v daňových systémoch majú spravidla podobu *dane z pridanej hodnoty (DPH) a spotrebnej dane*. Daň z pridanej hodnoty je súčasťou cien tovarov, môže byť rovnaká pre všetky, či väčšinu tovarov, alebo diferencovaná pre rôzne skupiny tovarov. Spotrebná daň je osobitná daň pre vybrané tovary, pri ktorých je spravidla sadzba dane vyššia, pretože rast spotreby daného tovaru nie je žiaduci. Ide napríklad o alkohol, tabakové výrobky, palivá, a pod.

Daňové systémy sa odlišujú aj stupňom *progresivity daní*, ktorá je odrazom určitého charakteru politiky a iných faktorov v spoločnosti. Existujú v zásade tri podoby daňového systému z hľadiska progresivity. Najvyužívanejšou formou sú *progresívne dane*, pri ktorých sadzba dane rastie rýchlejšie než príjem. Prevaha tejto

podoby v krajinách sveta vyplýva z charakteru zmiešanej ekonomiky, ktorá na rozširujúce sa úlohy štátu vyžaduje stále viac verejných prostriedkov. Tlak na ich zvyšovanie vyplýva aj z potreby riešenia problematiky spravodlivosti chápanej ako materiálna rovnosť. Bohatším členom spoločnosti sa zvyšuje sadzba rýchlejšie a odčerpávané peniaze slúžia na rôzne sociálne dávky chudobnejším členom.

Opakom môžu byť *regresívne dane*, ktoré znamenajú pomalší rast daňovej sadzby oproti rastu príjmu. Tieto sa nevyužívajú celoplošne, ale najčastejšie v rámci jednotlivých odvetví, pri ktorých je záujem ich rýchleho rozvoja. Prilákanie domáceho a zahraničného kapitálu do progresívneho odvetvia býva často spojené s rôznymi úľavami aj v oblasti platenia daní. Treťou formou je *rovná daň*, zvyšujúca rovnoprávne postavenie všetkých členov spoločnosti. Daňová sadzba pri nej rastie rovnomerne s príjmom čo zjednodušuje aj organizáciu výberu dane. V menšej časti krajín sveta existuje táto forma dane vrátane Slovenska.

Výdavky zo štátneho rozpočtu slúžia na zabezpečovanie verejných statkov, pričom v plnej miere hradia náklady na obranu, bezpečnosť a štátnu správu. Ostatné oblasti chápané ako verejný sektor – sociálne zabezpečenie, školstvo, zdravotníctvo, veda a pod. – sú hradené z rozpočtových zdrojov v určitej miere. Stanovenie rozsahu verejného sektora je spravidla politickým rozhodnutím, ktoré môže i nemusí brať do úvahy jeho ekonomickú podstatu.

Z ekonomického hľadiska možno rozlišovať aj iné dve skupiny výdavkov – *výdavky na nákup tovarov a služieb* zo strany štátu a *transferové platby*, ktoré predstavujú prerozdelenie časti produktu v rámci rôznych foriem sociálneho zabezpečenia, ale napr. aj na dotácie podnikom. Za transferové platby štát nedostáva žiadnu protihodnotu.

Vzťah príjmov a výdavkov štátneho rozpočtu tvorí jeho bilanciu, výsledok, ktorý môže mať tri podoby. Ak sú príjmy do rozpočtu vyššie než výdavky hovoríme o *prebytkovom* rozpočte, ak sú vyššie výdavky než príjmy je rozpočet *deficitný* a ak sú výdavky rovné príjmom ide o *vyrovnaný* rozpočet. Pri tendencii rozširovať kompetencie štátu rastie tlak na výdavky, ktoré príjmy nedokážu vždy pokryť. Väčšina krajín preto hospodári s deficitným rozpočtom, teda má vyššie výdavky ako príjmy. Potrebné výdavkové prostriedky dopĺňa pôžičkami.

Viacročné deficitné hospodárenie vedie k zadlženosti štátu. Štátny (*verejný*) *dĺh* je kumulovaný deficit za viac rokov a jeho „obsluha“, platenie splátok z vypožičaných prostriedkov a príslušných

úrokov, tvorí osobitnú položku rozpočtových výdavkov. Jeho výška sa vo viacerých krajinách od začiatku druhého desaťročia tohto storočia výrazne zvýšila v súvislosti s hľadaním riešenia súčasnej finančnej a hospodárskej krízy.

Vysoké deficity a rýchlo rastúca zadlženosť sa stávajú vážnym problémom súčasnej ekonomiky. Preto v hospodárskej politike najmä vyspelých krajín rastie tlak na odstránenie deficitnej podoby štátnych rozpočtov a dosiahnutie vyrovnaných či dokonca prebytkových rozpočtov, aby bolo možné znižovať vysokú zadlženosť. Na druhej strane, rozširujú sa aj argumenty, že ekonomika málo podporovaná štátom nebude rásť dostatočne rýchlo, aby mohla riešiť aj problémy zadlženosti. V rámci štátneho rozpočtu je riešenie spojené jednak so zvyšovaním príjmu cez zvyšovanie daňových sadzieb, a zároveň so znižovaním výdavkov.

Okrem štátneho rozpočtu medzi nástroje fiškálnej politiky patria *zabudované stabilizátory a zámerné (diskrétne) opatrenia*. Zabudované stabilizátory by mali v ekonomike pôsobiť automaticky po ich prijatí a fungovať ako proticyklické regulátory. Týka sa to napríklad *progresívnej dane z dôchodkov, poistenia v nezamestnanosti, subvencií k cenám poľnohospodárskych produktov a štátneho výkupu poľnohospodárskych prebytkov*. Automatické regulovanie napríklad pri poistení v nezamestnanosti znamená, že pri konjunktúre rastie počet zamestnaných aj platby do fondu nezamestnanosti, v recesii pri poklese nezamestnanosti prostriedky fondu slúžia na podporu nezamestnaným.

Zámerné opatrenia si vyžadujú rozhodnutie štátneho orgánu, ktorým vymedzí dané opatrenie. K zámerným opatreniam patria *zmena daňových sadzieb, zmeny v štruktúre vládnych výdavkov a ich jednotlivých položiek, verejné práce, projekty verejnej zamestnanosti a pod.* Verejné práce organizuje vláda, projekty verejnej zamestnanosti sú v kompetencii obcí. Uvedené zámerné opatrenia ovplyvňujú agregátny dopyt a ponuku a v konečnom dôsledku vedú k zmenám celkového produktu.

9.3 Zlyhania štátu

Cyklický vývoj ekonomiky v povojnovom období, rastúce intervencie štátu, a najmä súčasná kríza ukazujú, že ani fungovanie v podobe zmiešanej ekonomiky nemusí zabezpečiť stabilný a efektívny

hospodársky vývoj. Intervencie štátu nemusia byť vždy liekom na zlyhanie trhu, resp. štát ako spoločenská inštitúcia nie je dokonalý, podobne ako trh alebo ktorákoľvek iná ľudská inštitúcia.

Z ekonomického hľadiska možno vymedziť niekoľko foriem zlyhaní štátu, medzi ktoré patrí *dostupnosť informácií*, ktorá znamená, že ani štát nedokáže zabezpečiť všetky relevantné informácie všetkým subjektom, resp. môže z mocenskej úrovne selektovať a zatajovať rôzne informácie. *Regulácia monopolov*, ktorej úlohou je naprávať zlyhanie trhu v podobe monopolu, môže mať aj negatívne dopady, ak odborníci v regulačnej inštitúcii, neraz pochádzajúci nielen z príslušného odboru, ale aj z konkrétneho monopolu, regulujú príslušné odvetvie viac v prospech monopolov než verejnosti. *Lobizmus* môže byť tiež chápaný ako zlyhanie štátu, hoci lobovanie, t.j. iniciovanie mocenských opatrení v prospech istých ekonomických a spoločenských skupín, býva spravidla upravené zákonnými normami.

Inercia (zotrvačnosť) inštitúcií je ďalšou podobou zlyhaní štátu. Predstavuje dlho pozorovanú tendenciu, v rámci ktorej rôzne inštitúcie vytvorené ad hoc na riešenie nejakého problému sa po jeho vyriešení nezrušia, ale hľadajú si náplň práce v iných oblastiach. Súčasťou takýchto tendencií je aj snaha existujúcich administratívnych inštitúcií o rozširovanie svojej činnosti a kompetencií v snahe zvyšovať svoju dôležitosť, prestíž a rozpočet z verejných prostriedkov. Toto zlyhanie štátu charakterizuje *byrokratizáciu* ekonomického a spoločenského systému.

Osobitne negatívny dopad majú zlyhanie založené na porušovaní nielen etických, ale aj zákonných noriem v podobe *klientelizmu a korupcie*. Predstavujú zneužívanie mocenských právomocí rôznych štátnych a verejných inštitúcií jej jednotlivými, či skupinovými predstaviteľmi. Prejavujú sa napríklad v zadávaní rôznych ekonomických činností hradených z verejných rozpočtov konkrétnym podnikom, či osobám bez výberových konaní, ktoré sú, podľa zákona, povinné. Deje sa tak buď z dôvodu príbuzenských a iných vzťahov za rôzne protislužby, alebo úplatky. Rozsah takýchto zlyhaní štátu je v jednotlivých krajinách rôzny, ale početné štatistiky k tejto problematike dokumentujú, že v krajinách s nižšou ekonomickou úrovňou sú takéto praktiky rozšírenejšie než vo vyspelých krajinách. Je to zrejme jeden z dôležitých faktorov ekonomického zaostávania krajín, pretože *zlyhanie štátu skutočne spôsobujú nižšiu efektívnosť a stratu dynamiky hospodárskych procesov*.

Vzťahom ekonomiky a politiky sa osobitne zaoberá teória verejnej voľby (Public Choice), ktorá ekonomickým prístupom a metodológiou skúma vybrané politické javy a procesy, vrátane korupcie a klientelizmu. Na základe predpokladu, že politika je v zásade biznis, sa snaží dokázať, že aktéri v nej sledujú primárne individuálne záujmy, hoci v „náplni práce“ majú zabezpečovanie verejných záujmov. Politici a štátni úradníci teda tiež preferujú svoj individuálny ekonomický záujem tak ako ostatní občania v ekonomickej sfére, čo je rozsiahlym zdrojom korupcie a klientelizmu. Riešenie vidí väčšina predstaviteľov tejto koncepcie v obmedzení štátneho mocenského sektora a posilňovaní trhových dobrovoľných riešení.

10. EKONOMICKÝ RAST A EKONOMICKÝ CYKLUS

Hospodársky vývoj – charakterizovaný neustálou delbou práce a špecializáciou činností, rozvojom obchodu, vedecko-technického pokroku a organizácie ekonomickej činnosti – s prejavuje v ekonomickom raste. *Ekonomický rast* odráža zmeny v uvedených oblastiach vedúce k prírastku makroekonomických veličín, predovšetkým hrubého domáceho produktu vytvorenému v určitom období (za rok) v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. Najjednoduchšia definícia od P. Samuelsona hovorí, že ekonomický rast predstavuje expanziu potenciálneho hrubého domáceho produktu, alebo národného outputu (Samuelson-Nordhaus, s. 538). To znamená, že v danom období (roku) sa vyprodukovalo v celej ekonomike viac než v predchádzajúcom období (roku).

Ekonomický rast predstavuje jednak zvyšovanie množstva vyrábanej produkcie (HDP), a zároveň zvyšovanie produkčnej kapacity ekonomiky, teda schopnosti vyrábať v budúcnosti viac. Väčšia produkcia umožňuje zvyšovanie alebo rozširovanie spotreby a rast životnej úrovne, ak je tempo ekonomického rastu vyššie ako populačný rast. Ekonomický rast zvyšuje výkonnosť ekonomiky, jej silu a úroveň.

K zásadnému zvyšovaniu tempa ekonomického rastu dochádza v súvislosti so vznikom a rozvojom priemyslu úzko spojenému s urýchľovaním vedecko-technického pokroku. Rozširovanie hospodárskej politiky po druhej svetovej vojne viedlo k formulovaniu celospoločenských hospodárskych cieľov, pričom v makroekonomickej teórii sa ekonomický rast pokladá za *najdôležitejší ekonomický a politický cieľ*. Najčastejšie sa formuluje v podobe požiadavky dosahovať *dlhodobý stabilný (udržateľný) ekonomický rast*, čo odráža nielen potrebu zvyšovania množstva produktu, ale aj udržania adekvátnych prírodno-klimatických podmienok, teda ochranu pred nadmerným poškodzovaním životného prostredia.

10.1 Zdroje ekonomického rastu

Hlavným zdrojom ekonomického rastu je rast *produktivity práce*. Množstvo produktu môže rásť zvyšovaním počtu pracovných síl v ekonomike, ktoré však podmieňuje populačný rast a migračné tendencie. Preto je rozhodujúcim činiteľom rast produktivity práce, teda *zvyšovanie množstva vyrobeného produktu pripadajúce na jedného pracovníka*. Ekonomický rast ovplyvňujú aj ďalšie činitele ako *množstvo a kvalita kapitálových statkov* či *organizácia ekonomickej činnosti*.

Rast množstva výrobných faktorov môže rovnakým tempom zvyšovať množstvo produkcie, vtedy hovoríme o *extenzívnom ekonomickom raste*. Keďže množstvo výrobných faktorov – pracovnej sily, kapitálu a pôdy – má ohraničené možnosti zväčšovania, rozhodujúcim sa stáva kvalitatívna stránka výrobných faktorov prejavujúca sa v raste produktivity práce a efektívnosti kapitálu, ktoré reprezentujú *intenzívny ekonomický rast*. Dôležitou oblasťou ekonomického skúmania sú faktory ovplyvňujúce produktivitu práce.

Rozhodujúcim faktorom je *kvalita pracovných síl – ľudského kapitálu* – ktorú reprezentujú vrodené či získané schopnosti, zručnosti, kvalifikácia, vzdelanie. S prechodom k ekonomike služieb (znalostnej ekonomike) sa zásadne zvyšuje význam kvality pracovných síl, jej produkčných, inovačných, ale aj podnikateľsko-manažérskych schopností. Investície do prepojených systémov vedy, výskumu a vzdelávania sa pokladajú vo svete za najefektívnejšie pri raste produktivity práce. Ich dôsledkom je nielen rast kvality samotnej pracovnej sily, ale aj zvyšovanie jej *technologickéj vybavenosti*. Práve neustále inovácie, t.j. zavádzanie nových produktov v oblasti techniky a technológií v rozhodujúcej miere ovplyvňujú rast produktivity práce. Patrí sem aj zvyšovanie efektívnosti pri využívaní surovínových, energetických a iných prírodných zdrojov (pôda).

Dôležitý a rastúci význam pre zvyšovanie produktivity práce má zdokonaľovanie *organizačnej a riadiacej činnosti*, úzko spojené so zvyšovaním podnikateľsko-manažérskych schopností. Zložitost hospodárskej činnosti si vyžaduje aj formovanie adekvátneho *spoločensko-inštitucionálneho a právneho prostredia*. Vývoj modernej priemyselnej spoločnosti ukazuje, že najväčší priestor hospodárskemu a spoločenskému rozvoju vytvárajú vzťahy *slobodného*

hospodárstva a politickej demokracie. Tieto umožňujú neustále zdokonaľovať inštitucionálne usporiadanie spoločnosti a formovať adekvátny právny systém, ktorého význam sa stále zvyšuje.

Dôležitú úlohu majú aj tradície, kultúrna úroveň a prevažujúca spoločenská mentalita, ktoré môžu výrazne ovplyvniť charakter ekonomickej činnosti, hospodárskej politiky a produktivity práce. Nezastupiteľný je vplyv finančného a bankového systému, čo dokumentuje dnešná finančná a hospodárska kríza.

10.2 Teórie ekonomického rastu a jeho meranie

Dichotómia názorov v rámci ekonomického „mainstreamu“ sa prejavuje aj v názoroch na problematiku ekonomického rastu. Keynesovské (intervencionistické) koncepcie sa snažia argumentovať, že hlavným faktorom hospodárskeho rastu sú *investície*. Pomocou modelov vysvetľujú ako investície zvyšujú dopyt po finálnych statkoch aj po nových investíciách a iniciujú ďalší ekonomický rast.

Neoklasické (monetaristické) teórie sa zaoberajú najmä problematikou množstva a kvality práce a kapitálu a ich optimálnych pomerov vo výrobných procesoch, čo formulujú v podobe *produkčných funkcií*, v ktorých akceptujú aj vplyv vedecko-technického pokroku.

Pre porovnanie môžeme uviesť napr. koncepciu alternatívnej rakúskej školy, ktorá chápe ekonomický rast ako rast v rámci hospodárskych subjektov. Tieto rozhodujú o konkrétnych podmienkach a procesoch výroby. V makroekonomických podmienkach je pre nich ukazovateľ rastu HDP len štatistickou veličinou a cieľ ekonomického rastu v zásade politickým cieľom.

Kvantitatívne zmeny celkového produktu možno vyjadriť viacerými spôsobmi. Porovnanie celkového objemu HDP v dvoch rôznych obdobiach (rokoch) nám ukáže zmenu v podobe prírastku HDP, čo možno znázorniť jednoduchou rovnicou:

$$\Delta Y = Y_{(t)} - Y_{(t-1)},$$

kde ΔY je prírastok HDP, $Y_{(t)}$ je objem produktu v danom období (roku) a $Y_{(t-1)}$ je objem produktu v predchádzajúcom období (roku).

Z hľadiska vývojových tendencií a komparatívnych (porovnávacích) potrieb sa najčastejšie používa pojem *tempo hospodárskeho*

rastu, ktorý vyjadruje, akým tempom rastie HDP. Možno ho vyjadriť rovnicou:

$$G = \frac{Y_{(t)} - Y_{(t-1)}}{Y_{(t-1)}},$$

kde G je tempo rastu.

Vývoj bezprostredne po druhej svetovej vojne sa vyznačoval vysokými tempami rastu (cez 5%) vplyvom snahy čo najrýchlejšie obnoviť vojnou poškodené hospodárstva. Tieto tendencie podporovali aj štátne intervencie v rámci keynesovskej hospodárskej politiky, ale predovšetkým zásadné technicko-technologické zmeny označované ako *vedecko-technická revolúcia*. Od 70. rokov dochádza k poklesu tempa rastu vo vyspelých krajinách na úroveň 2 – 3% v priemere. Obdobie finančnej a hospodárskej krízy od roku 2008 znamená ďalší pokles, neraz aj do záporných čísel.

10.3 Hranice ekonomického rastu

Obmedzenosť zdrojov a negatívne dopady na životné prostredie, ako aj diferencované populačné tendencie iniciujú aj iné pohľady a chápanie problematiky ekonomického rastu. Už predstaviteľ klasickej ekonómie, T. R. Malthus, pred viac ako dvomi storočiami aplikujúc zákon klesajúcich výnosov, dospel k poznatkom, že rast produkcie potravín je výrazne pomalší, než rast populácie. Tým sa vytvára tlak na obmedzovanie populačného rastu a vo všeobecnosti vedie k chudobe veľkej časti obyvateľstva.

Ďalší vývoj ukázal obmedzenosť Malthusových názorov, ale najmä po druhej svetovej vojne sa opäť rozšírili diskusie o hraniciach ekonomického rastu. Vyplynuli hlavne zo skutočnosti rýchleho rastu spotreby prírodných zdrojov, a zároveň rozširovania poškodzovania životného prostredia priemyselnou produkciou, na jednej strane, a rastu populácie, najmä v menej rozvinutých krajinách dosahujúce 3% tempo, na druhej strane. V 70. rokoch minulého storočia, keď sa vo svetovom hospodárstve nahromadilo viacero problémov, začali sa rozširovať pesimistické prognózy hospodárskeho vývoja vo väčšej miere. K najznámejším patrila správa tzv. Rímskeho klubu (združujúceho viacero známych

predstaviteľov vedy, umenia, či politiky) s názvom Hranice rastu, zverejnená v roku 1973.

Hoci sa predpovede z nej do konca 20. storočia zväčša nenaplnili, od 90. rokov sa opäť rozširujú snahy o obmedzovanie tempa ekonomického rastu zdôvodňované dopadmi hospodárskej činnosti na životné prostredie. Rozširujú sa tvrdenia, že ekonomický rast je nielen čoraz väčšou záťažou pre životné prostredie, ale prispieva ku klimatickým zmenám v podobe otepľovania, ktoré sprevádzajú negatívne zmeny v prírodných systémoch celej planéty s následnými negatívnymi dopadmi na ľudskú spoločnosť.

Takýto vývoj sprevádza rast požiadaviek na reguláciu ekonomických procesov, čo je však v globálnom rámci diferencovanej svetovej ekonomiky a spoločnosti náročné. Medzinárodná spolupráca v oblasti životného prostredia naráža na základné spoločensko-ekonomické diferencie, rozdielne národné a regionálne záujmy. Legislatíva obmedzujúca nežiaducu hospodársku činnosť sa presadzuje pomaly a s ťažkosťami aj z dôvodu spochybňovania rozsahu v akom ľudská činnosť môže ovplyvňovať životné prostredie a klimatické zmeny. Geologický vývoj Zeme je nepretržitý a nie je jednoduché zmerať, aký podiel má na zmenách ľudská činnosť.

10.4 Ekonomický cyklus

Charakteristickou črtou priemyselnej ekonomiky je rýchle tempo ekonomického rastu vplyvom rýchleho rozvoja vedecko-technického pokroku, ale tento rast nie je rovnomerný v čase. Vývoj v ostatných dvoch storočiach charakterizuje striedanie období rýchlejšieho a pomalšieho rastu či stagnácie, ktorý dostal označenie *ekonomický cyklus (priemyselný, podnikateľský)*.

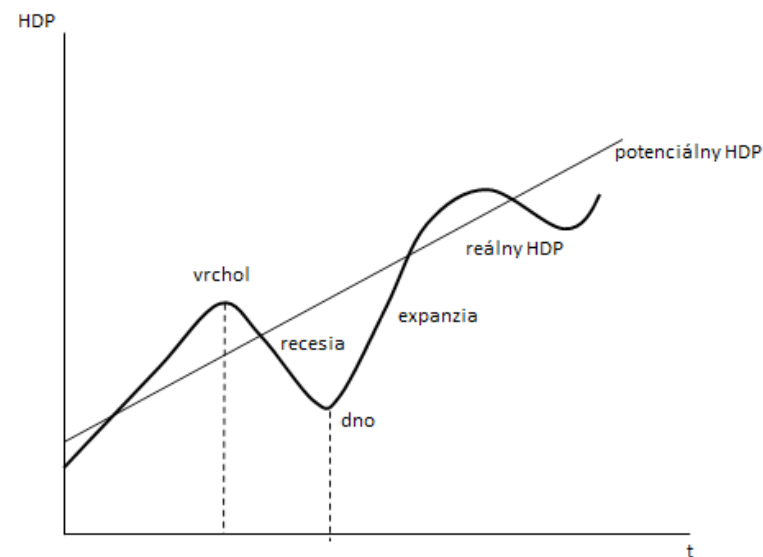
Ekonomický cyklus predstavuje striedanie fáz rastu a poklesu vývoja ekonomiky. V priebehu 19. storočia sa tieto fázy striedali približne každých desať rokov. Od konca 19. storočia dochádza postupne ku zmenám ovplyvňujúcim konkrétny priebeh cyklického vývoja. Podrobnejšie skúmanie umožnilo identifikovať tri základné podoby hospodárskeho cyklu ovplyvnené rôznymi činiteľmi v rôznych sférach ekonomiky.

Prvým typom sú *krátkodobé (Kitchinove) cykly* s dĺžkou 2 – 3 rokov spojené so zmenou stavu zásob v hospodárskych odvetviach. Druhú podobu predstavujú *strednodobé (Jouglarove) cykly*

trvajúce 6 – 10 rokov, ktoré súvisia so zmenami dopytu po investičných statkoch. Tretím typom sú *dlhodobé (Kondratjevove resp. Kuznetsove) cykly*, ktorých dĺžka sa pohybuje v intervale 40 – 60 rokov a sú dôsledkom zásadných zmien v technológiách.

Modelovo sa zvykne ekonomický cyklus znázorňovať v podobe grafu, v ktorom okolo rastúcej priamky potenciálneho produktu osciluje (kolíše) krivka skutočného vývoja produktu znázorňujúca striedanie fáz rastu a poklesu (Graf 10.1).

Graf 10.1

Priemyselný cyklus tvoria *fázy rastu (expanzie) a poklesu (recesie)*, ktoré oddelujú body obratu, niekedy predstavované ako samostatné fázy – *vrchol a dno* – v ktorých dochádza k zmene vývoja. Vo fáze expanzie dochádza k zvyšovaniu produktu, investícií, zamestnanosti, obchodu a pod., a naopak, vo fáze recesie sa rast produktu spomaľuje, klesá zamestnanosť, investície, obchod a pod. Vývoj ukazovateľov odráža zmeny v dopyte a ponuke, ktoré ovplyvňujú vývoj produktu. V bode obratu na vrchole dosahuje vývoj ekonomiky najväčší rozmach, po ktorom nasleduje fáza recesie, v dobe obratu na dne sa zastavuje pokles ekonomiky a začína fáza rastu.

10.5 Príčiny cyklického vývoja

Analýzy skúmajúce ako zmeny v dopyte a ponuke ovplyvňujú vývoj fáz hospodárskeho cyklu nestanovujú jednoznačne pôvodné príčiny, pre ktoré k cyklickému vývoju dochádza. Existuje viacero názorov na príčiny spôsobujúce cyklický vývoj, ktoré možno primárne rozdeliť na *endogénne a exogénne*.

Endogénne hľadajú príčiny vnútri hospodárskeho systému a za pôvodnú pokladajú *vnútornú nestabilitu trhového systému*. Najmä výkyvy agregátneho dopytu po spotrebných a/alebo investičných statkoch zapríčiňujú výkyvy vo výrobe, zamestnanosti, HDP a pod. Môžu byť dôsledkom pesimistických očakávaní a odhadov spotrebiteľov či investorov spôsobených najrozličnejšími ekonomickými či spoločenskými vplyvmi. Hľadanie príčin cyklu ako zlyhaní vo vnútri trhovej ekonomiky prevažuje u keynesovských ekonómov, ktorí na prekonanie recesie navrhujú predovšetkým zvyšovanie investícií. Ak nie sú dostatočné súkromné investície, má štát rozšíriť ponuku verejných investícií.

Exogénne príčiny hospodárskeho cyklu preferujú liberálni ekonómovia, monetaristi v rámci mainstreamu. Príčiny cyklu hľadajú mimo fungovania trhu v spoločenskom a politickom vývoji, ktorý je impulzom predovšetkým pre *zmenu množstva peňazí v obehu*. Zmeny v ponuke peňazí spôsobujú politické finančné inštitúcie, čím vyvolávajú cyklický pohyb ekonomiky.

Peňažnú teóriu ekonomického cyklu rozvinuli predstavitelia rakúskej školy – L. v. Mises a F. A. Hayek – už v dvadsiatych rokoch 20. storočia na základe vývoja peňažného systému po vzniku centrálnej banky USA (Fed) v roku 1913. Na základe tejto teórie predvídali vznik hospodárskej krízy v 30. rokoch, a v súčasnosti dnešní predstavitelia tejto školy aj vznik finančnej a hospodárskej krízy, ktorá začala v roku 2008, ako dôsledok úverovej expanzie.

Monetaristi vyvodzujú z tohto vývoja riešenie v podobe požiadavky, aby finančné inštitúcie – centrálna banka – nevyhnutne udržiavali stabilnú ponuku peňazí na základe reálneho tempa rastu HDP. Rakúska škola požaduje radikálnejšie riešenie vyplývajúce zo všeobecnej nedôvery v mocenské inštitúcie a dôvery v samoregulačnú schopnosť trhu. Podľa nej aj finančný systém má svoju najefektívnejšiu podobu ako trhový za predpokladu plnohodnotných (komoditných) peňazí a zrušenia centrálnej banky. Trhová

regulácia by na tomto finančnom základe, podľa rakúskej školy, možno viedla k pomalšiemu tempu ekonomického rastu, ale nespôsobovala by rozsiahle nerovnováhy v celej ekonomike.

11. INFLÁCIA A NEZAMESTNANOSŤ

Makroekonomický, politický cieľ stabilného ekonomického rastu v súvislostiach ďalších makroekonomických cieľov predpokladá nízku mieru inflácie a nezamestnanosti a vyrovnanú bilanciu zahranično-obchodných vzťahov.

11.1 Inflácia, jej podstata a príčiny

Inflácia je chápaná ako makroekonomický jav, ktorý vzniká pri raste celkovej cenovej úrovne (hladiny cien) a je spojený so znižovaním kúpnej sily peňazí. To znamená, že za rovnakú peňažnú jednotku si môžeme kúpiť menšie množstvo tovarov a služieb než predtým. Je to teda vážny prejav narušenia ekonomickej rovnováhy. Jej prejavy môžeme pozorovať v bežnom hospodárskom vývoji.

Ekonomiia sa snaží spresniť naše vnímanie inflácie pomocou *cenových indexov*. Cenový index je vážený priemer individuálnych cien koša statkov, ktoré reprezentujú bežnú spotrebu, porovnávaný v dvoch obdobiach. Rozhodujúce cenové indexy sú *index spotrebných cien* a *index cien výrobkov*, ktoré merajú príslušné koše vybraných statkov a *deflátor HDP*, ktorý porovnáva hodnoty nominálneho a reálneho HDP. Existuje aj celý rad ďalších nástrojov a ukazovateľov, pomocou ktorých sa táto dôležitá problematika hlbšie analyzuje.

Z hľadiska skúmania príčin a prejavov inflácie možno na základe rôznych kritérií rozlišovať rôzne druhy a formy inflácie. Podľa rýchlosti rastu cenovej úrovne sa vymedzujú tri druhy inflácie: *mierna* do 10 % tempa rastu, *cválajúca* od 10 do 999 % a *hyperinflácia*, prekračujúca úroveň 1000 % tempa rastu. Podľa iných kritérií a prejavov sa vymedzuje očakávaná a inertná inflácia, proporcionálna a neproporcionálna, v poslednej dobe sa častejšie spomína *cielená inflácia*. Ich podrobnejší popis možno nájsť v rozsiahlejších učebniciach makroekonómie.

Tu môžeme zdôrazniť, že pôvodné príčiny inflácie sa spájajú s vývojom dopytu a ponuky, podľa ktorých sa rozlišuje dopytová

a nákladová inflácia. Podstatou *dopytovej inflácie* (inflácia ťahaná dopytom) je rast celkového dopytu zvyšovaním výdavkov subjektov agregátneho dopytu – spotrebiteľov, investorov, štátu – nad úroveň agregátnej ponuky resp. potenciálneho produktu. Následne vzrastú mzdy a ceny, aby sa obnovila makroekonomická rovnováha.

Nákladová inflácia (inflácia tlačaná nákladmi) je dôsledkom rastu cien vstupov – materiálov, surovín, miezd a pod. – ktoré tlačia na rast cien hotovej produkcie. Inflačné tlaky sa premenia na skutočnú infláciu, keď centrálna banka zvýši peňažnú zásobu v obehu.

Mieru inflácie (π) možno zmerať porovnaním cenovej úrovne v rôznych časových obdobiach pomocou rovnice:

$$\pi = \frac{P_{(t)} - P_{(t-1)}}{P_{(t-1)}}$$

kde $P_{(t)}$ je cenová úroveň v danom období (roku) a $P_{(t-1)}$ predstavuje cenovú úroveň v predchádzajúcom období (roku).

11.2 Dôsledky inflácie

Inflácia mení hodnotové vzťahy, čím ovplyvňuje všetky sféry ekonomického života. Jej vývoj neustále prerozdeľuje dôchodky medzi jednotlivými skupinami obyvateľstva, pretože ceny predávaných statkov rastú rýchlejšie ako nominálne mzdy. Vyššia miera inflácie znehodnocovaním peňazí znižuje veľkosť investícií, spomaľuje ekonomický rast resp. vedie k stagnácii ekonomiky.

Inflácia zároveň znižuje príjmy, a tým aj kúpyschopnosť obyvateľov, obmedzuje rast životnej úrovne a mení spotrebnú štruktúru, ktorá spätne deformuje výrobnú štruktúru. Ovplyvňuje aj rovnováhu vo vonkajších ekonomických vzťahoch pôsobením na export, import a menové vzťahy. Jej pôsobenie je vo všeobecnosti destimulačné, najmä pri vyššej miere inflácie; nízka inflácia môže mať stimulačné účinky.

Inflácia funguje ako nástroj prerozdeľovania v tom, že postihuje negatívne držiteľov peňazí a veriteľov a zvýhodňuje dlžníkov. V podobe hyperinflácie môže rozvrátiť celý finančný systém. Riešeniami inflácie v rámci antiinflačnej politiky sú tie, ktoré pomáhajú odčerpať nadmerné množstvo peňazí z obehu – *zvýšenie úrokovej*

miery, deflácia, devalvácia či *revalvácia*, t.j. oficiálne znehodnotenie alebo zhodnotenie meny.

V povojnovej histórii sú známe inflačné tlaky spôsobené rozširovaním hospodárskej politiky v rámci zmiešanej ekonomiky. Rast výdavkov štátov v súvislosti s budovaním „štátu blahobytu“ (welfare state, Great Society v USA) či vojnových výdavkov (vojna vo Vietname, preteky v zbrojení), viedli v 60. rokoch k rastu inflácie. V 70. rokoch sa pridali zvýšené náklady v súvislosti s „ropnými šokmi“ a nárastom cien ropy, ktoré spôsobili nielen rast inflácie, ale zároveň aj stagnáciu ekonomiky, čím vznikol nový jav *stagflácia* ako kombinácia oboch javov.

Negatívny vplyv stagflácie viedol ku zmene hospodárskej politiky vyspelých krajín na konzervatívnu (neokonzervatívnu), v rámci ktorej sa prijali antiinflačné opatrenia. Pomocou monetárnej politiky, hlavne zvýšením úrokových sadzieb, sa v 80. rokoch inflácia znížila a v nasledujúcom období, prakticky dodnes, sa udržiava pod úrovňou 3%.

V ďalšom vývoji, najmä v krízových obdobiach – od 90. rokov v Japonsku resp. v priebehu finančnej a hospodárskej krízy po roku 2008 – sa objavujú *deflačné* tendencie, teda znižovania cenovej úrovne. To, čo je pre spotrebiteľov pozitívny signál – znižovanie cien – je však v makroekonomických súvislostiach chápané ako negatívum, pretože pokles cien môže byť odrazom klesajúceho dopytu, ktorý demotivuje k rastu ponuky, výroby, zamestnanosti a odďaľuje prekonanie krízy.

11.3 Nezamestnanosť, jej miera a príčiny

Nezamestnanosť je vážnym makroekonomickým problémom. Ekonomicky ho možno vyjadriť ako *nerovnováhu na trhu práce*, čím je vymedzená jeho mikroekonomická podstata. Má však dopady na fungovanie celej ekonomiky, a súčasne je zložitým sociálnym, a tým aj politickým problémom, preto sa radí k makroekonomickej časti.

Z makroekonomického hľadiska možno pracovnú silu, t.j. ľudí nad 16 rokov, v spoločnosti rozdeliť v zásade na tri skupiny:

- *zamestnaní* – tvoria skupinu ľudí, ktorí vykonávajú akúkoľvek platenú prácu;
- *nezamestnaní* – predstavujú ľudí, ktorí nie sú zamestnaní, ale

aktívne hľadajú prácu, pričom za oficiálne nezamestnaného sa pokladá len človek zaregistrovaný úradom práce;

- *všetci ostatní* – tvoria pestrú skupinu dospelého obyvateľstva, ktoré navštevuje školu, vedie domácnosť, je nespôsobilé vykonávať prácu zo zdravotných dôvodov, alebo z akýchkoľvek dôvodov nehľadá prácu.

Súhrn všetkých zamestnaných a nezamestnaných tvorí pracovnú silu. Pre potenciál hospodárskej činnosti spoločnosti je dôležité, aký je podiel pracovnej sily na celkovom počte obyvateľstva, ako aj podiel zamestnaných a nezamestnaných. Podiel celkovej pracovnej sily sa pohybuje vo vyspelých krajinách zväčša v intervale 60 – 70% celkového počtu obyvateľstva a je ovplyvňovaný mnohými ekonomickými, kultúrnymi, náboženskými a inými spoločenskými faktormi.

Podiel nezamestnaných vyjadruje ukazovateľ *miery nezamestnanosti* (u), v ktorom sa dáva do pomeru počet nezamestnaných k celkovému potenciálu pracovnej sily (počtu pracovných síl):

$$u = \frac{U}{L},$$

kde U je počet nezamestnaných, L je počet pracovných síl, t.j. suma všetkých zamestnaných a nezamestnaných.

Oficiálna miera nezamestnanosti nemusí odrážať presný stav, pretože nie všetci nezamestnaní sú registrovaní na príslušnom úrade, resp. z dôvodu sociálneho príjmu sa evidujú aj ľudia, ktorí v skutočnosti prácu nehľadajú.

Ak charakterizujeme nezamestnanosť ako nerovnováhu na trhu práce, znamená to, že ponuka práce tvorená domácnosťami sa líši od dopytu tvoreného podnikmi. Rovnováha na tomto trhu znamená, že za určitú výšku mzdy (ceny práce) sú podniky ochotné zamestnať určité množstvo pracovných síl, čo neznamená prácu pre každého nezamestnaného. Ľudia bez práce sú však vnímaní ako *dobrovoľne nezamestnaní*, t.j. nie sú ochotní pracovať za nižšiu mzdu, než predstavuje rovnovážna cena práce. Dobrovoľná nezamestnanosť sa charakterizuje ako stav, kedy celková ponuka voľných pracovných miest je vyššia než počet nezamestnaných.

Existuje však aj *nedobrovoľná nezamestnanosť* v prípade, že počet voľných pracovných miest je menší než počet nezamestnaných.

Tento stav je dôsledkom vyššej mzdovej úrovne než je rovnovážna cena pracovnej sily. V oboch prípadoch je to výška mzdy, cena práce, ktorá zapríčiňuje, že časť pracovnej sily je vždy nezamestnaná. Podľa ekonomickej teórie, základnou príčinou nezamestnanosti je *nepružnosť miezd* predovšetkým smerom nadol. Osobitné vzťahy na trhu práce, významný vplyv štátu a odborov na ňom, spôsobujú, že mzdy neodrážajú bezprostredne a pružne zmeny v ponuke a dopyte.

Problematiku nezamestnanosti a jej príčin možno tiež vnímať rôznou teoretickou optikou. Keynesovská ekonómia vyzdvihuje *vnútorné príčiny* vyplývajúce zo zlyhaní a neschopnosti trhu (napr. segmentácia trhu) zamestnať všetkých záujemcov o prácu. Liberálne koncepcie vyzdvihujú vonkajšie príčiny, ktoré predstavujú rôzne zásahy štátu a odborov, napr. v podobe minimálnej mzdy, posilujúce nepružnosť miezd smerom nadol.

Veľkosť nezamestnanosti ovplyvňuje množstvo činiteľov, a preto je rôzna v čase i mieste. Ekonomická teória však definuje aj tzv. *prírodnú mieru nezamestnanosti*, ktorú predstavuje taká úroveň dobrovoľnej nezamestnanosti, pri ktorej je stabilná nízka miera inflácie. Táto definícia odráža zároveň skutočnosť, že v zmiešanej ekonomike existujú užšie vzťahy medzi infláciou a nezamestnanosťou, ktoré skúma a vyjadruje tzv. Phillipsova krivka.

11.4 Formy nezamestnanosti

Skúmanie príčin nezamestnanosti sa komplikuje jej rôznymi formami, ktoré odrážajú rôzny pôvod jej vzniku. Najčastejšie sa vymedzujú tri formy nezamestnanosti – frikčná, štruktúrna a cyklická. *Frikčná nezamestnanosť* je dôsledkom hľadania prvého alebo nového zamestnania. Každý človek končiaci školu si hľadá zamestnanie prvýkrát a často ju nenájde hneď alebo v krátkom čase. Rovnako, ľudia môžu meniť miesto svojho pobytu napríklad v súvislosti so zmenami v rodine – nasledovanie partnera do iného mesta, nástup do zamestnania, keď vychovali deti, a pod. – pričom trvá určitý čas, kým nájdu vhodné zamestnanie.

Forma štruktúrnej nezamestnanosti odráža skutočnosť, že neustála deľba práce a špecializácia, vo všeobecnosti vedecko-technický pokrok, nepretržite menia štruktúru výroby, a tým aj požiadavky na pracovné miesta, pracovné schopnosti, kvalifikáciu, vzdelanie

pracovných síl. Neustále vznikajú nové druhy prác, a zároveň zanikajú práce, ktorých produkt už na trhu nenachádza uplatnenie. S rozvojom vedecko-technického pokroku sa procesy meniace štruktúru výroby a dopytu po pracovných silách neustále zrýchľujú. V prípade, že by mzdy dokázali pružne reagovať na zmeny dopytu a ponuky, štruktúrne zmeny by boli rýchlejšie a plynulejšie.

Cyklická nezamestnanosť je dôsledkom cyklického vývoja ekonomiky. Zvyšuje sa s poklesom ekonomickej aktivity, ktorú signalizuje pokles dopytu, outputu, investícií. Naopak, rast agregátneho dopytu vedie k zvyšovaniu ponuky, investícií a dopytu po pracovných silách, teda zamestnanosť sa zvyšuje.

Existujú aj iné príčiny, ktoré môžu spôsobovať zmeny v miere nezamestnanosti spojené s objektívnymi ekonomickými resp. spoločenskými zmenami alebo subjektívnymi dôvodmi, ovplyvňujúcimi rozhodnutia pracovnej sily o zamestnaní.

11.5 Dôsledky a riešenia nezamestnanosti

Podstatne menej pružný trh práce v porovnaní s inými trhmi vedie k tomu, že riešenie problému nezamestnanosti je permanentným procesom, ktorého súčasťou sú aj nezriedkavé prípady *dlhodobej nezamestnanosti* (nezamestnanosť trvajúca viac než 12 mesiacov). Nepretržitosť ekonomických procesov a ich zmien znamená, že v každom momente existuje určitá časť pracovných síl, ktorá je objektívne nezamestnaná. Tak ako sa potenciál výrobného kapitálu spravidla nevyužíva na sto percent, ani pracovná sila sa nedá využívať v plnom rozsahu. Aj keď uvedené procesy chápeme ako objektívne, dôsledkom je, že potenciál pracovnej sily sa *nevyužíva v plnej miere*, čo vedie k *nižšej úrovni tvorby produktu s následnou nižšou spotrebou a životnou úrovňou*. Z pohľadu štátu sa znižuje počet platiteľov daní a príjem do štátneho rozpočtu.

Osobitný vplyv majú *sociálne dôsledky* v podobe nižších príjmov, chudoby alebo spoločenskej vylúčenosti. Vyššej nezamestnanosti sa pripisujú aj ďalšie negatívne javy v spoločnosti ako kriminalita, rast drogovej závislosti, ale aj znižovanie tempa populačného rastu, zvyšovanie migračných pohybov, rast sociálnych výdavkov a pod.

Makroekonomický cieľ nízkej nezamestnanosti znamená, že spoločnosť, prostredníctvom najmä štátnych inštitúcií (ale nielen štátnych), venuje značnú pozornosť *riešeniu* tejto problematiky,

hlavne vo vyspelých krajinách. Celý rad *opatrení hospodárskej politiky* priamo alebo nepriamo ovplyvňuje aj fungovanie trhu práce a úroveň zamestnanosti.

Opatrenia sa môžu líšiť opäť aj podľa prevažujúcej teoretickej či hospodárskopolitickej koncepcie. *Keynesovská hospodárska politika* vyzdvihujúca nezamestnanosť ako makroekonomický problém podporuje opatrenia s výraznou účasťou štátu v podobe *verejných investícií do ekonomiky, rozširovania zamestnanosti v štátnej sfére, podpory rekvalifikačných kurzov, podpôr pre súkromných zamestnávateľov ochotných vytvárať nové pracovné miesta, lákaním zahraničného kapitálu* apod.

Liberálna teória a konzervatívna hospodárska politika chápu problém ako skôr mikroekonomický a preferujú predovšetkým opatrenia, ktoré vedú k *rastu pružnosti trhu práce*. Vo všeobecnosti vychádzajú z podpory fungovania trhu, ktorý možno v tejto oblasti zefektívniť podporou *mobility pracovnej sily* (rozvoj bytovej výstavby, dopravnej infraštruktúry), *podporou podnikania* (jednoduchšia legislatíva, dostupnosť úverov), ale napríklad aj *zrušením inštitútu minimálnej mzdy*.

V širších súvislostiach je potrebné pri riešení problematiky nezamestnanosti vziať do úvahy všeobecné tendencie hospodárskeho vývoja, predovšetkým skutočnosť, že v druhej polovici 20. storočia sa začína *prechod od priemyselnej ekonomiky k ekonomike služieb*. Hodnotový objem vyprodukovaných služieb dnes dosahuje 60 % všetkej svetovej produkcie, pričom ich podiel vo vyspelých krajinách prekračuje 70 % a v najvyspelejších až 75 %. Podobný vývoj zaznamenáva aj zamestnanosť v tejto sfére.

Nejde však len o kvantitatívne zmeny. Zásadne *novou kvalitou* je, že v podmienkach rozširovania ekonomiky služieb sa menia požiadavky na pracovnú silu. Niekedy sa zjednodušujú v podobe požiadavky na rast úlohy informácií, znalostí, vzdelania či kvalifikácie pracovnej sily. Nemenej dôležitá je však skutočnosť, že pokiaľ v priemyselnej ekonomike mohla pracovná sila „pasívne čakať“ na výstavbu ďalších priemyselných podnikov, v ktorých mohla nájsť zamestnanie, v *ekonomike služieb* sa vyžaduje jej *aktívita* pri skúmaní, aké služby môže produkovať a ponúkať aj v malom (vlastnom) podniku. Charakter mnohých služieb je totiž taký, že môžu byť efektívne poskytované aj v malých podnikoch, na rozdiel od priemyslu, kde sa dosahujú úspory z rozsahu výroby v čoraz väčších podnikoch.

Takéto zásadné zmeny nevyžadujú len novú kvalifikáciu, vyššie vzdelanie či podporu hospodárskej politiky, ale pravdepodobne aj formovanie novej spoločenskej a *ekonomickej mentality* s novým vnímaním trhových procesov, vzťahov ekonomiky a politiky a pochopením úlohy človeka v novej podobe ekonomicko-spoločenských vzťahov a procesov. To si, okrem iného, vyžiada napríklad novú kvalitu interdisciplinárnych vzťahov spoločenských vied navzájom, rozšírenie ekonomického vzdelávania, atď.

12. VONKAJŠIE EKONOMICKÉ VZŤAHY

Problematika vonkajších ekonomických vzťahov (VEV) je súčasťou všeobecnej ekonomickej problematiky a jej základné pojmy sú spravidla súčasťou makroekonomickej. V dnešných globalizačných podmienkach sa medzinárodné ekonomické vzťahy zásadne rozširujú a kvalitatívne menia, preto sa čoraz častejšie prezentujú ako samostatná časť ekonomickej teórie a praxe medzinárodných vzťahov. Do tejto publikácie Základov ekonómie vyberáme niekoľko základných pojmov, vzťahov, procesov v snahe poskytnúť aspoň rámcovú predstavu o bohatosti medzinárodných ekonomických vzťahov (MEV).

12.1 Štruktúra svetového hospodárstva a jeho globalizácia

Medzinárodné ekonomické vzťahy sa dejú v rámci bohato členeného prostredia svetového hospodárstva. To je dôsledkom skutočnosti, že svet je rozdelený na politicky samostatné celky, štáty s viac či menej odlišnými charakteristikami, ktoré oddeľujú ich národné ekonomiky, na druhej strane spájané rozvojom medzinárodných vzťahov do systému svetového hospodárstva. *Diferencovanosť* v širšom zmysle je východiskovou charakteristikou tohto systému.

Najjednoduchšie rozdelenie svetového hospodárstva, jeho viac než 200 krajín, vymedzuje dve skupiny – *vyspelé krajiny* (organizované väčšinou v Organizácii pre hospodársku spoluprácu a rozvoj – OECD) a *menej vyspelé krajiny*, vnútri ktorých existujú ďalšie rozdiely a členenia.

Podrobnejšiu štruktúru uvádzajú rôzni autori a národné i medzinárodné inštitúcie, ktoré sú aktívnou súčasťou medzinárodných ekonomických vzťahov. Napr. OSN rozdeľuje krajiny sveta do troch skupín, kde okrem *vyspelých a rozvojových ekonomík* zaraďuje aj *tranzitívne ekonomiky*, pričom berie do úvahy celý rad kritérií vrátane ich historického vývoja. Svetová banka rozdeľuje krajiny na 3 resp. 4 skupiny podľa jedného kritéria – výšky národného dôchodku

na jedného obyvateľa – na krajiny s vysokým dôchodkom, stredným dôchodkom (vyšším a nižším) a nízkym dôchodkom. Podľa najrôznejších kritérií sa tieto krajiny rozdeľujú do viacerých skupín, z ktorých k najznámejším dnes patria G7, G20, BRIC(S) a pod.

Ďalšou charakteristikou je neustály vývoj, *dynamika* vzťahov vo svetovom hospodárstve, ktorý predstavuje neustály, hoci diferencovaný rozvoj vedecko-technického pokroku a medzinárodnej delby práce. Výsledkom je ekonomický rast a rozširovanie a prehĺbovanie medzinárodných ekonomických vzťahov, ktoré od 90. rokov minulého storočia nadobúdajú novú kvalitu v podobe *globalizácie*. Z ekonomického hľadiska globalizácia reprezentuje objektívnu tendenciu vývoja hospodárstva sledujúcu rast efektívnosti, a zároveň užšej celosvetovej prepojenosti národných ekonomík. Hybnými silami takéhoto vývoja sú *rozvoj informačno-komunikačných technológií a liberalizácia medzinárodného obchodu*, založená na rovnakej trhovej podstate globálnej ekonomiky a odstraňovanie najrôznejších ochranných opatrení.

Takýto vývoj umožňuje zvyšovať efektívnosť ekonomickej činnosti lepším využívaním svetových zdrojov, rast produkcie, obchodu, spotreby, životnej úrovne. Popri pozitívach sa však často zdôrazňujú aj negatíva globalizačných procesov. Hoci nie všetky sú bezprostredným dôsledkom globalizácie ekonomiky, sú v celosvetových súvislostiach väčšie a zreteľnejšie. Zaraďujú sa medzi najčastejšie problémy životného prostredia, klimatických zmien, vyčerpávania zdrojov, nezamestnanosti, nárastu sociálnych rozdielov v rámci krajín i medzi nimi, zvyšovania migrácie, ale aj nacionalizmu, terorizmu, netolerantnosti atď., atď.

Pre jedných predstavuje globalizácia procesy spájania sveta na mierovom základe, zlepšovania možností vzájomného spoznávania a tolerovania rôznych kultúr. Pre iných procesy infiltrácie cudzích prvkov narúšajúcich tradičné hodnoty a kompaktnosť jednotlivých kultúrno-spoločenských systémov, hroziacich následnou degradáciou až rozpadom spoločnosti. Trhová podstata ekonomických vzťahov svojou jednoduchosťou, ale zároveň silou záujmov, vedie k tomu, že hospodársky systém patrí k najglobalizovanejším spoločenským systémom, cez ktorý v značnej miere „prenikajú“ do jednotlivých spoločenských celkov globálne prvky.

12.2 Medzinárodné obchodné a menové vzťahy

Medzinárodné ekonomické vzťahy oddávna predstavujú predovšetkým *obchodné vzťahy*. Už v staroveku bol obchod uskutočňovaný aj na veľké vzdialenosti a bol zdrojom nielen rastu produkcie, ale zároveň rozširovania vzájomných kontaktov rôznych spoločností a kultúr. Rozhodujúcu úlohu zohral medzinárodný resp. zahraničný obchod v období merkantilizmu ako jeden zo zdrojov akumulácie prostriedkov pre priemyselnú revolúciu.

V súčasnosti je rovnako najrozšírenejšou podobou medzinárodných ekonomických vzťahov, hoci už nie jedinou. Svedčí o tom tempo jeho rastu po druhej svetovej vojne, ktoré v dlhodobom priemere je asi o polovicu vyššie než tempo hospodárskeho rastu. Znamená to, okrem iného, že sa zvyšuje podiel produkcie vo svete, ktorá sa realizuje cez zahraničný obchod. Dnes je to viac než štvrtina svetového produktu a tento podiel neustále rastie. Význam medzinárodného obchodu sa prejavuje v najrôznejších analýzach skúmajúcich jeho komoditnú a teritoriálnu štruktúru, činitele jeho rastu i jeho bariéry, tendencie jeho rozvoja, úlohu medzinárodných inštitúcií a pod.

Vyzdvihovanie efektívnosti slobodného obchodu, v porovnaní s merkantilistickou hospodárskou politikou, presadzovali už prví predstavitelia klasickej (politickej) ekonómie. A. Smith rozvinul *teóriu absolútnych výhod*, ktorou argumentoval v jeho prospech tým, že v spolupráci dvoch krajín sa ich vzájomná deľba práce a špecializácia rozvinie do podoby, v ktorej sa každá z nich špecializuje na výrobu statku, pri výrobe ktorého má najnižšie náklady.

Známejšiu a vplyvnejšiu koncepciu rozpracoval iný klasický ekonóm D. Ricardo v podobe *teórie komparatívnych výhod*, ktorou zdôvodňuje rozvoj medzinárodného obchodu a jeho výhodnosť aj medzi krajinami s rôznou ekonomickou úrovňou. Podľa nej je výhodná medzinárodná deľba práce aj vtedy, ak jedna krajina dokáže všetky produkty vyrábať s nižšími nákladmi. Ak sa špecializuje na produkt s *pomerne výhodnejšími nákladmi*, môžu získať vo vzájomnej výmene obe zúčastnené krajiny.

Táto koncepcia má aj širší ekonomicko-spoločenský význam v zdôrazňovaní výhodnosti deľby práce vo všeobecnosti, pretože aj medzi jednotlivcami sú rozdiely, a i ten najšikovnejší jedinec má výhodu z toho, že nemusí všetko, čo potrebuje, vyrábať sám.

V nami uvádzaných súvislostiach možno zdôrazniť, že medzinárodný obchod má stále obrovský ekonomický i spoločenský význam. Rast jeho podielu na tvorbe a realizácii produktu znamená pre krajinu rast *otvorenosti ekonomiky*, ktorá je dôležitým ukazovateľom prosperity.

Otvorenosť ekonomiky súvisí aj s jej veľkosťou, pričom spravidla platí, že čím je ekonomika menšia a vyspelejšia, tým je jej otvorenosť väčšia. Malé vyspelé ekonomiky potrebujú podstatne väčší trh pre svoj rozvoj, než im umožňuje obmedzený domáci trh, aby mohli zvyšovať efektívnosť využívania zdrojov, produkcie a spotreby.

Rovnováhu vo vonkajších ekonomických vzťahoch predstavuje pomer *exportu a importu*, ktorý je v skutočnosti vyrovnaný len výnimočne, hoci predstavuje určitý ideálny stav. Slobodný obchod vedie k tomu, že export prevláda nad importom, alebo naopak, čo vyjadruje aktívna alebo pasívna *obchodná bilancia*. Jej konkrétny stav ovplyvňuje celý rad rôznych ekonomických, politických a iných činiteľov.

Napriek rozsiahlemu zdôrazňovaniu užitočnosti slobodného medzinárodného obchodu ekonomickou teóriou a dlhohodej povojnovej tendencii k odstraňovaniu jeho prekážok, nie je slobodný obchod vôbec samozrejmosťou. Existencia národných ekonomík a národných politických a iných záujmov vedie k tomu, že jednotlivé krajiny vo väčšej alebo menšej miere využívajú aj *ochranárske, protekcionistické opatrenia* v rámci svojej zahranično-obchodnej politiky, ak vyhodnotia ekonomickú situáciu svojej krajiny ako vyžadujúcu takéto opatrenia. Najmä v obdobiach nepriaznivého hospodárskeho vývoja (ale aj z rôznych politických dôvodov) neváhajú prijímať opatrenia na ochranu svojich ekonomík, hoci v dobe globalizácie sa rozširujú tendencie spoločného hľadania riešení svetových hospodárskych problémov. V rámci svojej zahranično-obchodnej politiky využívajú podľa konkrétnej potreby nástroje *antiimportnej* alebo *proexportnej* politiky, hlavne v podobe *ciel, kvót, subvencií, dotácií*, ktorými môžu zásadne ovplyvniť svoj zahraničný, a tým aj medzinárodný obchod.

Rozvoj obchodu úzko súvisí s *fungovaním peňažného systému*. Okrem bezprostrednej (a dnes už výnimočnej) podoby výmeny tovaru za tovar – tzv. barter – sa obchodné vzťahy uskutočňujú prostredníctvom peňazí. V minulosti v období plnohodnotných peňazí (zlato, striebro) v zásade neexistoval problém platieb v medzinárodnom obchode.

Dnešný systém neplnohodnotných peňazí a rozdielnych národných mien tieto vzťahy komplikuje. Výmenné kurzy medzi jednotlivými menami sa už neopierajú o všeobecný ekvivalent zlata, ale vytvárajú vzájomné výmenné pomery na základe dopytu a ponuky jednotlivých mien.

Menové kurzy sa môžu tvoriť v zásade v podobe *pevného kurzu* vlastnej meny spravidla k niektorej svetovej mene (v minulosti zlato). Krajina sa ho snaží dodržiavať pokiaľ jej to umožňuje vývoj domácej ekonomiky. Ak dôjde k zásadnejším zmenám, môže kurz oficiálne znehodnotiť (devalvovať) alebo zhodnotiť (revalvovať).

Druhú podobu menového kurzu tvorí *pružný (plávajúci – floating) kurz*, kedy sa vzájomné výmenné pomery stanovujú na základe dopytu a ponuky na devízovom trhu. Oba systémy menových kurzov majú svoje výhody aj nevýhody. Po rozpade tzv. bretonwodskeho menového systému, vytvoreného koncom druhej svetovej vojny, bol jeho pevný menový kurz nahradený tzv. riadeným floatingom. V ňom si centrálné finančné inštitúcie (štát) ponechali právo zasahovať v prípade nestabilného vývoja, teda keď v krátkom čase dôjde veľkým výkyvom v menových kurzoch.

Plynulý rozvoj obchodných a iných medzinárodných ekonomických vzťahov úzko súvisí s vývojom menových kurzov, s ich stabilitou, ktorú pomáhajú hlavným svetovým menám – americký dolár (USD), Euro, japonský jen (JPY), britská libra (GBP) – udržiavať aj medzinárodné inštitúcie – Medzinárodný menový fond a Svetová banka.

12.3 Integrácia

Popri rozhodujúcej úlohe medzinárodného obchodu sa po druhej svetovej vojne začali rozširovať aj iné formy medzinárodných ekonomických vzťahov. Medzi najznámejšie patrí *integrácia*, ktorá v ekonomike znamená postupné *spájanie, prepájanie jednotlivých ekonomík do väčších hospodárskych celkov*. Integračné tendencie sú v ekonomike spojené s úrovňou hospodárskeho rozvoja integrujúcich sa krajín a veľkosťou ich ekonomík. Čím sú ekonomiky rozmerom menšie a vyspelejšie, tým silnejšie sa v nich prejavujú integračné tendencie. Preto povojnový rozvoj integračných procesov v rôznych oblastiach sveta zaznamenal najväčší úspech v západnej Európe.

Integračné tendencie sa objavili aj v iných oblastiach sveta – v juhovýchodnej Ázii, Latinskej Amerike či Afrike – ale neboli také úspešné. Zdôvodňovalo sa to predovšetkým nižšou ekonomickou úrovňou krajín, nerozvinutosťou ich infraštruktúry, rozdielnymi záujmami a charakterom spoločnosti.

Osobitnú podobu mali integračné vzťahy bývalých centrálnych regulovaných ekonomík, ktoré formovali socialistickú podobu integrácie, ktorej základný zmysel vyjadroval názov združenia – Rada vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP). V nej mali priemyselne vyspelejšie ekonomiky, najmä bývalá Nemecká demokratická republika či bývalé Československo pomáhať industrializovať ostatné členské krajiny strednej a východnej Európy a neskôr mimoeurópskych členov – Mongolsko, Vietnam a Kubu. Rozvoj ich vzájomných vzťahov mal nahrádzať obmedzovanie vzťahov s vyspelými trhovými ekonomikami. Nižšia efektívnosť centrálnych regulovanej ekonomiky sa prejavila aj v ťažkostiach vzájomnej spolupráce krajín RVHP a s rozpadom tohto systému ekonomiky sa v roku 1991 oficiálne ukončila aj činnosť tohto združenia.

Popri *ekonomických predpokladoch* rozmeru a úrovne ekonomiky, boli v Európe dôležité aj *politické predpoklady* spojené s ukončením druhej svetovej vojny a porážkou fašizmu a poznáním, že ďalší konflikt v jadrovej ére by Európania neprežili. Iným silným politickým motívom bol rozpad sveta na dva systémy, ktorých hranica viedla stredom Európy v podobe tzv. železnej opony.

12.3.1 Vznik a rozširovanie integrácie

Práve tieto politické motívy iniciovali aj vznik prvého integračného združenia v podobe *Európskeho spoločenstva uhlia a ocele (ESUO)* v roku 1952. Jeho zmyslom bola dohoda o spoločnej francúzsko-nemeckej kontrole odvetví spojených so zbrojárskou produkciou, ku ktorej sa pridali Taliansko, Holandsko, Belgicko a Luxembursko. Následný vývoj viedol k podpísaniu tzv. Rímskej zmluvy v roku 1957, ktorá znamenala vytvorenie priestoru pre spoluprácu ekonomík uvedených šiestich krajín v *Európskom hospodárskom spoločenstve (EHS)* a osobitne v oblasti mierového využívania jadrovej energie v združení *Euratom*. V polovici 60. rokov sa vrcholné riadiace orgány všetkých troch spoločenstiev zlúčili do Európskych spoločenstiev (ES).

Názory na vývoj a perspektívnu podobu integračných vzťahov boli od začiatku diferencované. Z viacerých názorov sa sformovali dve základné koncepcie, ktoré sa v literatúre môžu označovať rozlične. My sme vybrali pojmy federalistická a konfederalistická koncepcia, reprezentujúce dve odlišné predstavy vývoja a charakteru integrácie. *Federalistická koncepcia* vychádza z finálneho usporiadania vzťahov v podobe spoločného celku (Spojené štáty európske) so spoločnými vrcholovými inštitúciami a ich centrálnymi právomocami prenesenými z národnej úrovne na nadnárodnú. *Konfederalistická koncepcia* je založená na rozsiahlom rozširovaní vzájomných vzťahov, ale v zásade medzi suverénnymi krajinami s rozhodujúcimi právomocami na národnej úrovni.

V reálnom vývoji integrácie sa rozdielnosť koncepcií prejavila v podobe rôznych integračných združení. Vznik ESUO, EHS a Euratomu reprezentovali federalistické predstavy. Konfederalistická predstava sa spája so vznikom *Európskeho združenia voľného obchodu (EZVO)*, ktorého zmluva bola podpísaná v roku 1959 v Štokholme, medzi viacerými menšími európskymi krajinami iniciovaná Veľkou Britániou. Jej cieľ vyjadroval názov: vytvárať maximálne podmienky pre rozvoj vzájomného slobodného obchodu pri plnej suverenite národných štátov.

Reálny vývoj ukázal väčšiu životaschopnosť federalistickej koncepcie, čo sa prejavilo v postupnom znižovaní počtu členov EZVO, ktorí sa stávali postupne členmi ES spolu s ďalšími krajinami. V 70. rokoch vstúpili do ES V. Británia, Írsko a Dánsko, v 80. rokoch Grécko, Španielsko a Portugalsko, v 90. rokoch Švédsko, Fínsko a Rakúsko a v 21. storočí postupne zatiaľ (2014) 13 krajín strednej a východnej Európy.

12.3.2 Prehlbovanie foriem integrácie

Prvou a najjednoduchšou formou integrácie bolo *pásmo voľného obchodu* vytvorené krátko po podpise Rímskej zmluvy. Jeho podstatou bolo odstránenie všetkých prekážok slobodného obchodu s tovarmi a službami medzi členskými krajinami. Do konca 60. rokov sa vytvorila *colná únia*, ktorá znamená spoločnú colnú politiku voči nečlenským krajinám. Tento rýchly a úspešný vývoj inicioval procesy, ktorých výsledkom malo byť vytvorenie vyššej formy spolupráce v podobe *spoločného trhu* do roku 1980. Hospodárske

problémy vo svete v 70. rokoch – rozpad brettonwoodskeho menového systému, ropné šoky, stagflácia ekonomiky, surovinová, potravínová, ekologická kríza – spomalili, v niektorých prípadoch až zastavili, integračné procesy.

Koncom 70. rokov vznikol *Európsky menový systém (EMS)* so spoločnou zúčtovacou jednotkou ECU, ktorý sa stal východiskom ďalšieho vývoja integrácie smerom k *spoločnému trhu s voľným pohybom tovaru, služieb, kapitálu a pracovných síl*. Od polovice 80. rokov do roku 1993 sa odstraňovali fyzické, technické a daňové prekážky, čím sa vytvorili predpoklady pre formovanie ich voľného pohybu a od 1. 11. 1993, keď boli všetky vymenované prekážky odstránené, sa ES premenovali na *Európsku úniu (EÚ)*.

Od začiatku 90. rokov sa zároveň pracovalo na vytváraní podmienok pre ďalšiu formu integrácie, ktorou je *menová únia*. V tzv. Maastrichtskej zmluve (Zmluva o Európskej únii) z roku 1992 sa dohodli podmienky pre postupné zavádzanie spoločnej meny členských štátov, ktoré museli splniť všetky krajiny, ktoré chceli prijať spoločnú menu. Zároveň sa stanovili etapy postupu tak, aby najneskôr v roku 1999 bola spoločná mena prijatá, najskôr v podobe zúčtovacej jednotky a od roku 2002 aj hotovostných peňazí. Bol vytvorený Európsky menový inštitút, z ktorého vznikla v roku 1998 Európska centrálna banka zodpovedná za spoločnú monetárnu politiku krajín so spoločnou menou.

Podmienky pre vstup do Eurozóny splnilo v priebehu 90. rokov 11 krajín. Grécko ich splnilo začiatkom nového storočia. Tri krajiny – Veľká Británia, Švédsko a Dánsko – síce nemali problém splniť kritériá, ale neprejavili zatiaľ záujem o prijatie spoločnej meny. Integrovaný postup sa tak rozdelil.

Od začiatku 90. rokov sa rozpadom centrálnne regulovaných systémov v krajinách strednej a východnej Európy a po rozpade RVHP rozšíril počet záujemcov o rozvoj spolupráce s EÚ. Spolupráca začala pridružením krajín strednej a východnej Európy k EÚ na základe asociačných dohôd. V roku 1993 boli prijaté tzv. Kodanské kritériá, ktoré museli splniť záujemcovia o plnoprávne členstvo v EÚ a koncom 90. rokov sa začal proces prístupových rokovaní približujúci podmienky v kandidátskych krajinách podmienkam v EÚ, ktorý desať krajín ukončilo v roku 2002. Na základe toho boli 1. 5. 2004 prijatí desiat noví členovia EÚ – Česko, Poľsko, Slovensko, Slovinsko, Maďarsko, Estónsko, Lotyšsko, Litva, Malta a Cyprus. V roku 2007

Bulharsko a Rumunsko a v roku 2013 Chorvátsko. Záujem o členstvo v EÚ majú aj ďalšie krajiny – Srbsko, Turecko, Čierna Hora a i.

12.3.3 Problémy ďalšieho rozvoja európskej integrácie

Politickým zmyslom integrácie je vytvoriť z Európy trvalo mierový kontinent, v ktorom dochádza k čoraz bezprostrednejšej spolupráci medzi občanmi členských krajín. Ekonomický zmysel možno vyjadriť vybudovaním spoločného prosperujúceho hospodárskeho celku, ktorý bude konkurencieschopným ostatným oblastiam svetového hospodárstva. Už dnes je to s viac než 500 miliónmi obyvateľov najväčší hospodársky komplex vyspelých krajín pred USA a Japonskom, tvoriaci najväčší podiel svetového produktu s adekvátnym ekonomickým a politickým vplyvom vo svetovom spoločenstve.

Problémom, ktorý pôsobí ako trvalá motivácia k ďalšiemu rozvoju integrácie, najmä od 80. rokov, je zaostávanie Európy v aplikácii najmodernejších technológií a následne v konkurencieschopnosti v porovnaní s USA a Japonskom (tzv. euroskleróza). Práve nedostatočné fungovanie spoločného trhu sa pokladá za jednu z hlavných príčin tohto zaostávania. Posilňovanie spoločného trhu a rast konkurencieschopnosti sú rozhodujúcimi ekonomickými a politickými motívmi prehlbovania integrácie smerom k hospodárskej a politickej únii.

Rozširovanie a upevňovanie spoločného trhu patrí k pozitívam integračného procesu. Rozširuje možnosti podnikania, investovania a efektívneho využívania zdrojov vrátane pracovných síl. Vzhľadom na diferencovanosť členských krajín, ktorá sa vstupom krajín strednej a východnej Európy ešte zväčšila, je dôležitým cieľom konvergencia – približovanie ekonomík menej vyspelých krajín vyspelým členským krajinám. Dôležitým prvkom rastu konkurencieschopnosti spoločenstva je podpora rozhodujúcich procesov vedy, výskumu a vzdelávania a širokej spolupráce členských krajín v týchto oblastiach.

K rozhodujúcim negatívnym prvkom integračných procesov, predovšetkým z ekonomického hľadiska, patrí rastúca *byrokraticizácia*. Popri procesoch rozširujúcich konkurenciu je súčasťou centralizácie inštitúcií aj narastajúca byrokratická záťaž podnikateľského prostredia, ale aj využívania prostriedkov z rôznych

eurofondov. Medzi negatíva sa, hoci nejednoznačne, zaraďuje aj strata národných kompetencií – a ich presun do centra Európskej únie. Iným negatívom sa javí nerovnaký postup integrácie v podmienkach, keď nie všetky krajiny EÚ sú zároveň členmi eurozóny.

Finančná a hospodárska kríza odhalila aj problémy a nedostatky spoločnej meny a monetárnej politiky, ktoré sa prejavili najmä v niektorých „južných“ krajinách eurozóny – Grécku, Portugalsku, Španielsku, Taliansku – a v Írsku (krajiny PIIGS). Aplikovanie spoločnej meny v krajinách s rozdielnou ekonomickou úrovňou odhalilo viac politický než ekonomický charakter projektu.

Hrozba rozpadu eurozóny vplyvom vzniknutých problémov uvedených krajín a všeobecné dopady krízy motivujú, okrem iného, k prehlbovaniu integrácie smerom k spoločnej fiškálnej politike, teda k hospodárskej únii vymedzenej spoločnou hospodárskou politikou. Takýto vývoj, najmä politické snahy jeho urýchľovania, však nie je prijímaný len priaznivo. Chápe sa neraz ako politický projekt, na ktorý „nedozreli“ ekonomické podmienky.

12.4 Transformačné procesy vo svetovom hospodárstve

Na prelome 80. a 90. rokov minulého storočia došlo vo svetovom spoločenstve k zásadným zmenám. Ich predpokladom bol povojnový rozpad sveta na dva protikladné systémy, ktoré z ekonomického hľadiska reprezentovali krajiny s trhovou reguláciou ekonomiky a demokratickým politickým systémom na jednej strane a centrálné regulované ekonomiky (socialistické) s totalitným politickým systémom na druhej strane. Ich niekoľko desaťročí trvajúca „ekonomická súťaž“, napriek pôvodným predpokladom, ukázala, že trhový systém je efektívnejším hospodárskym systémom než centrálné regulovaný systém. Po politických zmenách sa preto centrálné regulované ekonomiky museli vrátiť opäť k trhovej regulácii.

Ideologickou podstatou socialistickej ekonomiky bolo *spoločenské vlastníctvo a centrálna plánovitá regulácia*, ktoré mali nahradiť súkromné vlastníctvo a zlikvidovať vykorisťovanie a odstrániť trhovú reguláciu a jej živelnosť. Socialistický systém mal zabezpečiť rýchly rast a plné využívanie pracovných síl. Reálne fungovanie tohto systému však ukázalo, že myšlienky „vedeckého komunizmu“ sú len utópiou, možno sociálne príťažlivou, ale sotva uskutočniteľnou.

Nízka efektívnosť centrálne regulovaného systému sa ukázala, najmä po vyčerpaní extenzívnych zdrojov rastu, ktoré umožnili v 50. rokoch industrializovať prevažne agrárne krajiny centralizáciou zdrojov a využitím pracovných síl z poľnohospodárstva. Snaha *intenzifikovať socialistické hospodárstvo* a regulovať vedecko-technický pokrok narazila na ťažkopádnosť a nízku pružnosť celého systému. Dôsledkom boli vážne negatívne dopady vedúce k čoraz väčšiemu zaostávaniu za vyspelými trhovými ekonomikami.

Zaostávanie socialistickej ekonomiky sa v 80. rokoch menilo na priepastné, pretože centrálna regulácia nedokázala pružne reagovať na potrebu zásadných zmien spojených s rozširovaním počítačových technológií výrazne šetriacich energeticke a surovinové zdroje. Nepomohli ani reformy pokúšajúce sa o zmeny vo fungovaní socialistického systému v niektorých krajinách. Posledný reformný pokus v „centre“ socializmu v bývalom Sovietskom zväze od polovice 80. rokov ukázal na nereformovateľnosť systému.

Politické zmeny koncom tohto desaťročia sa stali predpokladom ekonomických zmien – *transformácie* – od začiatku 90. rokov, ktoré prebiehali v jednotlivých krajinách v odlišnej podobe aj odlišnom čase. Najrýchlejšie k zmenám pristupovali v krajinách strednej Európy, pomalšie v juhovýchodnej Európe a v bývalom Sovietskom zväze.

Ekonomickým obsahom zmien bola transformácia socialistickeho centrálne regulovaného ekonomického systému na trhový systém s cieľom urobiť z nekonkurencieschopnej ekonomiky na svetových trhoch konkurencieschopnú, z nerovnovážnej ekonomiky rovnovážnu a z ekonomiky s ťažkou priemyselnou štruktúrou ekonomiku s rozhodujúcim podielom progresívnych priemyselných odvetví a najmä služieb.

Pretože zmeny sa týkali všetkých spoločenských oblastí, ich rozsah bol veľký. V hospodárskej oblasti možno najdôležitejšie transformačné zmeny zaradiť do troch skupín: (1) inštitucionálne zmeny, ktorých podstatou bolo vytvorenie nového *legislatívneho rámca* adekvátneho požiadavkám nového trhového a demokratickeho systému. Súčasťou týchto zmien bolo aj vytvorenie nových inštitúcií, resp. transformácia existujúcich na nové podmienky.

(2) *systémové zmeny* boli rozhodujúce pre kvalitatívnu premenu samotného hospodárskeho systému. Zahŕňali *privatizáciu* spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov do podoby súkromného

vlastníctva; *liberalizáciu cien*, čiže prechod na tvorbu cien podľa dopytu a ponuky na trhu namiesto ich dovtedajšieho administratívneho centrálneho stanovovania; *liberalizáciu vonkajších ekonomických vzťahov*, ktorá znamenala zrušenie štátneho monopolu na obchod so zahraničím a vytvorenie priestoru pre slobodné rozhodovanie podnikov aj o obchodovaní so zahraničím.

(3) štrukturálne zmeny v makroekonomickej oblasti boli spojené s nahrádzaním ťažkej priemyselnej štruktúry, spotrebúvajúcej množstvá surovinových a energetických zdrojov väčšinou pochádzajúcich z bývalého Sovietskeho zväzu, progresívnymi odvetviami a službami. Tieto zmeny patrili k dlhodobým a dodnes nie sú ukončené. V mikroekonomickej oblasti sa štrukturálne zmeny týkali transformácie podnikov fungujúcich podľa centrálneho plánu na samostatné hospodárske jednotky hospodáriace na vlastný účet.

V rôznych krajinách prebiehali uvedené zmeny odlišným spôsobom, v rôznom rozsahu i čase. Opierali sa pritom o rozsiahlu pomoc najmä vyspelých západných krajín, hlavne Európskej únie. Rozpad socialistických systémov vytvoril priestor pre skutočne celoeurópsku mierovú spoluprácu. Najskôr v podobe bezprostrednej pomoci vyspelých západných krajín menej vyspelým východným transformujúcim sa (tranzitívnym) krajinám, a následne pomocou pri príprave týchto krajín na plnoprávne členstvo v Európskej únii, medzinárodných inštitúciách a politicko-vojenských štruktúrach.

Ich dlhodobý historický vývoj s pomalším rozvojom priemyslu než v západnej časti Európy, a následne desaťročia centrálne regulovaného systému, spôsobili veľký rozdiel medzi oboma časťami kontinentu. Aj po vstupe týchto krajín do EÚ, a niektorých aj do eurozóny, stále existujú rozdiely v hospodárskej a sociálnej úrovni, prekonanie ktorých bude zrejme trvať desaťročia.

Úspešný rozvoj viacerých z nich po vstupe do EÚ bol spomalený krízovým vývojom svetovej ekonomiky od roku 2008, ktorý osobitne postihol viaceré nové členské krajiny. V rámci združenia možno spoločne úspešnejšie riešiť mnohé vzniknuté problémy, ale niektoré môžu byť aj dôsledkom samotných integračných tendencií. V každom prípade je dôležité, aby sa hľadali a nachádzali najefektívnejšie podoby vzájomnej ekonomickej spolupráce európskych krajín i krajín celého svetového spoločenstva.

LITERATÚRA

- HOLMAN, R. 1999. *Ekonomie*. Praha: C. H. Beck, 1999.
- HOLMAN, R. 1999. *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck, 1999.
- HOREHÁJ, J. 2008. *Vybrané spoločenské súvislosti trhu*. B. Bystrica: EF UMB, 2008.
- HOREHÁJOVÁ, M. – MARASOVÁ, J. 2007. *Základy mikroekonómie*. B. Bystrica: EF UMB, 2007
- LISÝ, J. a kol. 2003. *Dejiny ekonomických teórií*. Bratislava: Elita 2003.
- LISÝ, J. a kol. 2005. *Ekonómia v novej ekonomike*. Bratislava: Elita, 2005.
- MANKIŤ, N. G. 2000. *Zásady ekonomie*. Praha: Grada publishing, 2000.
- SAMUELSON, P. A. – NORDHAUS, W. D. 2000. *Ekonómia*. Bratislava: Elita, 2000.
- URAMOVÁ, M. – LACOVÁ, Ž. – HRONEC, M. 2010. *Makroekonómia I*. B. Bystrica: EF UMB, 2010.

Doc. PhDr. Jozef Horeháj, PhD.

Základy ekonómie
Pre spoločenskovedné odbory

Vysokoškolská učebnica
Vydanie prvé

Vydavateľ
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
sociologia@truni.sk, fff.truni.sk

© Jozef Horeháj, 2014
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2014

ISBN 978-80-8082-780-9

9 788080 827809